



МӘДЕНИЕТ ҒЫЛЫМ ҚОҒАМ

КУЛЬТУРА. НАУКА. ОБЩЕСТВО

РУХАНИ МӘДЕНИЕТ
РУХАНИ ӨМІР
АДАМ МЕН ҚОҒАМ
БІЛІМ
ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ
ИДЕЯЛАР
ТАРИХ
ҚОҒАМДЫҚ САНА
ӘДЕБИЕТ
СӘУЛЕТ
ЕСКЕРТКІШТЕР
АДАМЗАТ





HALYQARALYQ
MÄDENİETTERDI
JAQYNDASTYRY
ORTALYGY
INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ НАУЧНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ «МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ.»

РУХАНИ МӘДЕНИЕТ
РУХАНИ ӨМІР
АДАМ МЕН ҚОҒАМ
БІЛІМ
ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ
ИДЕЯЛАР
ТАРИХ
ҚОҒАМДЫҚ САНА
ӘДЕБИЕТ
СӘУЛЕТ
ЕСКЕРТКІШТЕР
АДАМЗАТ

Нур-Султан 2022

Республиканский научно-познавательный
журнал «Мәдениет. Ғылым. Қоғам»
Выпуск № 1 2022 год
Издается с августа 2022
Периодичность: ежеквартально.
Тираж: 1000 экз.

СВИДЕТЕЛЬСТВО о постановке на учет
периодического печатного издания, ин-
формационного агентства и сетевого
издания № KZ34VPY00052088, город
Нур-Султан, дата выдачи 15.07.2022

Мнение авторов материалов может не
совпадать с позицией редакции;
За точность публикуемых сведений и цитат
ответственность несут авторы материалов;
Редакция оставляет за собой право
редактировать материалы
Редакция не рецензирует и не
возвращает рукописи.
Плата за публикации рукописей
в журнале «Мәдениет. Ғылым. Қоғам»
не взимается.
Гонорары авторам статей не
выплачиваются.

Учредитель и издатель: «Центр
сближения культур» Научно-исследова-
тельский институт культуры Казахстана»
Комитета культуры Министерства
культуры и спорта Республики Казахстан.
Почтовый адрес редакции:
010000, город Нур-Султан,
район Алматы, проспект Тәуелсіздік, 54

Бас редактор: Муналбаева
Умуткан Дауренбековна

Тілшілер: Мырзағалиева О.С.
Дизайнер: Урдабаева А.К.
Корректорлар: Кабдуллина А.К.
Биль Т.Ю.

Редакционная коллегия:

1. *Орсариев А.А.* – главный научный со-
трудник РГКП «Государственный музей
«Центр сближения культур»
Научно-исследовательский институт
культуры Казахстана»
2. *Батурина О.В.* – кандидат
искусствоведения, профессор кафедры
истории и теории изобразительного
искусства КазНАИ им.Т.Жургенова,
член СХ РК, эксперт ЮНЕСКО по
сохранению культурного наследия
3. *Жусип Н. Б.* – казахстанский
журналист, общественный деятель,
заслуженный деятель Казахстана,
депутат сената парламента Казахстана.
4. *Кабульдинов З.Е.* – доктор истори-
ческих наук, профессор.
5. *Кульшанова А.А.* – доктор историче-
ских наук, профессор.
6. *Абсеметов М.О.* – доктор историче-
ских наук, профессор.
7. *Аннакулиева Г.А.* - кандидат эконо-
мических наук, академик МАИН, доцент
UIB

«МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ» ЖУРНАЛЫНЫҢ МАҚСАТЫ:

- Мәдениеттерді жақындастыру саласындағы жаңа ғылыми мақалаларды, инновациялық әзірлемелерді, тарихи құжаттарды және өзекті ғылыми басылымдарға рецензияларды жариялау;
- Шетелдік ғалымдар мен мемлекет қайраткерлерінің мақалаларын журналда жариялауға тарту арқылы ғылыми қоғамдастық құру;
- Жас ғалымдардың шығармашылық және жарияланымдық белсенділігін арттыру;
- Оқырман аудиториясын мәдениеттану ғылымдары саласындағы жаңа жетістіктермен таныстыру;
- Магистранттар мен докторанттардың диссертациялық зерттеулерінің нәтижелерін апробациялауға қолдау көрсету;
- Қазақстандық гуманитарлық ғылымдарды әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялау;
- Қазақстандық ғылыми мектептің әлемдік ғылыми қоғамдастықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- «Жаңа Қазақстан» стратегиясы шеңберінде мәдениет саласындағы негізгі ережелерді іске асыруға ықпал ету.
- Халықаралық стандарттардың талаптарына сәйкес жарияланымдардың жоғары ғылыми және кәсіби деңгейін қамтамасыз ету;
- Журналдың миссиясы - мәдени және философиялық ғылымдар туралы дәстүрлі идеяларды синтездеу. Бүгінгі таңда мәдениеттерді жақындастыру және мәдениетті тарихи талдау мен мамандандыру мәселелері бұрынғыдан да өзекті. Осыған байланысты, журналда елеулі орын алатын антропология Қазақ және жалпы адамзаттық мәдениеттің қайталанбас ерекшелігіне, сондай-ақ коммуникация жүйесі ретінде осы мәдениеттер әзірлеген символдар мен белгілерге, сондай-ақ өзін-өзі қабылдау тәсіліне назар аударады.

ЗАДАЧИ ЖУРНАЛА «МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ» :

- Публикация новых научных статей, инновационных разработок, исторических документов и рецензий на актуальные научные издания в сфере сближения культур;
- Формирование научного сообщества за счет привлечения к публикациям в журнале статей зарубежных ученых и государственных деятелей;
- Повышение творческой и публикационной активности молодых ученых;
- Ознакомление читательской аудитории с новейшими достижениями в области культурологических наук;
- Поддержка магистрантов и докторантов в апробации результатов их диссертационных исследований;
- Интеграция казахстанских гуманитарных наук в мировое научное пространство;
- Повышение конкурентоспособности казахстанской научной школы в мировом научном сообществе;
- Способствовать реализации основных положений в сфере культуры в рамках стратегии «Жаңа Қазақстан».
- Обеспечение высокого научного и профессионального уровня публикаций в соответствии с требованиями международных стандартов;
- Миссия журнала – синтез традиционных представлений об культурологических и философских науках. Сегодня, как никогда, актуальны вопросы специализации исторического анализа культуры и сближения культур. В этой связи, антропология, которой мы надеемся отвести в журнале заметное место, обращает внимание на неповторимое своеобразие казахской и общечеловеческой культуры, а также выработанных этими культурами символов и знаков как системы коммуникации, а также способа самовосприятия.



Ғылымды, техниканы және инновацияларды дамыту елдің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Біз отандық ғылымның басымдықтарын халықаралық талаптар мен ұлттық мүдделерге сәйкес анықтаймыз.

Дамудың шынайы заңдылықтарын ғылыми тұрғыдан түсінетін қоғамда деструктивті көзқарастарға орын жоқ. Бұл жерде білім мен даму үстемдік етуі керек. Жаңа идеяларды тудыратын еркіндік пен шығармашылық атмосфера – қазіргі әлемдегі негізгі табысты фактордың бірі.

Қоғамды ұйыстыру, ұлттық бірегейлікті нығайту ісінде еліміздің тарихи мұрасын және мәдени әлеуетін тиімді пайдалануға баса мән беріледі. «Бірлігіміз – әралуандықта» деген басты қағидамыз ешқашан өзгермейді. Сондықтан, этносаралық қатынастардың үйлесімді дамуы Қазақстанның мемлекеттік саясатының басты бағытының бірі болған, әрдайым солай болып қала береді.

Мұнда тұратын барлық ұлттар, этникалық топтар, шын мәнінде, біртұтас ұлт. Біз жаңа Қазақстанда «түрлі көзқарас, бірақ біртұтас ұлт» қағидатын берік ұстануға тиіспіз. Диалог пен мәміленің жоғары мәдениеті еліміздегі азаматтық ынтымақты арттыратын басты фактордың біріне айналады.

Халқымыз үшін зиялы қауымның орны қашанда ерекше.

Ұлт тағдыры сынға түскен сәтте көзі ашық азаматтар әрдайым көш бастаған. Дәл осы кезеңде ұлт зиялыларының ұстанымы және белсенділігі айрықша маңызды. Басты міндет – жалпы адамзатқа ортақ қастерлі құндылықтарды жастардың бойына сіңіру.

Біздің мақсатымыз – мемлекеттің тиімділігін, саяси үдерістің ашықтығы мен бәсекелестігін одан әрі арттыру. Мен қоғам көтерген барлық мәселелерді тиімді шеше алатынымызға сенемін.

Бірінші кезекте жұмысты экономиканы дамытуға және адамдардың өмір сүру сапасын арттыруға бағыттау керек.

Графиканы толық көлемде қалыптастыруды бір күнде де, бір жылда да аяқтау мүмкін емес. Сондықтан, бұл мәселеге жан-жақты, терең талдау жасап барып, түбегейлі шешім қабылдаған абзал. Асығыстыққа жол бермеуіміз керек. Кириллицадан латын әліпбиіне жасанды түрде, тек сәйкес әріптерді өзгерту арқылы көшуге болмайды. Әйтпесе, бұл үлкен қателікке апарып соғады. Мұндай үстірт жасалған тіл реформасының қажеті жоқ. Бізге нақты реформа керек.

Қасым-Жомарт Тоқаев

ОЛЖАС СУЛЕЙМЕНОВ

Директор
Международного Центра
сближения культур
под эгидой ЮНЕСКО
(Алматы, Казахстан)



Уважаемые коллеги!

Я приветствую появление нового научного журнала «Мәдениет. Ғылым. Қоғам», название которого содержит три взаимосвязанных понятия, без которых невозможно развитие нации и страны. Создание таких журналов – это попытки заполнить смысловые паузы, вот уже много лет звучащие в нашей культуре. Ситуация эта не уникальна, на всем постсоветском пространстве печатная продукция, как культурный феномен, переживает не лучшие времена. Мы все больше убеждаемся, что свобода слова, лишённая мысли, превращается в пустословие. Для Казахстана эта проблема актуальна ещё и потому, что литература наша относительно молода. В XX-м веке мы «экстерном» прошли путь от слушателей и зрителей – к читателям. Великая Степь приняла в себя мировое искусство, литературу, живопись. Однако сейчас книжная культура у нас все больше обретает степной рельеф. Став полноправным членом мирового сообщества, оказавшись в потоке всемирной истории, вкусив плоды глобализации, по закону маятника, мы рискуем впасть в иную крайность – замкнуться в собственной культурной матрице, держась за её спасительную скорлупу. На мой взгляд, гармоничное «и-и» вместо тезы «или-или» способно разрешить трудности этого переходного периода. Укрепление общих ценностей при сохранении культурного многообразия. И национальное, и планетарное. Планетарное сознание не противоположно национальному, оно – высшая форма его развития. Это общечеловеческое сознание. Оно включает в себя духовные ценности всех культур. В каждой стране уже есть люди – носители планетарного сознания, и надежда мира на то, что такие личности все чаще будут избираться во главу своих государств, лидерами наций. Таким легче понять общие проблемы и легче договориться о совместных решениях. В живом теле – десятки органов. Жизнь тела – результат их взаимодействия. Представьте, что каждая почка потребовала бы независимости, а за ней и печень, и сердце. Подобная ситуация возникает в теле, если мозг слабый или его нет вовсе. Взаимозависимость и сближение культур – определяющие тенденции глобального развития нашего века.

Именно этим занимается наш Центр сближения культур под эгидой

ЮНЕСКО, уникальный для мировой практики. Мы занимаемся фундаментальными исследованиями культур и одновременно реализуем мероприятия по их сближению. Часто на постсоветском пространстве сближение культур понимается как обмен народными коллективами танцоров и певцов. Однако это лишь одна сторона культуры – ее карнавальное измерение. Мы же в Центре вместе с учеными, специалистами в области истории, археологии, культурологии анализируем истоки и взаимовлияние культур, причины их конфликтов, и на открытых мероприятиях, конференциях, круглых столах пытаемся донести это до широкой аудитории, способствуя формированию у нее планетарного сознания. Убежден, что только оно позволит человечеству выжить, сохранив самое драгоценное, что есть в каждой культуре, и продолжить свое существование как способной противостоять вызовам времени и природы цивилизации Homo Sapiens.

Мир сегодня, как никогда ранее, уязвим и взаимозависим. Мы столкнулись с масштабными вызовами безопасности, когда стабильность государств подрывается терроризмом, экстремизмом, агрессивным сепаратизмом, а возникающие конфликты нередко приводят к открытому государственному вооруженному противостоянию. Международное сообщество озабочено тем, что вспышки насилия в разных регионах порождают спекуляцию о «столкновении цивилизаций», что мир представляется разделенным на противостоящие друг другу культуры, идеологии и религиозные воззрения. Убежден, что преодоление конфликтов и сближение культур возможно только формированием планетарного сознания, базирующегося на культуре знаний.

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев справедливо отметил: «В эпоху экономики знаний возрастает роль обучения в течение всей жизни. Особого внимания требует ситуация в науке. Без нее мы не сможем обеспечить прогресс нации».

Как сказано в Рекомендации ЮНЕСКО о воспитании в духе международного взаимопонимания, сотрудничества и мира и воспитании в духе уважения прав человека и основных свобод: все, заинтересованные в развитии системы образования, должны приложить совместные усилия к тому, чтобы учителя и учащиеся приобрели знания и способности для проявления открытости и правильного восприятия культурного разнообразия. Мы предлагаем отыскать в человеческой истории Код мира – все то, что веками объединяло народы, пробуждало мысль, помогало осознать «себя» - «нами», чтобы белые пятна прошлого заиграли красками нашей общей истории – истории сближения культур. Это поможет народам избежать еще множество войн, сделав шаг навстречу себе, узнаваясь в другом. К эпохе осознанной взаимозависимости.

Желаю новому журналу успехов, интересных статей и побольше вдумчивых читателей.



ДӘУРЕН АБАЕВ

Қазақстан
Республикасының
Мәдениет және
спорт министрі



Мінеки, бүгін қолыңызға «Мәдениет. Ғылым. Қоғам» журналы тиіп отыр.

Бұл журналдың қажеттілігі ғылымда, мәдениет пен шығармашылықта орын алып жатқан өзгерістерге орай пісіп-жетілді. Журнал ақпарат алмасу құралы ретінде ғана емес, қоғамда болып жатқан маңызды үдерістердің құрамдас бөлігі ретінде аса тиімді құрал болмақ. Жылдам өзгерістер кезеңінде кейбір түсінбеушіліктер де кездесіп жатады. Сондықтан, ғалымдар пікірі мен жұртшылық пікірі үйлесім тауып, болып жатқан жайттарға жедел ден қойып, талдау жасап, ұсыныс айтып, кері байланыс орнатылуы аса маңызды.

Мәдениет – адамның, демек, күллі қоғамның өмір арнасын құрайтыны рас. Қоғам үшін мәдениеттің шоғырландырушы рөлін және мәдени мұрамыздың бағасыз ел қазынасы екенін атап өту қажет. Қазақстан мәдениет саласындағы жетістіктерімен де әлемге танымал екендігін сеніммен айта аламыз. Ел басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың жастар үшін ұлттық мәдениеттің бәсекеге қабілеттілігі мен тартымдылығын арттыру қажеттігін атап өткенін алға тарта отырып, бұл журнал көпшіліктің, соның ішінде, жастардың да қызығушылығын тудыра алатынына сенеміз.

A portrait of Sayasat Nurbek, a man with short dark hair and a beard, wearing a dark blue suit, white shirt, and patterned tie. He is standing with his arms crossed in a modern office setting with blurred lights in the background.

САЯСАТ НҰРБЕК

Ғылым және жоғары
білім министрі

Құрметті оқырмандар!

«Мәдениет. Ғылым. Қоғам» атты жаңа ғылыми журналдың жарық көруімен құттықтаймын. Біз мүлдем жаңа әлемде, қарапайым шешімдер мен айқын шындықтар жоқ әлемде өмір сүріп жатырмыз. Бүгінгі таңда дұрыс шешім табу үшін көптеген ақпараттық кендерді алу және өңдеу жеткіліксіз – алынған білімді іс жүзінде қолдану және тиісті практикалық нәтижеге жету үшін шығармашылық тәсілді қолдану қажет. Қазіргі қоғамдағы «мәдениет» және «ғылым» ұғымдары қалай байланысты? Бірлескен білім беру және мәдени бастамаларды іске асыру адами капиталды дамытуға, жан-жақты тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді деп санаймын. «Ғылыми ойлауда әрдайым поэзия элементі болады. Нағыз ғылым мен шынайы музыка біртектес ойлау процесін қажет етеді», – деген Альберт Эйнштейннің сөздері ежелгі айтыс-тартыстағы «физиктер» мен «лириктерді» татуластырды. Шын мәнінде, шығармашылық өнер мен ғылым адамдарын біріктіретін негізгі фактор болып табылады.

Мәдениет – білім экономикасын қалыптастырудың негізі болып табылатын адам капиталын дамытудың аса маңызды факторы. Бүгінгі таңда қазіргі қоғам өсу мен өркендеудің қайнар көзі ретінде аумақтардың мөлшері мен жер қойнауының байлығын емес, білім өндірісін қарастырады. Сондықтан менің өз алдыма және Ғылым және жоғары білім министрлігі қызметкерлерінің алдына қойған басты мақсаттарымың бірі – ғылымды дәріптеу және ғалымның беделін арттыру. Біз жұмыс істеп жүрген ғалымдардың жемісті жұмыс істеуіне және жаңа буынның өсуіне қолайлы орта, білім беру мен зерттеу саласындағы халықаралық ынтымақтастық үшін қажетті жағдайлар жасауымыз қажет. Осыған байланысты мәдениет күшті біріктіруші әсерге ие. Мен құрметті Олжас Сүлейменовтің мәдениет ортақ сананы қалыптастырады, ол бізге лайықты ортақ болашақты қалыптастыруға көмектеседі деген пікірімен толық келісемін.

Қазіргі ғылым ғылыми зерттеулерді қоғамның қажеттіліктерімен байланыстыруды үйренді. Іргелі зерттеулер жүргізумен қатар ғалымдар қоғамның өзекті мәселелерін шешу үшін жұмыс істеуде. Ғалымдардың ғылыми негізделген ұсыныстары мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, экономиканың тұтас салаларының даму векторын айқындайды. Осылайша, ғылым қоғамның қажеттіліктеріне жауап береді және оған жаһандық мәселелерді шешуге көмектеседі.

Мемлекет басшысы Ұлттық Ғылым академиясының мерейтойлық сессиясына қатысқан кезде «қарапайым жайттар да, күрделі қорытындылар да – ғылымның жемісі. Білімнің арқасында біз барлық болмысты түсініп, жаңа биіктерге көтерілеміз. Бұл – ғылыми танымның басты миссиясы. Ұлы дала кеңістігінде өркендеген ғылымның терең тарихи тамыры бар»- деп әділ атап өтті.

Сондықтан мәдениет қайраткерлерінің ғылыми білімді насихаттауға қатысуы біз үшін өте маңызды. Бұл білім экономикасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, сондай-ақ адамдарға жеке және кәсіби тұрғыдан саналы таңдау жасауға мүмкіндік береді. Ғалымдар мен мәдениет қайраткерлері бірлесіп әрекет етуі тиіс, Қазақстанның өркендей түсіп, қоғамның жоғары деңгейдегі экономикалық және мәдени дамуына қол жеткізу үшін бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаруы керек.

КӘРІБЖАНОВА РОЗА

ҚР Мәдениет және спорт
министрлігінің Мәдениет
комитетінің төрағасы



Мәдениет дегеніміз - кісілер арасында адам болу өнері.

Олжас Сүлейменов

«МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ» ЖУРНАЛЫНА АЛҒЫСӨЗ

Колдарыңыздағы «МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ» журналы мамандандырылған журнал болып табылады және өзін мәдениеттанудың әртүрлі бағыттардағы тың материалдарды жариялау арқылы ақпарат алмасу құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар, тиісті білімнің синтезімен байланысты Қазақстанның қазіргі ғылымында болып жатқан маңызды үдерістердің құрамдас бөлігі ретінде ұсынады.

Журнал ғылыми-мәдени қоғамдастықтың өзекті мәселелері мен сұраныстарын анықтауға, мәдениет саласында тиімді технологиялар мен оларды шешу әдістерін әзірлеу процесін жариялауға бағытталған ақпараттық кеңістік құруға үлес қосады деп сенеміз.

Республика Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 16 маусымда Жезқазған қаласында өткен ұлттық құрылтайдың бірінші отырысында Қазақстан мәдениетінің сан алуандығы қазақстандық ұлттың басымдығы болып табылатынын мәлімдегенін жақсы білесіздер. Шынында, қазіргі өмір сүріп отырған дәуірімізді көптеген реңктер мен нюанстарды қамтитын мозаикаға балауымызға болатыны рас. Бұл реңктер мен нюанстар бізді өмір суреттерін мәдениетті талдау тұрғысынан талдауға, іздеуге, қарауға мәжбүр етеді. Ұлттық мәдениеттердің жалпы адамзаттық мазмұнын анықтау аса маңызды бдүние, бұл мәдениеттер мен өркениеттер арасында диалог жүргізуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасындағы мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық өзгерістер азаматтардың санасында оларды қайта ойлауды талап ететін күрделі өзгерістер процестерімен қатар жүреді.

Журналдың редакциялық алқасы мен авторлардың алдында үлкен міндет тұр, ол – қазіргі тенденцияларға сәйкес келу, күн тәртібінің өзектілігін сақтау және сонымен бірге өзгерістер динамикасын әрқашан есте сақтау.

ДАУРЕН АБАЕВ

ЗАЛОГ ПРОЧНОСТИ – ЭТО НАШЕ ЕДИНСТВО. СЕГОДНЯ ПРЕДСТАВИТЕЛИ САМЫХ РАЗНЫХ ЭТНОСОВ АКТИВНО УЧАТ КАЗАХСКИЙ, И НАША ЗАДАЧА – ПОМОЧЬ ИМ. ВЕДЬ ТАК ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК МОЖЕТ СПЛОТИТЬ НАЦИЮ, А НЕ РАЗДЕЛИТЬ ЕЕ. ЭТО НУЖНО ДОВОДИТЬ ДО ГРАЖДАН, ОБЪЯСНЯТЬ, ОСОБЕННО МОЛОДЕЖИ.



К 2025 году мы планируем создать около 60 тысяч новых рабочих мест в сфере туризма. Этому будет способствовать как реализация инвестиционных и инфраструктурных проектов, так и активизация деятельности турбизнеса, которая позволит обеспечить занятость населения в различных отраслях экономики. Это повысит спрос на квалифицированные кадры

Біз «Жаңа қазақ әдебиеті» атты жаңа жобаны қолға алдық, оның аясында дарынды жас авторлардың кітаптары 3 мың дана таралыммен басып шығарылады. Бұл жұмыс жас ұрпақтың жаңаша ойлау жүйесін дамытуға көмектеседі, олардың шығармашылық көңіл-күйі мен жаңа идеяларын қолдайды. Одан бөлек, жалпы жүлде қоры 35 млн теңгені құрайтын «Айбоз» тұңғыш ұлттық әдеби сыйлығына өтінімдер қабылдау жүріп жатыр. Осылайша біз әдебиетімізге жаңа туындылардың қосылуына ықпал етіп, қаламагерлер мен баспагерлерді қолдаудың жаңа тетіктерін қалыптастырамыз

«Реформы Президента не просто меняют парадигму политического устройства, гораздо важнее, что они укореняют новый баланс свобод и ответственности в обществе. Это большой и сложный процесс. Расширение гражданских и политических свобод в идеале должно сопровождаться ростом ответственности общества за свою жизнь и судьбу».

«Для нас важно, чтобы казахстанцы смотрели наши фильмы, читали наших авторов, слушали нашу музыку. Вместе с этим очень важно повышение общего культурного уровня в стране, или как это сейчас принято говорить – культурного капитала у населения.



ЕРМЕК ТУРСУНОВ

режиссер, сценарист, кинодраматург



...КУЛЬТУРА — ЭТО, ПРЕЖДЕ ВСЕГО, АТМОСФЕРА В ДОМЕ. ЭТО – НАСТРОЕНИЕ. ЭТО – ОБЩИЙ ТОНУС ОБЩЕСТВА. ОСОЗНАНИЕ КАЖДЫМ ПОКОЛЕНИЕМ СВОЕЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ МИССИИ НА ЭТОЙ ЗЕМЛЕ. ... КУЛЬТУРА - ЭТО ТО, ЧТО ДОЛЖНО ОБЪЕДИНЯТЬ, ВООДУШЕВЛЯТЬ И МОТИВИРОВАТЬ НАЦИЮ

«Не нужно, наверное, лишний раз говорить о гостеприимстве казахов. Об этой национальной особенности и без того говорилось и говорится всегда с уважением и благодарностью. А с чего всё началось? И почему оно так сложилось? Дело в том, что еще с древних времен, гость в понятии казахов воспринимался как божий посланник. «Қонақ келсе, құткерлер, - говорили. «Вместе с гостем в дом приходит благодать.

«Герольд Карлович произвел на меня серьезное впечатление. Односложные слова он щелкал как орешки, а поговорки и обороты сопровождал подробными комментариями. Из того разговора я узнал, что одних только лошадиных мастей у нас свыше шести-десяти. В русском языке некоторых мастей просто не существует. Объясняется это легко. Вот у нас снег просто белый. А у северных народов у снега сотни оттенков. И дело тут в образе жизни, который и определяет характер языка. И еще Бельгер сказал, что переводить надо не слова и фразы, а - смыслы и понятия. А за каждым понятием, как правило, стоит мировосприятие целого народа".

«В душе казахской издревле живут метафизические установки. К примеру, аруак, дух предков. Он живет с тобой до тех пор, пока ты ходишь по этой земле. И пока ты тут ходишь, ты не только пользуешься их защитой и благосклонностью, но ты еще и отвечаешь перед потомками. Каждый твой поступок, каждый твой шаг записывается где-то там, наверху. Будешь человеком – внуки твои будут благодарить тебя. Натворишь делов грязных, наломаешь дров – на потомках аукнется. Поэтому казахи чтят и помнят дела своих предков. И стараются по жизни придерживаться этих принципов.

«Читайте книги. Не «лидеров продаж и не «бестселлеры, а старые умные книжки. Они научат вас задавать себе правильные вопросы. А правильно поставленный вопрос содержит в себе половину ответа. Так вы приблизитесь к Истине. А Истина не стареет. И она не бывает модной. Она – одна. И – на все времена.



НҰРТӨРЕ БАЙТІЛЕСҰЛЫ ЖҮСІП

СЕНАТ ДЕПУТАТЫ

МӘДЕНИЕТ – ЕҢ БАСТЫ ҚҰНДЫЛЫҚ

Әл-Фараби бабамыздың «Қайырымды қала» аты трактаты бар. Осы еңбегінде әйгілі ғұлама «Қайырымды қала» тұрғындарын алатын болсақ, ата-бабаларының көзқарастарына сәйкес олардың бойында қалыптасқан рухани жағдай олардың жандарын материядан азат етеді», - дейтін көзқарасты ортаға салады.

«Қайырымды қала басшысы қандай болуы керек?» деген сауалдың жауабын Әл-Фараби былайша тәпсірлейді: - Өз бойында туа біткен он екі қасиетті ұштастырған адам ғана осындай бола алады. Біріншіден, бұл адамның мүшелері мүлде мінсіз болуға тиіс, бұл мүшелердің күші өздері атқаруға тиіс қызметті аяқтап шығу үшін мейлінше жақсы бейімделген толуы керек, сонда осы адам әлде бір мүшесінің

жәрдемімен әлдеденендей бір іс істемек болса, ол мұны оп-оңай атқаратын болады; жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінетін, айтылған сөзді сөйлеушінің ойындағысындай және істің жай-жағдайына сәйкес ұғып алатын болуы керек; өзі түсінген, көрген, есіткен және аңғарған нәрселердің бәрін жадында жақсы сақтайтын, бұлардан ешнәрсені ұмытпайтын болуы керек; әйтеуір бір заттың кішкене ғана белгісін байқаған заматта сол белгінің ишаратын іліп әкетердей алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі болу шарт; өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан-анық айтып бере алатын тілмар болу шарт; өнер-білімге құштар болу; оқып-үйренуден шаршап-шалдықпай, осыған

Мәдениеттің мәйегі – тіл. Түптеп келгенде «Тілдің жайы – ұлттың жайы», мемлекеттік тіл жаппай дамуы үшін кез келген орта қазақшалануы керек.

жұмсаған еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болу керек; тағамға, ішімдік ішуге, сұқ-сұқбат құруға келгенде қанағатшыл болу керек; жаратылысынан сауыққұмарлықтан аулақ болып, бұдан алатын ләззатқа жирене қарауы шарт; шындық пен шыншыл адамдарды сүйіп, өтірік-жалған мен суайттарды жек көру керек; жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын болуы шарт; оның жаны жаратылысынан пасық істердің бәрінен жоғары болып, жаратылысынан игі істерге ынтызар болуға тиіс; дирхем, динар атаулыға, жалған дүниенің басқа да атрибуттарына жирене қарау керек; жаратылысынан әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп, әділетсіздік пен озбырлық иелерін жек көру керек жақындарына да, жат адамдарға да әділ болып, жұртты әділеттілікке баулып, әділетсіздіктен зардап шеккендердің залалын өтеп, жұрттың бәріне өз білігінше жақсылық пен ізгілік көрсетіп отыруы қажет; әділ болу керек, бірақ қыңыр болмау кере, әділеттілік алдында нойыс мінез көрсетіп қасарыспау керек, бірақ әділетсіздік пен пасықтық атаулыға мүлде рахымсыз болу шарт; өзі қажет деп тапқан істі жүзеге асырғанда шешімпаздық көрсетіп, бұл ретте қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек. Осының бәрі бір адамның бойында болуы қиын нәрсе, сондықтан да жаратылысынан осындай қасиет дарыған адамдар өте сирек кездеседі, мұндайлар азғана. Сондықтан егер, қайырымды қаладан осындай адам табылса және өзі өсіп-жетілген кезде жоғарыда аталған шарттардың алтауы немесе бесеуі оның бойына біткен болса, онда қиялдау қабілеті жағынан теңдесі болмағандықтан ол осы қаланың айтулы басшысы болмақ. Ал егер зәуде белгілі бір кезеңде мұндай адам болмай

қалса, онда қала басшысы мен оның ізбасарлары белгілеген заңдар мен ережелер, егер олар қаланы дәйектілікпен билеп алса, өз күшінде сақталады. Ал егер осы қасиеттердің бәрін өз бойына жинақтаған адам табылмайтын болса, бірақ ек адам табылып, оның бірі – дана, екіншісі басқа шарттарға сай келетін болса, онда осы екеуі де қала басшылары болар еді. Егер осы қасиеттер бір топ адамның бастарына бөлек-бөлек біткен болса, сөйтіп бірінде даналық, екіншісінде тағы бір қасиет, үшіншісінде тағы бір, төртіншісінде тағы бір, бесіншісінде тағы бір, алтыншысында тағы бір қасиет болса, онда осы адамдар өзара келіскен жағдайда, бәрі де қайырымды басшылар болмақ. Егер әйтеуір бір кезде басшыларда даналық болмай қалса, онда бұлар басқа шарттардың бәріне сай келіп тұрса да, қайырымды қала ағзамсыз қалмақ, сөйтіп қаланы билеуші басшы бұл ретте ағзам бола алмайдыал қаланың өзі құрып кету қаупіне ұшырайды. Ал егер осы басшыға ақылшы етіп қоярлық бір дана табылмаса, қала біраз уақыттан кейін сөзсіз құритын болады».

Данышпан ойшылдың осы сөздерінен не ұқтық? Қоғам – лидерлерге мұқтаж. Демек, кез келген басшы Әл-Фараби белгілеп берген қасиеттер мен қарым-қабілетке сай болуы тиіс.

«Екінші Аристотель» атанған Әбунасыр бабамыз қайырымды қалаға қарама-қарсы қалалар туралы арнайы тоқталады. «Қайырымды қала надан қалаға, алыс-беріс қала мен адасқан қалаға қарама-қарсы», - деп жазады. «Надан қала дегеніміз – ешқашан да бақытты көріп-білмеген, оған талпыну ешқашан ойына да кіріп шықпаған тұрғындар қаласы. Олар мұны ешқашан бастан кешіріп те көрген емес, бұған ешқашан сенген де емес. Игілікті алатын болсақ, олар жұрттың ойынша игілік ретінде саналатын алдамшы нәрселерді ғана, жұрттың ойынша өмірлік мақсат болып көрінетін нәрселерді ғана біледі, мәселен, денсаулық, байлық, ләззат, құштарлыққа салыну бостан-

дығы, құрмет пен даңқ осындай нәрселер. Осы игіліктердің әрқайсысы надан қаланың барлық тұрғындарының пікірінше бақыт болып табылады. Надан қала бірнеше қалаға бөлінеді. Ділгер қаласы дегеніміз – сондай қала, оның тұрғындары тек ділгер заттармен ғана, яғни тәннің тіршілік етуіне кееркті нәрселермен – тағаммен, сусынмен, киіммен, тұрғын үймен, сұқбаттасумен жән осыған жету үшін бір-біріне көмектесумен ғана шектелуге тырысады. Алыс-беріс қаласы дегеніміз – сол, оның тұрғындары дәулет пен байлыққа жету үшін бір-біріне көмектесуге тырысады, бірақ бұл – басқа нәрсеге жетудің құралы емес, күллі өмірінің мақсаты. Пасықтық пен бақытсыздық қаласы дегеніміз – сондай қала, оның тұрғындары тағамнан, ішімдіктен, сұқбаттасудан ләззат алуға тырысады, қысқасы – олар сезім мен қиялға әсер ететін ләззаттарға құштар келеді, қандай түрде болса да сауық құрып, сайран салуға құштар келеді. Даңғой қала дегеніміз – сондай қала, оны мекендеушілер жұрттың сый-құрметіне бөленіп, мақтау алу үшін, өздері жайында басқа халықтар біліп, айта жүруі үшін сөзбен де, іспен де мадақтап, дәріптеуі үшін, өздерін не жат көзіне, не бір-біріне сән-салатанатымен көрсету үшін бір-біріне көмектесуге тырысады, - мұның бәрін олар бұған қаншалық ынтызарлығына қарай немесе осы қаншалық қолынан келуіне қарай істейді. Мансапшыл қала дегеніміз – сондай қала, оның тұрғындары өзгелерді өздеріне бағындыруға, ал өздері ешкімге де бағынбауға тырысады; олардың күш-жігері өздеріне жеңіс әперетін қуанышқа жетуге ғана жұмсалады. Құштар қала дегеніміз – сондай қала, оның тұрғындары әркім өз құштарлығын ешбір тежеусіз, өз қалауынша еркін істеу деп біліп, осыған ұмтылады. Ал өнегесіз қала дегеніміз – сондай қала, оның көзқарастары ізгі көзқарастар санатына қосылады және ол бақытты, пейілі кең, құдіреті күшті Алла-тағаланы, екінші жаратындыларды, әрекетшіл парасатты, тегінде қайырымды қала тұрғындары білетін және солар сенетін нәрселердің бәрін хақ деп біледі; бірақ бұл қала тұрғындарының іс-әрекеті құдды надан қала тұрғындарының іс-әрекеті сяқты. Құбылмалы қала дегеніміз – сондай қала, оның көзқарастары мен іс-әрекеті бұрын қайырымды қаланың көзқарастары мен іс-әрекеті сияқты болса да, кейін ол өзгеріп кеткен; санасына өзгеше идеялар ұялап, іс-әрекеті мүлде басқаша болған. Адасқан қала дегеніміз - со—,

оның ойынша, бақыт бұл дүниедегі өмірден кейін келмек. Бірақ оның түсінігі өзгеріп кеткен, сондықтан пейілі кең, құдіреті күшті Алла-тағала туралы, екінші жаратындылар туралы және әрекетшіл парасат туралы оның түсініктерінің терістігі соншалық, бұлардың инабаттылыққа негіз болуы да, барлық зат біткеннің кейіпкері мен образдары ретінде қабылдануы да мүмкін емес».

Осы философиялық трактаттан ұзақтау үзіндіні не үшін келтіріп отырмыз? Әл-Фараби көрсеткен қайырымды қала мен надан қала айырмасын көкірек көзіне салып, салыстырып, қазіргі Қазақстан жағдайына қарай ой елегінен өткізіп көрсеңіз, не байқап, нені аңғарасыз? Бізде қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары мен сенім-нанымы Фараби іліміне сай келе ме? Әлде надан қала, ділгер қала, алыс-беріс қаласы, даңғой қала, мансапшыл қала, құштар қала, құбылмалы қала, адасқан қала туралы айтылған сипаттар кеңірек етек жайып, елдік пен мемлекеттік жолында рухани жаңғыру мен жаңару ісі жайына қалғандай әсер тумай ма?

Біз бір нәрсені анық ұғынуымыз қажет: Қазақ Елінің Ұлттық Тәуелсіздігі бәріміздің баға жетпес алтын тұғырымыз! Ел егемендігінің мәңгілік ұштағаны – Алтайдан Атырауға, Алатаудан Арқаға дейінгі кең-байтақ жеріміз! Қазақтың көрнекті жазушысы Дулат Исабеков бір сұқбатында «Қазақта не деген көп батыр, ана ауылға барсаң да, мына ауылға барсаң да қаптаған батыр» дегендей сөз айтқан екен. Тоқсанға келгенше тақымы терден құрғамай, осыншама ұланғайыр өлкені ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен қорғап, бүгінгі ұрпағына аманаттап кеткен ата-бабаларымызды қалайша батыр демейміз?! «Қазаққа осынау ұлан-ғайыр аумақты сырттан ешкім сыйға тартқан жоқ. Бүгінгі тарихымыз 1991 жылмен немесе 1936 жылмен өлшенбейді. Халқымыз Қазақ хандығы кезінде де, одан арғы Алтын Орда, Түрік қағанаты, Ғұн, Сақ дәуірінде де осы жерде өмір сүрген, өсіп-өнген. Қысқаша айтқанда, ұлттық тарихымыздың терең тамырлары көне заманның өзегінде жатыр», - деп Президентіміз де текке айтып отырған жоқ.

Белгілі этнограф, жазушы-ғалым Ақселеу Сейдімбек «Қазір жер басып жүрген қазақтар батыстан Шығысқа қарай аттанғандардың бәрін ұлы қолбасшылар ретінде танып, олардың үрім-бұтақ зәузатына дейін жаттап өсті. Ал Шығыстан Батысқа қарай жорық жасағандар шетінен жабайылар, қанішерлер ретінде са-

наға сіңді. Мүйізі қарағайдай Ескендір Зұлқарнайынның /Александр Македонский/ Шығысты бетке алғанда 30-ақ мың жаяу әскерінің, 5-ақ мың атты әскерінің болғанына, ал Күлтегін Батысты бетке алғанда мұздай құрсаңған 600 мың атты әскерінің болғанына тым болмаса тарихи салыстыру тұрғысында мән беріп көрді ме екен?! Ескендірдің билік құрған аймақтары негізінен Азия құрлығының Жерорта теңізіне шектес шалғайлары ғана болса, оның патшасы көз жұмған күні-ақ быж-тыж болған еді. Ал Түркінің тәңірі тектес қағандары Қытай қорғанынан бастап Жерорта теңізіне дейінгі аралықта бірнеше ғасырлар бойы қағанаттың асығын алшысынан түсіріп, түркі тілдес халықтардың біртұтас этникалық мәдениетін орнықтырды. Күні бүгінге дейін араларын 8-10 мың шақырымдық құрлықтар бөліп жатқан Шыңжаң қазақтары мен Анадолы түріктерінің аудармасыз түсінісетіні сондықтан», - деп жазады. Тілдік тұтастықты қалыптастырған – иісі түркі баласының, соның ішінде қазақтың аналары. Аналарымыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған қастерлі тіліміз және басқа түскен барлық қиындықтардан халқымызды сүріндірмей алып келе жатқан береке-бірлігімізді барынша ардақтай білуіміз керек.

«Бұрын қазақта ешқандай мемлекеттілік болмаған» деген тұрпайы түсініктен арылтатын тарих пен мәдениет. Рас, осы отыз жылда мемлекетіміздің нышандары белгіленіп, билік жүйесі қалыптасты. Ұлттық валютамыз айналымға енді. Қарулы Күштеріміз құрылды. Ата заңымыз қабылданды. Шетелдермен дипломатиялық қатынас орнатылды. Еліміз беделді халықаралық ұйымдарға мүше болды.

«Қазақстан – 2030» стратегиясын қабылданды. Іргелес мемлекеттермен шекара жөніндегі келіссөздер жүргізілді. Қазақстан ядролық қарудан бас тартып, бейбітсүйгіш қалыбын әлемге ийгіледі. Елордамыз Арқа төсіне көшірілді. Мұның бәрі Тәуелсіздікті тұрлаулы етудің өмірдің өзі ұсынған тәсілдері болатын.

Қиын-қыстау кезеңдерде «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданды. Осы бағдарлама арқылы қаншама мұрағат жиналды. Тарихымыздың кем-кетігін түгендедік. «Мәдени мұра» бағдарламасы ұлт шежіресін түгендеуге жол ашты. Отандық тарих ғылымы тың серпінмен дамып, түрлі бағыттар бойынша көптеген зерттеу жүргізілді. Бұрын бәймәлім болған қаншама тарихи деректер, археологиялық жәдігерлер табылды. Тарихымыз сан мың жылдан тамыр

тартатынын айғақтайтын жаңалықтар ашылды. Бағдарлама аясындағы еңбектер том-том болып жарыққа шықты. Әйтсе де, сол жинақталған мұраның жемісін көпшілік көріп отыр ма? Зерттеу жобаларының біразы ғылыми институттар мен орталықтардың аясында ғана қалып қойған жоқ па? - деген де ой келеді. «Қазақтың 1000 әні», «Қазақтың 1000 күйі» қаттаулы күйінде сөрелерде қалып қоймауы қажет. Мұны Қазақстанның мәдениет және спорт министрлігі мен Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің басшылары бірлесе отырып, мемлекеттік идеологияның алтын арқауына айналдыруға тікелей мүдделі болуы тиіс.

«Кез келген халықтың алыс заманалардан бері қалыптасқан өзіндік болмыс-бітімі, салт-дәстүрі, материалдық және рухани мұралары – сол халықтың ғұмыр жолының айнасы. Өткен заманалардан жеткен мұралар бүгінгі ұрпақ үшін тек тарихтың қарапайым куәгері ғана емес, сонымен бірге қазіргі сан тарау мәдениетіміздің бой көтерген берік тұғыры», - деп жазған екен Ақселеу Сейдімбек.

Тәуелсіздік жылдарындағы мәдениеттің жетістіктеріне алдымен әлем әдебиеті, философиясы, тарихы, психологиясы тәрізді гуманитарлық салалардағы адамзаттың ең үздік туындыларын қазақ тіліне аударып, халқымыздың бай мұраларын жүйелеуде, археология, этнография, туризмді дамытуды іске асырып жатқан «Мәдени мұра» бағдарламасын айтсақ та жеткілікті. Осы бағдарлама бойынша көне Отырар мен Түркістан қалаларында тарихи, археологиялық және этнографиялық музейлердің жаңадан ашылуы мен зерттеулерді жүйелі жүргізіп, туризмді дамытуда Оңтүстік Қазақстан облыстық әкімшілігінің ғылым, бизнес және жергілікті билікті жұмылдыру тәжірибесі оңды қадамдардың бастамасы. Қоғам дамуындағы мәдениеттің маңызды рөлін түсінетіндер осындай шараларды жүйелі түрде жасауы тиіс.

Елордада Музыка академиясы, Астана мен Шымкентте алғаш рет опера театрларының ашылып, Оралда қазақ драма театры ғимаратының салынуын мәдениеттегі оң істер деп бағалауға болады.

«Мен құзырлы органдар мен отандық телеарналарға мемлекеттік тапсырыстың белгілі бір бөлігін міндетті түрде тарихи тақырыптарға бағыттауды тапсырамын. Әрине, қаржы мәселесі шешілуі керек. Дегенмен, көп қаражат жұмсамай да жоғары деңгейдегі өнер туынды-

сын түсіруге болатынын қырғыз бауырларымыз «Құрманжан датқа» фильмі арқылы анық көрсетті. Бүгінде әлемдік киноиндустрияда тарих тақырыбындағы сценарийлерге сұраныс жоғары. Американың да, Еуропаның да айтулы оқиғалары туралы фильмдер өте көп. Қазір Netflix, HBO және басқа да алпауыт кинокомпаниялар Азияға бет бұруда. Осы орайда біздің де шежіремізде ауқымды фильмдерге арқау болатын маңызды белестер мен оқиғалар баршылық. Мысалы, әлемдегі ең қуатты империялардың бірі болған Алтын орда тарихы дайын тұрған жоқ па?! Бұл мәселеге болашақта кино саласының мамандары баса назар аударғаны жөн», - деген Мемлекет басшысының ұсынысы құптауға тұрарлық. Мұндай іргелі ізденістерді қалың жұртшылыққа түсінікті және қолжетімді ету қажет. Әсіресе, жас ұрпақтың тарихи санасы айқын әрі берік болуға тиіс. «Бұл ретте, ауқымды көрмелермен немесе басқа да үлкен жобалармен әуестенбей, балаларға, жастарға арналған қарапайым әрі қабылдауға жеңіл туындыларға баса мән берген жөн. Мысалы, деректі және көркем фильмдерді алайық. Осы бағытта «Алмас қылыш», «Жау жүрек мың бала», «Томирис», «Кейкі батыр», «Тар заман» сияқты тарихи фильмдер түсірілді. Бірақ бұл әлі жеткіліксіз», - деген Мемлекет басшысының талабы өте орынды.

Әрине, экономика – мемлекеттің өзегі. «Үдемелі индустриялық-инновациялық даму», «Нұрлы жол», «100 нақты қадам» сияқты ауқымды бағдарламалар жүзеге асырылып, «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» халықаралық дәлізі сияқты ірі инфрақұрылымдық жобалар қолға алынды. Бұл қуатты Қазақстанды құру үшін мемлекет қолға алған игі істер.

Аса маңызды мәселе – рухани жағдай. Елімізде саяси және экономикалық реформалармен қатар рухани жаңғыру ісіне үнемі назар аударып отыру өте маңызды. Әсіресе, жаңа Қазақстан жағдайында басталған өзгерістерді ең әуелі зиялы қауым – жазушылар мен ақындар, суретшілер мен өнер адамдары өз жүрегінен өткізіп, әділетті Қазақстанды құру ісіне құмбыл кірісуі қажет. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев «Біз әділетті қоғам мен тиімді мемлекет құруды көздеп отырмыз. Кез-келген істе әділдік қағидатын басшылыққа алсақ, бұған анық қол жеткіземіз. Мысалы, тұрғындардың тұрмысын жақсарту түспесек, еліміздің жетістіктері мен халықаралық табыстарын мақтан ету артық. Азаматтарымыз экономикалық өсімнің игілігін

сезіне алмаса, одан еш қайыр жоқ. Мен әрбір шешімді қабылдар сәтте осы ұстанымды басшылыққа аламын. Біз халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартумен қатар, барлық азаматтардың мүддесін бірдей қорғаймыз. Менің ұғымдағы әділетті мемлекет дегеніміз – осы», - деп атап өткен болатын.

Мәдениет саласында жұмыс істейтін азаматтарға жеткілікті түрде көңіл бөлініп отырма? Бұл тарапта қаржыландыру ісі үнемі «қалдық қағидаты» бойынша жүргізіледі. Экономикалық жобаларға қомақты қаражат бөлінеді. Мәдениет саласына келгенде кежегіміз кейін тартады. Қалдық қағидаты салдарынан руханият өкілдері қайыршының күнін кешуге қарады. Кешегі қаңтар оқиғасы кезінде Алматы отқа оранды. Миллиардтаған қаржыны қиратылған нәрсені қайта қалпына келтіруге жұмсап жатырмыз. Егер мәдениет саласына дұрыс қаржы құйылғанда, «мынау мемлекетіміздің мүлкі ғой, оны қиратпайық, елдің мүлкіне тиіспейік» дейтін сөзді айтатын парасатты ұрпақ қалыптастырған болар едік. Өкінішке орай, қазақтың «Бүлінгеннен бүлдіргі алма» деген асыл ақылын жас ұрпақтың бойына сіңдіре алмадық.

Кітапхана, музей, театр қызметкерлерінің еңбекақысы сол баяғы «қалдық қағидаты» шеңберінде қалды. Соның салдарынан мәдениет қызметкерлері, әсіресе жас мамандар жеңілдігі бар тұрғын үй бағдарламаларына қатыса алмайды. Мұндай ахуал мәдениет қызметкерлерінің беделін түсіріп, салада лайықты кадрлардың тапшылығын туғызып отыр. Үкімет мәдениет қызметкерлерінің еңбекақысын жылма-жыл көбейтіп отыруы тиіс. Сондай-ақ, білім беру және денсаулық сақтау салаларындағы міндетті әлеуметтік жеңілдіктер мәдениет саласының өкілдеріне де берілуі керек. Бұл туралы Мемлекет басшысы Үкіметке тиісті тапсырмасын берді. Бұл еліміздің руханиятына деген ерекше қолдау һәм мәдениет қызметкерлеріне артылған үлкен жауапкершілік.

Біз неге өз тарихымыз бен мәдениетімізді терең қаузап, зерттеп, тағлым алудың орнына шет тілден аударылғандарды оқуға, шеттің қаңсығын таңсық көруге құмармыз? Мұның артында ұлттық идеяның дұрыс қалыптаспауы жатқанын, тоталитарлық жүйе кезіндегі мәңгүрттіктің тобырлық сананың үстемдік құруына әкелгенін нақты сезіне алмайтындығымыз неліктен?

Ақселеу Сейдімбек «Бір сәт елестетіп көруге болады: егер сол ақиқатқа деген монопо-

лиялық үстемдік төсіне өрлеп, басыңа шықса; саған ойлау құқығын бұйыртпай, тек қана орындау құқығын бұйыртса; тек қана мен жазған ішірткіні рухани дәру ет» десе; Батысқа ұқсаған бір жерің болса іске татып, ұқсамағанның бәрін жабайылықтың айғағы ретінде миыңа құйса... Міне, осындай сұмдықтан кейін не болар еді?! Не болатынын бір ұлт білсе, қазақ білуге тиіс. Түптеп келгенде, этникалық мәңгірттенудің тетігі де осылар. Нәтижесінде мұндай этностың субъектісі екі ұдай сезімде болып, мәңгілік өз жүрегі өзіне шабуыл жасаумен ғұмыр кешеді. Оның емі – рухани азаттық және рухани жаңғыру. Ұлт үшін азаттық дегеніміз – өз еңбегінің өзіне бұйырып, өз жүрегіндегіні жасқанбай айта алуы. Өзгенің сені түсінбегені - жаман, ал өзінді өзің түсінбегенің – қасірет», - деп тамыршыдай тап басып айтып кеткен.

Мәдениеттің мәйегі – тіл. Президенттің тіл мәселесін назардан тыс қалдырған жоқ. Түптеп келгенде «Тілдің жайы – ұлттың жайы», мемлекеттік тіл жаппай дамуы үшін кез келген орта қазақшалануы керек. Мемлекет басшысы мемлекеттік тіл мәселесін саясатқа айналдырмай, сарабдал жолмен шешуді үнемі айтып келеді. Ауладан бастап, мектеп, ЖОО, ұйым-мекемелердегі қазақ тілінің жағдайы жұртшылықты алаңдатады. Осы орайда тілді дамытуға арналған нақты шаралар да, қоғамдық ұйымдардың белсенділігі де артуы қажет. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» дейді қазақ, осы мәселеде күш біріктіргеніміз абзал. Өйткені тілдің мүшкіл жайы – бәрімізге ортақ түйткіл. Сондай-ақ Қасым-Жомарт Кемелұлы атап өткендей, қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналатын кезеңі келеді. Бірақ мұндай дәрежеге жету үшін бәріміз даңғазалық пен даурықпаға ұрынбай, жұмыла жұмыс жүргізуіміз керек.

Сенат Төрағасы Мәулен Әшімбаев тарихымыздың ақтаңдақ беттері әлі күнге дейін жан-жақты зерттелмей келе жатқанына назар аударды. Ол ғалымдардың арасында ашаршылық құрбандарының нақты саны туралы ортақ пайым жоқ деген пікірді айтты.

«Біздің мың жылдықтарға ұласатын тарихымыз бар. Әлемдік өркениет биігіне көтерілген ойшылдарымыз аз емес. Мемлекеттілігіміздің де шежіресі бай. Сондықтан Алтын Орданың 750 жылдығын, әл-Фараби мен Абайдың мерейтойларын атап өту туралы шешімдердің идеологиялық маңызы өте зор. Әйгілі Алтын Орда

мемлекетінің тарихы – еліміздің де тарихы. Белгілі Талас құрылтайының біздің жерде өткені, Жошы хан кесенесінің Ұлытауда орналасқаны көп жайтты аңғартады. Орданың ірі сауда-экономикалық орталығы болған Сарайшық қаласын да ешкім қазақтан бөліп-жарып ала алмайды. Біздің мемлекеттілігіміз Алтын Орда мемлекетінен де тамыр тартатынын естен шығармауымыз керек. Осындай нақты деректер арқылы тарихи шежіреміздің бай екенін бүкіл әлемге танытқан жөн. Әл-Фараби мен Абай – әлемдік деңгейге көтерілген ғұлама ойшылдар. Олардың шығармашылығы мен еңбектері арқылы қазақ жерінің де үлкен өркениет ордасы болғанын насихаттауымыз қажет. Әл-Фараби бабамыз ғылымның бірнеше саласын дамытуға өлшеусіз үлес қосты. Оны өркениетті елдер екінші ұстаз ретінде мойындайды. Абайдың да мұрасы ескірмейтінін уақыт дәлелдеді. Оның шығармалары озық ойлы жаңа ұлт қалыптастыруға қызмет етуі керек. Қоғамдық өмірдің түрлі салаларын жаңғыртуға қадам басқан еліміз үшін ұлы ойшылдарымыздың туындылары рухани азық бола алады. Білікті мамандар жүйелі зерттеумен айналысып, соған сәйкес ашаршылық мәселесіне мемлекет тарапынан баға берілгені жөн. Біз бұл күрделі мәселеге ұстамдылықпен және жауапкершілікпен қарауымыз қажет. Жалпы, тарихи зерттеулерді ұраншылдық пен даңғазасыз, таза ғылыми ұстаныммен жүргізген дұрыс. Мұның бәрі тәлім-тәрбиеден басталады. Ата-анасымен бірге ауласына ағаш екпеген, үлкендердің жан-жануарға мейірімін көрмеген, кішкентайынан табиғатты аялауға дағдыланбаған бала өскенде туған жеріне жаны ашымайды. Мәселе экологияда емес – отаншылдықта, заңда емес – санада. Елі мен жерін сүю үшін жас ұрпақ байтақ Қазақстанның ғажайып жауһарларын білуге тиіс. Батыста Бозжыра мен Шерқала, күнгейде Ақсу-Жабағылы мен Сайрам-Өгем, Жетісуда Хан Тәңірі мен Шарын, Көлсай мен Қайыңды, Қапал- Арасан, Алтынемел мен Бұрхан бұлақ, шығыста Мұзтау мен Шыңғыстау, Марқакөл мен Рахман қайнары, Арқада Бурабай мен Баянауыл, Ұлытау мен Қарқаралы, теріскейде Имантау мен Айыртау және басқа да көрікті жерлеріміз жетіп артылады. Жер жәннатын алыстан іздеудің қажеті жоқ. Бәрі өзімізде бар. Жастарға осындай керемет табиғатымызды танытып, оны қадірлеуге баулуымыз керек», - деген Мәулен Сағатханұлының пікірі көңілге қонады.

Осы ретте Сенат Төрағасының «Қазақ даласы – адамзат өрлеуінің қайнар көзі. Демек, біз тарихымызды қайғы-қасіретпен, жаугершілік заманмен және үрейлі жылдармен ғана емес, бүгін өзіміз бір бөлшегі болып отырған әлемнің қалыптасуына, ғылым мен білімнің дамуына, өркениеттің өріс алуына сүбелі үлес қосқан халық екенімізбен байланыстыруымыз қажет. Мұның барлығы қазақта ғылымның, зиялы ортаның және жоғары мәдениеттің болғанын көрсететін басымдықтар. Осыны басшылыққа алып, бүгінгі кейбір стереотиптерді бұзып, жаңаша ұғым, көзқарас қалыптастыруымыз керек. Дәл біздің даламыздан бастау алған мәдениеттердің игілігін дүние жүзінің әлі күнге дейін көріп отырғанын дәріптеуіміз қажет. Мұндай қадам Ұлы даланың тарихын тым тереңнен бастап, бірнеше мың жылды қамтуды талап етеді. Сондықтан түркі дүниесімен бірге ғұн, сақтарға дейінгі ата тарихымызды тыңғылықты зерттеп, зерделегеніміз абзал», - деген тұжырымы мәдениет саласын зерттеуші мамандарға ұғынықты ұстаным болса дейміз.

«Архив-2025», «Ұлы даланың ұлы есімдері», «Түркі әлемінің генезисі», «Ұлы даланың ежелгі өнер мен технологиялар музейі», «Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы», «Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі» сияқты нақты жобаларды жүзеге асыру керектігі айтылды. Ресей мен Қытай архивтерінің өзінде Ұлы дала тарихына қатысты мыңдаған жылдардың жылнамасы сақтаулы. Барды бар деп көрсете білу жетіспей тұр.

Қоғамның немесе өркениеттің дамуы үшін қажетті алғышарт – ол мәдениеттің өркендеуі. Мемлекеттің іргесі берік болып, қоғам тұрақты дамуы үшін оның тұғыры берік, стратегиялық бағдарламасы тұрғылықты ұлттың менталитеті мен елдің географиялық орналасу ерекшелігіне негізделген және адамзаттың озық ойы мен тәжірибесін тиімді пайдаланатын болуы қажет. Яғни, мемлекеттің тұғыры бір тіл, бір дін, бір мораль, бір философия, яғни бір мәдениеттен, және осылардан құралған бір идеологиядан тұрады. Ондай мемлекет тұрақты дамып мәңгі жасайтын болады. Мәдениеттің міндеті мәңгілік туындылар жасау болса, мемлекеттің мақсат-мұраты осындай мәдениеттің арқасында мәңгі жасау.

Тәуелсіздік тұсындағы “алдымен экономика, содан кейін саясат” сосын барып мәдениет, әлеуметтік сала дамиды”, – деген ұран ресми

саясатқа айналғанын, оның неге әкелгенін көрдік. Тіпті мәдениеттің деңгейі уақыт өткен сайын қоғам дамуын ойдағыдай қамтамасыз ететін күшке айнарудан қалып бара жатқанын да аңғарып отырмыз. Қазақстанға технологиясы дамыған индустриалдық мемлекетке айналу үшін қоғамның барлық салаларының бірдей дамуын қамтамасыз ететін төлтума мәдениетіміздің кеңістігін ұлғайту өте маңызды мәселе.

Қазақстан сияқты ұлттық мемлекет мәдениетінің философиялық негізі мен алтын арқауы – Қазақ идеясы. Оның қоғамға қажеттілігін түсіну үшін мәдениет салаларының қоғам дамуындағы рөлін әлемдегі тәжірибелермен салыстырмалы түрде қарастырған абзал.

Сөз басында біз мысалға келтірген Әл-Фарабидің “Екінші ұстаз” немесе “Шығыстың Аристотелі” аталуы тегін бе? Әл-Фарабидің “Музыка туралы” трактаты XVII ғасырға дейін Еуропадағы музыка теориясындағы ең үздік шығарма болып саналды. Әл-Фараби мемлекеттік басқару жүйесінің негізін салған ұлы ғалым. Оның “Қайырымды қаланың тұрғындары туралы” атты еңбегі мемлекеттік қызметкерлердің «үстел кітабына» айналатын құнды туынды.

Әлем мәдениетіне үлес қосатын өнер мен әдебиеттегі әрбір ұлы туынды – ол ұлттық мәдениет арқылы шығатыны айқын. Мәдениет – рухани құндылықтардың ғасырлар бойы жинақталған жүйесі, қоғамдық сананың, ұлттың даралығын қалыптастыратын негізгі институттардың бірі. Сондықтан мәдениет саласын Тәуелсіздіктің негізгі ұлттық құндылықтарының қатарына қосатын уақыт жетті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әл-Фараби. «Философиялық трактаттар». Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы. Алматы, 1973 жыл.
2. Ақселеу Сейдімбек. «Қазақ әлемі», Этномәдени пайымдау. Алматы. «Санат» баспасы. 1997 жыл.
3. Ақселеу Сейдімбеков. «Күңгір-күңгір күмбездер», Алматы, «Жалын» баспасы. 1981 жыл.
4. Қасым-Жомарт Тоқаев. «Тәуелсіздік бәрінен қымбат», «Егемен Қазақстан», 5 қаңтар, 3021 жыл.
5. Мәулен Әшімбаев. Сұқбат. e-history.kz.

ӘДІЛ ҚҰРМАНЖАНҰЛЫ АХМЕТОВ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҢБЕК СІҢІРГЕН
ҚАЙРАТКЕРІ, ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖОҒАРЫ
МЕКТЕП ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
АКАДЕМИГІ, ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМИ
ДОКТОРЫ



ӘЛЕМ КЕЛБЕТІН ӨЗГЕРТКЕН ТАҚТАТАС РЕВОЛЮЦИЯСЫ

**Тақтатас
революция-
сы мен тех-
нологиялық
шешімдер
АҚШ-тың
халықаралық
саудадағы
геосаяси
басымдығын
түбегейлі
өзгертіп
жіберген.**

Жаһандық геосаясат және экономика саласының танымал тұлғасы Daniel Yergin -энергетика саласының қыр-сырын терең зерттеген ғалым-қаламгер. Автордың«The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power» («Жүлде: мұнай, ақша және билік үшін күрестің дүниежүзілік тарихы») атты алғашқы кітабы жарық көрген бойда бестселлерге айналып, әлемнің 17 тілінге аударылған және бұл заманауи туындысы үшін автор Пулитцер сыйлығына ие болған-ды.

Терең зерттеулерін жалғастыра отырып, Daniel Yergin

«The New Map: Energy, Climate and the Clash of Nations» («Жаңа карта: энергетикалық ресурстар, климат және мемлекеттер қақтығысы») атты 2020 жылы Нью Йоркте басылып шыққан жаңа кітабында соңғы онжылдықта АҚШ-та орын алған тақтатас революциясын ғана емес, жаһандық климаттың бұзылуы туралы да ой толғайды, сондай-ақ әлемдік геосаясаттағы бәсекелестік пен мемлекеттер арасындағы қақтығыстардың адамзат болашағын қайда апарып тірейтіні жайлы да терең пікірлерімен бөліседі. Сондықтан, автордың тілге тиек болып отырған

бұл туындысы тек мұнай-газ саласының кәсіби мамандары үшін ғана емес, сонымен қатар әлемдік геосаясатқа немқұрайды қарай алмайтын кез келген оқырманға да таптырмайтын ақпарат көзі болып табылады.

Автор айтпақшы, соңғы бір жарым ғасырдағы әлем картасын мұнай-газ индустриясынсыз елестету мүмкін емес. Сосын, 2009 – 2019 жылдар аралығында орын алған макроэкономикалық үдерістердің жаһандық энергетикалық нарық картасын күрт өзгертіп жібергені де даусыз. Әлгі үдерістердің ең бастысы АҚШ-та жаппай өріс алған тақтатас газымен мұнай өнімдерінің өрістеуі болса, екіншісі - жаңғырмалы энергия көздерінің қарқынды даму динамикасы, үшіншісі - жоғарыда атап өткендей, жаһандық климаттың бұзылуы, ал төртіншісі алпауыт мемлекеттердің энергетика саласын қаржыландыруға бағытталған саяси белсенділігімен сол мемлекеттер арасындағы бәсекелестіктен туындаған қырғи-қабақ соғыстардың белең алуы.

Автордың түйіндеуінше, соңғы онжылдықтағы АҚШ, Ресей, Таяу Шығыс және Қытай мемлекеттері арасындағы сауда-экономикалық және геосаяси қарым-қатынастар бірінші кезекте сол мемлекет-тердің мұнай-газ экспорты мен импортына қаншалықты тәуелді екендігі төңірегінде өрбіген. Сәйкесінше, екінші кітабында Д.Ергин сол іргелі мемлекеттердің ішінде, кейінгі онжылдықта әсіресе, АҚШ-тың мұнай-газ импортынан біржолата арылып, мұнай-газ өнімдерін экспорттаушы ең ірі державаға айналғанын алға тартса, Қытай тарапының, керісінше, мұнай мен газ өнімдеріне деген сұранысының күрт өсіп кеткендігін, сондай-ақ осы үдерістердің геосаяси салмағымен экономикалық салдарын терең сараптауға тырысқан.

Осы тұрғыдан келгенде, АҚШ-тағы тақтатас революциясы, әсіресе сол кездеі табиғи газ өндірісінің көшбасшысы әрі әлгі стратегиялық шикізатты Еуропаға ірі көлемде экспорттаушы Ресей үшін үлкен сынаққа айналғаны анық байқалады. Мұның нақты дәлелі ретінде Д. Ергин 2013 жылы Петербургте өткен халықаралық экономикалық форумда бір журналистің Ресей президентіне: «Ресейдің экономикасын әр тараптандыру мүмкіндігі қандай? Ресейдің энергия экспортына тәуелділігін қалай азайтуға болады? Шығыс Еуропада тақтатас газын өндіру туралы не ойлайсыз?» деген сұрақтарына Владимир Путиннің ашуға булығып: «Тақтатас газы су мен топырақты ластайды және ол қоршаған ортаға аса қауіпті», - деп, шорт кесіп, келте жауап қайырғанын алға тартады. Путиннің бұл қылығынан форумға қатысушылар АҚШ-қа шашетектен пайда әкелген тақтатас революциясының Ресей президентінің шымбайына тікен болып қалғанын анық байқаған.

Д. Ергиннің пікірінше, мұнай мен газ өнімдерін импорттау бүгінгі Қытайдың экономикалық өсімінің іргетасына айналған және автордың олай деуінің жөні де бар. Өйткені, 2009 жылы Қытай әлемдегі ең ірі энергия тұтынушы мемлекетке айналып, АҚШ-тан асып түскен. Д. Ергин келтірген өзге деректерге қарағанда, бүгінгі Қытай әлемде өндірілетін энергия қорының 25 пайызын тұтынып отыр. Сосын, атом энергиясының дамуына және жаңғырмалы энергия көздерінің көбеюіне қарамастан, Қытайдағы энергияның 90 пайызы, негізінен, қазба отындарынан өндірілетіні және оның ішіндегі көмір үлесінің 60 пайызға жететіні де жасырын емес.

46 тараудан тұратын туындысында Дэниел Ергин әлемнің жаңа картасын алты географиялық аймақпен байланы-

стыра сызған, және оларға сәйкесінше, «Америка Құрама Штаттарының жаңа картасы», «Ресей картасы», «Қытай картасы», «Таяу Шығыс карталары», сондай-ақ «Жол картасы» және «Климат картасы» деген атаулар беріп, әрқайсысын шегіне жеткізе сипаттайды.

Дэниел Ергиннің түйіндеуінше, о баста жаңа өндіріске қажетті технологиялардың әлі қалыптаса қоймағандығынан АҚШ-қа жер қыртысының терең қабаттарында жатқан тақтатас шөгінділерінен ұңғымалар арқылы газ бен мұнай өндіру оңайға соқпаған сыңайлы. Оның үстіне, алғашында аталмыш өндіріске жұмсалған қомақты қаржы шығындары тез ақтала қоймаған. Сондықтан да болар, бұл жобаға инвесторлар тарту мүмкіндігі де өте шектеулі болған. Сосын, өткен ғасырдың 90-шы жылдары, яғни тақтатастарды игеру кезеңі басталғанға дейін АҚШ-тың газ өндірудегі әлемдік үлесі ешқашан 17 проценттен аспаған. Сондықтан да, ол мемлекеттегі электр энергиясы көлемінің басым көпшілігі тек көмірдің күшімен ғана өндірілген. Алайда, газға тәуелділіктен құтылу үшін үздіксіз жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде АҚШ-та вертикаль ұңғымаларымен қатар көлбеу ұңғыма технологиялары да игеріліп, өндіріске белсенді енгізілген кезде, АҚШ тақтатастардан тек газды ғана емес, мұнайды да көп мөлшерде өндіре бастаған. Соның арқасында 2019 жылға қарай АҚШ-та көмірге тәуелділік 25 процентке төмендесе, газдың үлесі сәйкесінше, 37 процентке ұлғайған әрі осыдан біраз жыл бұрын ғана газбен мұнай импортына тәуелді болып келген алпауыт ел ендігі жерде айды аспанға шығарып, бір-ақ сәтте энергетика саласындағы көшбасшы мемлекетке айналып шыға келген. Сөйтіп, тақтатас революциясы мен технологиялық шешімдер АҚШ-тың халықаралық саудадағы геосаяси

басымдығын түбегейлі өзгертіп жіберген. Ал егер, автор айтпақшы, белгілі бір себептер мен аталмыш революция орын алмай қалған болса, АҚШ бұрынғыша, әлемдегі ең ірі газбен мұнай импорттаушы мемлекет болып қала беретін еді.

Енді міне, сәтті іске асырылған тақтатас революциясы Америка Құрама Штаттарының терезесін өзімен бәсекелес Ресей және Сауд Арабиясы секілді әлемдегі ең ірі мұнай өндіруші әрі экспорттаушы мемлекеттермен теңестіріп, АҚШ-тың әлемдік мұнай нарығының ең үлкен үштігіне енуіне жол ашқан. Сондықтан, АҚШ үшін бұл заманауи революция әлемдік экономика тұрғысынан ғана емес, жаһандық геосаясат тұрғысынан да өте маңызды рөл атқарғаны күмән тудырмайды. Сосын, дәл осы тұрғыдан келгенде, Дэниел Ергин сызған әлемнің жаңа картасын тек энергетика ресурстары мен планета бетіндегі ұшы-қиыры жоқ мұнай-газ құбырларының картасы ғана емес, сонымен қатар бүгінгі әлемнің энергетика алыптары қалыптастырып отырған жаһандық геосаясаттың да, екпінді экономикалық дамудың да, технологиялық ілгерілеудің де, сол сияқты тоқтаусыз өзгеріске ұшырап отырған планета климатының да, тіпті, алпауыт мемлекеттер арасындағы бәсекелестік пен күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқан қырғи-қабақ соғыстардың да жаңа картасы деуге әбден лайық және бұлайша түйіндеуге толық негіз бар. Өйткені, бүгінгі адамзат өркениетінің қомақты энергия көзіне айналған мұнай мен газ тек іштен жанатын қозғалтқыштардың күшімен зымырайтын автомобильдердің ғана емес, сонымен қатар тракторлар мен трейлерлердің де, жолаушылар мен жүк тасымалдайтын алып теңіз кемелері мен ұшақтардың да, сондай-ақ азаматтық немесе әскери транспорт жүйелері

мен завод-фабрикалардың да қуат көзіне, сонымен қатар әлем экономикасының тиімді басқарылып, үздіксіз алға жылжуы мен бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік беретін геостратегиялық күшке айналғаны да көзге ұрып тұр.

Д. Ергин келтірген және бір уәждің де қисыны бар. Мәселен, бұрын жаһандық мұнай нарығы туралы сөз бола қалса, жұрт ең алдымен мұнай экспорттаушы елдердің басын біріктіретін ОПЕК ұйымын бірінші атайтын. Ал бүгінгі таңда жұрт ОПЕК-ті емес, ең алдымен жоғарыда аталған ірі мұнай экспортаушы үш мемлекетті атайтын болып жүр. Сосын, ол үштіктің көш басында АҚШ-тың тұрғаны да белгілі.

Дэниел Ергин сызған әлемнің жаңа картасынан Орта Азиядағы мұнай-газ ресурстарына бай Қазақстан, сол сияқты Каспий теңізінің жағалауындағы Әзербайжан, Түрікменстан, Иран да, сондай-ақ, мұнай мен газ импортын ааса тәуелді Батыс Еуропа елдерімен қатар әсіресе, тұтынатын мұнайдың 99 пайызы мен табиғи газдың 98 пайызын сырттан таситын Қиыр Шығыстағы Жапония мен сұйытылған газдың ең ірі импорттаушысы Оңтүстік Корея да сырт қалмаған.

Дэниел Ергиннің пікірінше, мұнай-газ өнімдері бір жағынан әлем экономикасына ауадай қажет электр энергиясын өндіретін стратегиялық тауар болса, екінші жағынан олар керісінше, қоршаған ортаны ластайтын көмірқышқыл газының қайнар көзі болып табылады. Мәселен, бүгінгі таңда АҚШ-та 280 миллион автокөлік болса, солардың 270 миллионы бензин пайдаланатын көрінеді. Сосын, орта есеппен әрбір көлік жол үстінде 12 жыл жүретін болса, мұнай өнімдеріне деген сұраныстың әзірге азая қояы тіпті де мүмкін емес екендігі көрініп тұр. Оның үстіне, мұнай-газ өнімдерінен жасалған пластикалық бұйымдар мен қондырғылар медицина

саласында да, авиация және автомобиль өндірістерінде де кеңінен қолданылады, сондай-ақ олар күнделікті өмірде, әсіресе бөлшек сауда орындарында зат салып алатын пластик пакеттер ретінде де үлкен сұранысқа ие.

Дэниел Ергиннің көлемді туындысында өзге де өзекті мәселелер жетіп артылады. Бірақ оларды оқырман қауымының өз құзырына қалдырып, мақала соңын сүйінші хабармен түйіндеуді жөн көрдік. Үстіміздегі 2022 жылы маусым айының соңына қарай, Астана Халықаралық Қаржы Орталығының жетекшісі Қайрат Нематұлы Келімбетовтің бастамасымен мемлекеттік тілімізге аударылған екі американдық қаламгердің іргелі кітаптарының тұсауы кесілген болатын. Олардың бірі біздер тілге тиек қылған Пулицер сыйлығының иегері Дэниел Ергиннің «Әлемнің жаңа картасы: энергетикалық ресурстар, өзгеру үстіндегі климат және мемлекеттер қақтығысы» атты туындысы болса, екіншісі 2019 жылы Нью-Йорк, Лондон, Торонто, Сидней және Нью-Дели қалаларында бір мезгілде ағылшын тілінде жарық көрген әйгілі американдық миллиардер-бизнесмен, инвестор-филантроп, саңлақ саясаткер әрі Америка сынды алпауыт елдің ықпалды қоғам және мемлекет қайраткері Стивен Шварцманның «Бұл үшін не қажет: кемелдікке ұмтылыс сабақтары» атты ғажап туындысы-тын. Соңғы кітап- кәсіпкер болуды армандайтын жасампаз жастар үшін ғана емес, әлемді шарпыған жаһандану заманындағы күллі бизнес өкілдері үшін де таптырмас үлгі, өйткені бұл заманауи туындыда көрініс тапқан қаржы әлемінің кәсіби маманының прагматикалық ақыл-кеңестері ұшан-теңіз әрі мұнда кез келген ақыл иесінің санасына сәуле шашатын құнды деректер тізбегі де жетіп артылады.



Александр

Николаевич Гаркавец

ДОКТОР ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК, ГЛАВНЫЙ
НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОЗНАНИЯ
им. А. БАЙТУРСЫНОВА И КАЗНИИ КУЛЬТУРЫ

ПЕРВАЯ ТЮРКСКАЯ КНИГА – ЫРҚ БІТІГ. ДРЕВНЕТЮРКСКАЯ РУНИЧЕСКАЯ КНИГА ГАДАНИЙ, X ВЕК

АҢДАТПА

Бұл ғылыми мақалада автор қолжазбаның шыққан жылын, жазылу стилін, форматын, кімге арналғанын анықтауға зер салған. Қолжазбаны алғаш тапқан, иемденген, сатып алған ғалымдар туралы да қызықты мәліметтер беріледі. Сондай-ақ мақаладан қолжазба көшірмесі қай жерде сақталғаны, қай елдің тілдеріне аударылып, неше рет қайта басылғанын, оны зерттеп жүрген әлемдік және қазақстандық ғалымдар туралы да біле аламыз. Қолжазбаны терең зерттеген автор мәтінді сөзбе сөз аудару кезінде шығарманың қытай поэзиясы мен түркілердің нақылдарына тән даналықпен, әзілмен мазмұнды жазылғанына таңқалғанын жасырмайды. Қолжазбаны құрастырушының туған тайпасына, рухани ортасына деген ұлы сүйіспеншілікпен туындаған айнала қоршаған ортасы мен тұрмысына деген көзқарасын айқындайтын мысалдар келтіреді. Автор мақала соңында жазба ескерткіштің құндылығын ұлықтауды, көлденең сын айтушыларға ескерту жасайтынын, зерттеушілерге мәліметтер беруді мақсұттағанын айтып өтеді.

Мақала түрколог, шығыстанушы ғалымдарға, студенттерге және басқа да ізденушілерге арналған.

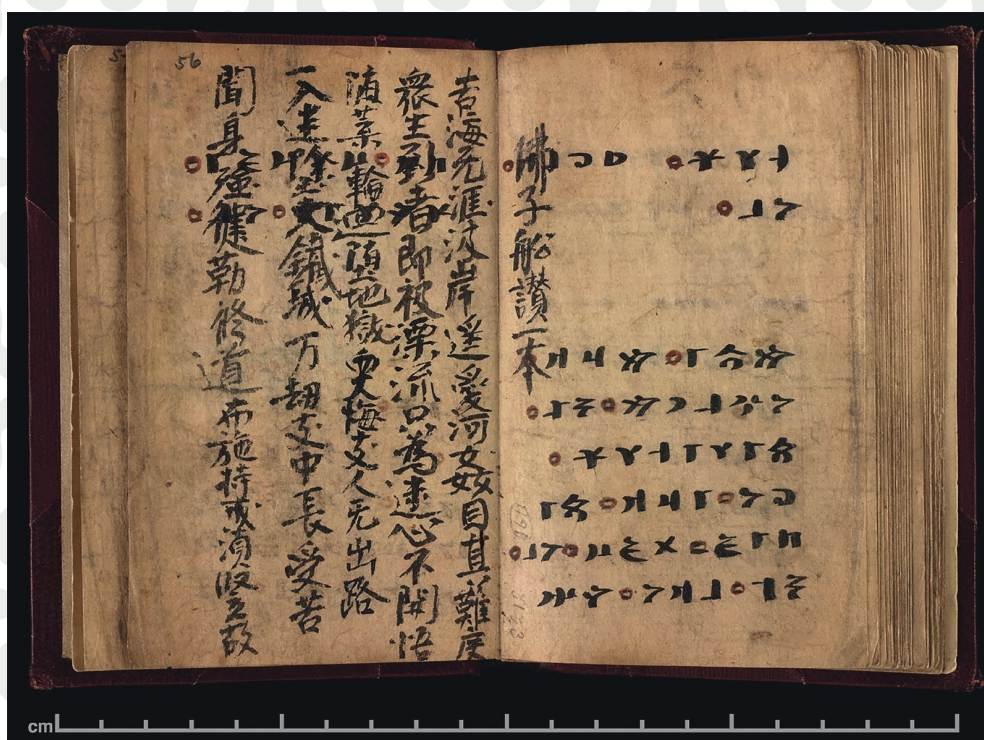
Түйін сөздер: түркі руникалық жазбаша ескерткіші, болжам кітабы, «Ырқ бітіг» қолжазбасы, жазба ескерткішті зерттеу.

“Итак, мои любимые сыновья, знайте следующее: эта «Книга гаданий» хороша, однако всякий сам властен над своей судьбой”.

The article tells about a pocket-sized book called "Yrk bitig" – "The Book of Fortunetelling" (divination, predictions)" – the world's first stitched Turkic written monument. It is written on excellent quality paper. The prevailing opinion is that in 930 or 942. But it is difficult to convincingly recalculate the original date – "in the year of the tiger, the second month, and in the date of fifteenth". Even if the coat color of a tiger was specified, even then we would have no idea about the epoch of a specific 60-year cycle. Because contrary to its purpose – the book inside is almost not worn out, it is assumed that the preserved copy was made shortly before the sealing of the cave under the threat of the Seljuk attack in 1010.

Речь идёт о книжечке карманного формата под названием «Ырк битиг» – «Книга гаданий (прорицаний, предсказаний)» – первом в мире сброшюрованном тюркском письменном памятнике. Написана она на бумаге превосходного качества. Преобладает мнение, что в 930 или 942 году. Но убедительно пересчитать оригинальную дату – "в год тигра, второго месяца, числа пятнадцатого" – затруднительно. Даже если бы цвет масти тигра был указан, то и тогда мы бы не имели представления об эпохе конкретного 60-летнего цикла. Поскольку – вопреки назначению – книга внутри почти не изношена, допускаю, что сохранившаяся копия сделана незадолго до запечатания пещеры при угрозе нападения сельджуков в 1010 году.





Место написания – монастырь Тай-гунтан – кит. 大韵堂 Dà yùn táng “Обитель большого облака”.

Автор неизвестен. О том, что это копия, говорят описки: вместо некоторых букв начертаны немного похожие. О переписчике, исходя из содержания колофона в конце тюркского текста, можно догадаться, что он имел, скорее всего, высокий монашеский сан буруа гуру – проповедника, так как говорит, что написал книгу для “наших младших избранных, проповедников и послушников”, которых он называет “любимыми сыновьями”, и для “преподобного настоятеля Итачука”. Помимо главы (мар), рангов было пять: учитель, епископ, проповедник, избранный, послушник. Переписывание книг ставилось в заслугу послушникам, но переписывали и другие.

Размер страницы – 3х4 дюйма, или около 8,7х13,7 см. Объём – 58 л.

Язык китайский (лл. 1–5 об., 55 об.–58 об.) и тюркский (лл. 5 об.–57). Китайский текст написан на чистых листах в начале и в конце рукописи. Его первая часть заходит на тюркскую страницу, а вторая начинается поверх последних страниц тюркского текста. Стиль китайского письма деловой. Тюркские тексты выписаны каллиграфически чёрной тушью при помощи крупной кисточки. Разделительные двоеточия обведены красной тушью. Красным же закрашены и кружки глазков, обозначающих единицы числового ключа. Инструмент и способ письма определили начертание древнетюркских рунических знаков енисейского типа. Направление письма – справа налево. В том же поряд-

ке идут и страницы. В тюркском языке памятника преобладают уйгурские элементы, из-за чего его называют древне-уйгурским.

В храме «Пещера 1000 будд», в 15 милях от Дуньхуана (совр. провинция Ганьсу, Китай) рукопись приобрёл венгерский ориенталист сэр Марк Аурель Стейн (нем. Mark Aurel Stein – Штайн, англ. Marc Aurel Stein, 26.XI.1862–28.X.1943), крещёный еврей-евангелист из Будапешта, всю жизнь служивший на британскую разведку. Только здесь во время экспедиции 1908 г. он купил за 130 фунтов стерлингов 7000 рукописей и 6000 фрагментов.

С 17 марта 1916 года рукопись «Ырк битиг» хранится в Британском музее в Лондоне под шифром Or. 8212.161.

Выявил манускрипт французский востоковед Поль Пеллио (28.5.1878–26.10.1945) в 1908 году в пещерной библиотеке рукописей раскопанного храма «Пещера 1000 будд», где он за 90 фунтов купил 10000 документов, в т. ч. вторую в истории китайскую печатную книгу – «Алмазная сутра» 868 г.

Эти пещеры оставались забытыми с 1010 г., когда их запечатали буддисты, опасаясь мусульман. Открыл их 25 июня 1900 г. Ван Юаньлу (1849–1831), аббат даосского монастыря Магао. Он продал европейцам (в основном) почти всё, кроме тысяч книг на дощечках.

Первым рукопись «Ырк битиг» прочёл, транскрибировал и перевёл на английский язык датский востоковед Вильгельм Людвиг Петер Томсен (Vilhelm Ludwig Peter Thomsen, 21.I.1842–12.V.1927)¹, ко-

торый ранее одновременно с В. В. Радловым расшифровал орхонские и енисейские рунические тексты каменных надгробий.

Уточнил чтение и перевёл «Ырк битиг» на русский язык Сергей Ефимович Малов [28.I.1880–6.IX.1957]².

Третья важная публикация принадлежит турецкому учёному Таляту Текину (Talât Tekin, 16.VI.1927–28.XII.2015)³.

Ещё публиковали Хусейн Намык Оркун⁴, Ия Васильевна Стеблева⁵, Марсель Эрдаль⁶, Фикрет Йылдырым⁷, Виктор Михайлович Яковлев⁸. И. В. Стеблева консультировала также Анатолия Васильевича Преловского при работе над поэтическими перепевами гаданий и

2 Малов С. Е. Гадательная книжка // Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951: 80-92.

3 Tekin T. Irk Bitig: The Book of Omens. – Wiesbaden : Horosowitz, 1993; Irk Bitig. Eski Uyurca Fal Kitabı. – Ankara: Öncü Kitap, 2004.

4 Orkun H. N. Irk Bitig // Orkun H. N. Eski Türk Yazıtları, II. – Ankara TDK, 1939: 63-100; 1994: 262-285.

5 Стеблева И. В. 1) Древняя тюркоязычная литература // История всемирной литературы. В 9 томах, т. 2. – М.: Наука, 1984: 196-204; 2) О реконструкции древнетюркской религиозно-мифологической системы // Тюркологический сборник, 1971. – М.: Наука, 1972: 213-226; 3) Поэзия тюрков VI-VIII вв. – М.: Наука, 1965; Stebleva, Iya Vasil'yevna. Eski Türkçe Fal Kitabı Irk Bitig'de Sembollerin Kavramsal Temeli. Çev. Halil İbrahim Usta // Türkoloji Dergisi, c. XIV, s. I, Ankara, 2001: 195-212.

6 Erdal M. 1) Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1977. – Ankara, 1978: 87-119; 2) Further Notes on the Irk Bitig // Turkic Languages, 1997, 1: 63-100.

7 Yıldırım F. Irk Bitig ve Runik Harfli Metinlerin Dili: Doktora Tezi. – İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013. – 359 s.

8 Ырк битиг: Древнетюркская гадательная книга. Перев., предисловие, примечания и словарь В. М. Яковлева. — Бюллетень Об-ва востоковедов. Приложение 4. – М.: Ин-т востоковедения РАН, 2004.

1 Thomsen V. Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish "Runic" Script from Miran and Tun-Huang // 1) Journal of the Royal Asiatic Society, 1912: 181-227 (Ms. II. İrq Bitig: 190-214); 2) Thomsen V. Samlede Afhandlinger, III. – Kopenhagen, 1922: 226-254.

тюркских эпитафий⁹. Свои интерпретации ряда стихов, выражений и слов предлагали, сэр Джерард Клосон¹⁰, Томас А. Арлотто¹¹, а также Вилли Банг и Аннемари фон Габен, Омелян Йосипович Прицак, Айдин Маммедов, Абульфаз Реджебов, Баят Фузули и др.¹²

В Казахстане этому произведению посвящали свои работы Токболат Енгсенулы¹³ и Айгерим Амырбековна Жумабаева¹⁴.

Тюркская часть книги представляет собой сборник предзнаменований, притч и басен с ключами.

Всего ключей и сентенций должно быть 64, столько же, как в «И-цзин» – китайской «Книге перемен». Но в нашей рунической версии «Ырк битиг» ключей по ошибке вышло 62, а притч – 65. Идущие друг за другом притчи 24 и 25 помечены ключом – 3-1-3, а притчи 49, 61, 64 помечены ключом 3-4-1. При этом комбинаций 1-2-4 и 3-1-1 среди ключей нашего сборника притч нет.

9 Каменные письма. Древнетюркская поэзия VI-XII веков / Сост., пер., лит. обр. А. В. Преловского. – М.: Новый ключ, 2005.

10 Clauson Sir G. Notes on Irk Bitig // Ural-Altaische Jahrbüher, XXXIII, 3-4, 1961: 218-225.

11 Arlotto A. Thomas. Old Turkic Oracle Books // Monumenta Serica, XXIX, 1970-1971: 685-696.

12 Одно из последних полных изданий: Uluç G., Hüseyinli A., Mehdiyeva D., Qır Ö., İbrahimova İ., Sərxanbəyova C. Irk Bitig: Qədim Uyğur Dilində Yazılmış Fal Kitabı. – Bakı: Türkcəsi Varkən Topluluğu, 2013.

13 Еңсегенұлы Т. 1) Ырқ бітіг: Түркі руна жазуымен қағазға түсірілген философиялық өлеңдер жинағы. – Алматы: Тоғанай Т, 2012; 2) Көне түркі руна жазба поэзиясы, ондағы философиялық жүйе және қазақ жырларымен өзектестігі. Көптомдық. 2-том. «Ырқ бітіг» және қазақ, шығыс даналығы. – Алматы: Тоғанай Т, 2014.

14 Алматы: Тоғанай Т, 2014.

Жумабаева А. А. Лингвокультурологическая кодификация и интерпретация памятника «Ырык Битиг» [Гадательная Книга]. – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2021.

Ключи перед притчами представляют собой комбинацию 3 последовательных бросков 4-гранной палочки или альчика. Но идут они в непонятном для нас порядке. Из-за этого найти предзнаменование по ключу очень трудно. Поэтому ученые с самого начала притчи пронумеровали, а затем составили таблицу, которая помогает по комбинации бросков определить порядковый номер притчи¹⁵.

«Ырк битиг» – сочинение популярное и среди интерпретаторов и любителей, далёких от несуетливой кабинетной науки.

Изучая памятник и литературу о нём, я вдруг обнаружил в транскрипциях и переводах явные недоразумения.

Оригинальные тексты поразили меня не вполне раскрытой ранее образностью, мудростью и юмором, которые свойственны лаконичным формам китайской поэзии и необъятному океану чрезвычайно ёмких тюркских пословиц и поговорок. Здесь то и другое слилось воедино в блистательный калейдоскоп кратких шедевров.

Я не смог удержаться от соблазна и набрал, перетранскрибировал и перевёл все тексты заново. И постарался переводить притчи буквально, слово за словом, строку за строкой, максимально сохраняя этнокультурную специфику и выражая иным языком исконную глубину интеллектуального и эмоционального содержания каждой.

Приведу несколько примеров, отражающих мировоззрение и особенности жизни и быта составителя, его родного племени и духовного окружения.

15 Гаркавец А. Н. Ырқ бітіг. Древнетюркская руническая книга гаданий, X век. Набор, транскрипция, перевод, словарь. – Алматы: Баур, 2022: 5.

1. Tān-simen ¹⁶. Yarin-kiçä
altun örgin üzä olurupan
meñileyürmen.

Ança bilinler: edgü ol.

Неба сын, по утрам, вечерам
я на троне сижу золотом
и доволен и счастлив всегда.

Так знайте: это – хорошо.

2. Ala atlığ yol Teñrimen,
Yarin kiçä eşürmen.
Utru eki yılığ kişi oğlin soquşmış.
Kişi qorqmış. "Qorqma, – timiş. –
Qut birgeymen", – timiş.

Ança bilin: edgü ol.

Бог пути я, на пегом коне
утром, вечером еду, скачу.
Двух приятных людей повстречал –
Испугались они. Я сказал:
"Вы не бойтесь. Удачу я дам".

Так знай: это – хорошо.

5. Beg er yuntınaru¹⁷ barmış –
aq bisi qulunlamış:
altun tuyuğluğ adğırılıq yarağay.

Tebäsiñerü barmış –
ürün ingeni botulamış:
altun budluluğ buğralıq yarağay.

Ebiñerü kelmiş –
üçünç qunçuı urılanmış:
beglik yarağay! – tir. –
Meñilig beg er ermiş.

Añıñ: edgü ol.

16 Кит. Сын Неба, император < tiān небо, zi сын.

17 Буквы , обычно передают звуки η, ñ, а в формах направительного и дательного падежей – звуко сочетания nq, nk. Видимо, автор именно так – слитно – их и слышал. Разделение на компоненты мы дали лишь в словаре.

Поехал князь воочью осмотреть табун
коней –
ожеребилась белая кобыла:
достойны с жеребцом из золота подков!

Поехал князь воочью осмотреть косяк
верблюдов –
там отелилась светлой масти верблюди-
ца:
ей и верблюду – золотые бурундыки!

Домой приходит –
третья уж жена тут сыном разродилась:
достойна князя! – молвили. –
И счастлив князь.

Ясно: это хорошо.

8. Altun başlığ yılanmen.
Altun quruğsaqımın qılıçın kesipen,
özüm yul intin,
başımın yul ebintin, tir.
Ança bilinler: yablaq ol.

Змей златоглавый я.
Мечом мне брюхо золотое разрубив,
останки от норы подальше убери,
а голову мою от дома убери, говорят.
Так знайте: это плохо.

12. Er abqa barmış.
Tağda qamılmış.
Teñride erklig, tir.
Ança bilinler: yabız ol.

На охоту мужчина пошёл
и свалился в горах.
Воля Божья на всё, говорят.
Так знайте: это скверно.

13. Teñrilig qurtğa
yurtta qalmış.
Yağlıq qamıç bulupan,
yalğayu tirilmiş,
ölümdä ozmış, tir.

Ança bilinler...

Старуха боговерная одна
на стойбище осталась
и нашла черпак для жира.
Облизывала и жила,
и избежала смерти, говорят.

Так знайте...

14. *Quzğunuğ iğaçqa bamiş.
Qatıqtı ba! Edgüti ba! – tir.*

Ança bilinler...

Привязывали ворона к столбу.
“Вяжите накрепко! Вяжите хорошо!” –
толпа кричала (говорили).

Так знайте...

16. *Toruq at semriti,
yirinüpen yügürü barmış.
Utru yirdä oğrı soquşup
tutupan minmiş yiliñkä [yiliña]¹⁸.
Qudursuğınqa [qudursuğınña] tegi
yağırpan
qamşayu umatın turur, tir.*

Ança bilinler: yablaq ol.

Гнедая лошадь, разжирев,
распривередничалась вдруг и убежала.
Но – вора повстречала.

Поймал её и сел верхом охлябь (на голу).

Изъёрзал весь хребет по репицу до ссадин,

а кляча хоть бы хны – ни кпереди, ни кзади, говорят.

Так знайте: это плохо.

18. *Keräkü¹⁹ içi näteg ol?
Tügünüki²⁰ näteg ol?*

18 Ср. уйг. йалиңач / йалаңач ат “голый”, неосёдланный конь.

19 Keräkü и монг. гэр “юрта” родственны казахскому кереге “решётчатый остов юрты”.

20 Tügünüк “узел, связь” – место скрепления жердей вверху, открытое для выхода дыма. Со временем соединение жердей в этом месте получило форму сложного блока, выполняющего ту же функцию, что и замковой камень. У казахов это шаңырақ. Его монг. название – то-

Közünüki²¹ näteg? –

Körüklüg ol!

Egni²² näteg? –

Edgü ol!

Bağışi näteg? – Bar ol! – tir.

Ança bilinler, ajiğ: edgü ol.

Какова юрта внутри?

Каков дымник?

Каков проём? –

Прекрасны!

Каков покров? –

Хорош!

оно, гэрийн тоно “шанрак юрты”. Ср. в связи с этим каз. шаңырақ и кырг. чамгарак – гнутые палочки, вставляемые крест-накрест в түндүк “шанырак”.

21 Третий вопрос относится, как полагают многие, вроде бы к окнам (так обычно и переводят), а о двери упоминания, получается, нет. Но окна в юртах появились только сейчас. В прежние времена входной проём не оборудовали деревянной дверью, а занавешивали войлоком, и эта деталь, как и тундик “ночник”, закрывающий дымник, здесь не названы, так как включены в общее понятие войлочного покрытия.

22 Ср. др.-уйг. egin – плечо; плечи, совр. уйг. *يەگىنى* egini – одежда, платье, наряд = *مىيىك*, а плечо – *رۈم*, его плечи – *مىيىك رۈم* монг. мөрлөн. Перевод “покров” предпочтительнее, чем “плечи”, ибо тут речь идёт не о конструктивном элементе кровли (сочленение крыши со стеной), а о войлочном внешнем убранстве вообще. Юрты древнего типа – монгольская, бурятская, а также алтайская, тувинская, уйгурская, хакасская – имеют неустойчивую конусообразную крышу с каркасом из прямых жердей, нуждающуюся во внутренних стойках. Закруглённый изгиб жердей и кровли в целом, придающий юрте устойчивую купольную форму, типичен для усовершенствованных юрт – казахской (иин “плечо; плечи”), кыргызской (ийини “плечо; плечи; одежда”), каракалпакской (ийин “плечо; плечи”), ногойской (ийин “плечо; плечи”). Но и угловатый край кровли, и дугообразный – те же плечи (~ плечи одежды прямые с втачным рукавом высокого оката или спущенные снаружи до уровня нижнего края проймы с рукавом без оката). С этим, видимо, и связано развитие метонимии “плечи – спина – тыл – внешность – накидка – одежда – наряд” / “плечи человека > юрты, кровля, покров, покрытие юрты в целом”.

Какова обвязка? –

Есть (всё на своём месте), – говорят.

Так знайте, ясно: это хорошо.

19. Aq at qarşısın üç boluğta²³ talulapan,
ağınqa, ötügkä idmiş, tir:

“Qorqma, edgüti ötün,
ayınma, edgüti yalbar”, – tir.

Ança bilin: edgü ol.

Белый конь, сотоварища в трёх бытиях
увидав,
к покаянью с молитвой направил его и
сказал:
“Ты не бойся, а лучше молись,
не страшись, а получше моли”, – гово-
рят.

Так знайте: это хорошо.

20. Titir buğramen.
Ürün köpükümin saçarmen.
Üzä teñrikä tegir,
asra yirkä kirür, – tir. –
Udiğmağ udğuru,
yatiğliğ turğuru yoriyurmen.
Antağ küçlügmen.

Ança bilinler: edgü ol.

Разъярённый охотой верблюд,
Белой пеною прыскаю я – и она
брызжет в небо вверху,
мочит землю внизу –, говорит. –
Я брожу, подымаю лежащих и спящих
бужу.
Я настолько силён.

23 С. Г. Кляшторный нашёл мотив этой притчи в истории о юном принце, опубликованной В. Бангом: Бодисатва покинул дворец и отпра- вился по городу на белом коне по кличке Кантака, или Чандака, и впервые увидел такие удручаю- щие состояния, как болезнь, старость и смерть, и спросил у коня об этих явлениях. Конь выступил в роли духовного наставника и поведал ему о по- роках человека и цикле бытия. – Кляшторный С. Г. Манихейский мотив в древнетюркской «Книге предзнаменований» // Тюркологический сборник, 2005. – М.: Вост. лит., 2006: 195-198.

Так знайте: это хорошо.

21. Qarı üpgük
yıl yarumazqan, tedi.
Ödmeñ-körmeñ: ürkütin, tir.

Ança bilin...

Сказано: чёрный удод²⁴
не засияет и за год.

Не пой и не пытайся: ты запугал, говорят.
Так знайте...

22. Uzuntonluğ küzünüsün
kölkä içginmiş.

Yarın yağrayur,
kiçä keñränür, tir.

Ança bilinler: munluğ ol.
Añğ: yablaq ol.

Женщина (“долгополая”) своё зеркало
обронила в озеро.

Утром брюзжит,
вечером ворчит, говорят.

Так знайте: досада это.
Ясно: это плохо.

23. Oğlan! Kekük tezekin
yolta çöktin / çoqutin²⁵!
Qutluğ bolzun! – tir.

Ança bilinler: edgü ol.

24 Удод обыкновенный (Upupa epops), оби- тающий в южных и центральных областях Европы и Азии, имеет яркую, пёструю, жёлто-чёрно-белую окраску и хохолок, раскрываемый в виде веера. Фиолетово-чёрный вид обитает в Африке. Зна- чит, определение “чёрный” имеет переносный смысл – птица простая, обыкновенная, не певчая.

25 Здесь после **ү** для гласных заднего ряда о, и следуют **кӱ** для палатальных kt. В данном па- мятнике их сочетание очень необычно. Отдавая предпочтение согласным, должно читать çöktin “ты вляпался”, хотя этот глагол требует дательного падежа. Но зависимое слово стоит в винитель- ном, а этим предполагается чтение çoqutin “ты клюнул носом, склевал с дороги”. Для этого вме- сто **кӱ** следовало написать **ӱ**. Во втором случае добавляется ещё и гласный, нарушающий ритм. “Вляпаться” – нехорошо. А “склевать” нечто мерз- кое, но редкостное – “хорошо”, только с иронией.

Парень! На дороге
ты вляпался в помёт кукушки!
На счастье! / Поздравляю! – говорят.
Так знайте: это хорошо.

24. Teglüg qulun
irkek yuntta emig tiläyür.
Kün ortu yütürük [yütürüp],
tün ortu – qanta,
negü dä bulğay ol? – tir.

Ança bilinler: yabız ol.

Жеребёнок слепой
в косяке жеребцов ищет матки сосцы.
Измощён среди дня,
окровавлен в ночи,
как он сможет найти? – говорят.
Так знайте: это – жалко.

33. Kidizig subqa soqmış.
“Tağı ur, qatıǵdı ba”, – tir [tii].
Ança bilinler: yablaq ol.

Кошму промочили [сунули в воду].
“Ещё побей! Да и свяжи покрепче!”
(чтобы совсем испортить), – говорят.
Так знайте: это плохо.

36. Üküş atlıǵ ögrünçün yoq.
Qobı atlıǵ qorqunçın yoq.
Uçruǵluǵ qutun yoq, tir.
Ança bilinler, aǵıǵ: yablaq ol.

Тебя не радует несметность (избыток)
лошадей,
и не страшит бесплодность (убыток)
лошадей
нет счастья даже в важности твоей,
говорят.

Так знайте, ясно: это плохо.

Я очень признателен предшественникам за их бесценные открытия в исследовании этого памятника, а потому воздержался, как всегда, от надоедливой публичной критики в их адрес по каждому поводу и оставил проведённый скрупулёзный научный разбор у себя в кабинете. И вот почему: указывая на соринку в глазу другого, как сказано древними, мы рискуем выставить себя непогрешимыми, не замечая бревна в собственном. Это плохо.

И ещё одна важная вещь. Поскольку эта «Книга гаданий» создана ради досужего развлечения, к предзнаменованиям относиться надо с учётом оговорки, которую привёл в заключительном колофоне сам автор: “Итак, мои любимые сыновья, знайте следующее: эта «Книга гаданий» хороша, однако всякий сам властен над своей судьбой”.



КЕНЖЕХАН МАТЫЖАНОВ

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ,
ҚР ҰҒА-НЫҢ КОРРЕСПОНДЕНТ МҮШЕСІ

ОЙЫН - ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ МӘЙЕГІ (ОЙЫНТАНУҒА КІРІСПЕ)

Аңдатпа

Мақалада автор ойынның адам өмірінде алатын маңызды ролін сонау ежелгі заманнан грек ғалымдарының зерттеулерінен бастап бертінгі дейінгі ғалымдардың еңбектерімен қарастырып, ойынның биологиялық қана емес, мәдени құбылыс екенін көптеген тұжырымды пікірлер арқылы дәлелдейді. Адамзаттың бала кезінен ересек кезіне дейін ойынмен дамып отырғанын, адамның көңіл күйіне, ойлау қабілетіне, қарым-қатынасына, жалпы тіршілікте ойынның қатысы болғанын, онсыз адам өмір сүре алмайтынын айтады. Қазақ халқында ойынның ұлттық мәдениетпен астасқанын, оны отандық ғалымдардың зерттегенін, қазіргі кезде ойынның зерттелу барысын сөз етеді.

Түйін сөздер: ойын, ойын мәдениеті, ойын туралы ғалымдардың пікірі, ойынтану, дәстүрлі ойындар, ойын өнері, бала ойыны, ересек ойыны.

Ойын өмірден жоғалып кетті деп елестетіп көрейікші. Адамзаттың санасын, ойлау жүйесін, рухани әлемін, көңілділікке, әзіл-қалжыңға, күлкі мен шаттыққа, лиризмге, әдемілікке, сұлулыққа деген нәзік сезімінің барлығын қара түнек басып кеткен болар еді.

Ойын – адамзатпен әлмисақтан бері бірге жасасып келе жатқан қоғамның рухани-мәдени өмірінің ерекше бір арналы саласы. Адамның ойлауға, сөйлеуге, шығармашылыққа, қарым-қатынас жасауға, қауымдасып өмір сүруге деген құлшынысы қаншалықты табиғи болса, оның өмір сүру салтында ойын да соншалықты маңызды орын алады. Егер байыптап қарайтын болсақ, адам тірлігінде ойынның араласпайтын саласы жоқ. Оған көз жеткізу үшін бір сәт ойын өмірден жоғалып кетті деп елестетіп көрейікші. Онда адамзаттың санасын, ойлау жүйесін, рухани әлемін, көңілділікке, әзіл-қалжыңға, күлкі мен шаттыққа, лиризмге, әдемілікке, сұлулыққа деген нәзік сезімінің барлығын қара түнек басып кеткен болар еді.

Қазақ тілінде “ойын” сөзінің мағынасы өте кең, ойындық элемент халықтың дәстүрлі мәдениетінің барлық саласына дендеп еніп, матаса байланысып жатыр.

«Ойын» сөзінің этимологиясына үңілсек те, оның тура мағынасы мен ауыспалы мағынасының өзінен қаншама көптүрлілікті көруге болады. Өмірдегі барлық құбылысты ойынға тән терминологиямен өрнектеп беруге болады. Мәселен, «күн шұғыласы ойнап тұр», «адам тағдырымен ойнама», «ойнап сөйлесең де ойлап сөйле», «өмірде әркім өз рөлін ойнап жүр» т.б. тіркестерден ойын сөзінің қаншама ауыспалы мағынасын байқауға болады.

Демек, ойын - қоғамның әлеуметтік өмірінің құрамдас бөлігі бола отырып, адамзат мәдениетінің қалыптасуы мен дамуындағы одан бөліп қарауға болмайтын ерекше құбылыс. Сондықтан да ойынды ғалымдар ұлттық мәдениеттің бастау бұлағы және оның дамуын нәрлендіріп отыратын алтын тамыр, халықтың өмір салтымен бірге дамып отыратын ерекше феномен деп таниды.

Соған сәйкес, ойын жөніндегі тарихи танымның да қоғамдық даму сатыларына сәйкес өрістеп отырғанын көруге болады.

Оның алғашқысы архаикалық дәуір десек, ойынға ежелгі гректер оқу мен тәрбиенің пәрменді құралы ретінде мән берді. Мәселен, әйгілі Платон (427-347) «адам - Құдайдың ойлап тапқан тамаша ойыншығы, адам өмірінің мәні сол міндетті абыроймен атқара білуінде, сондықтан да, адам өмірі мен ойындық элементтерге толы деген» ой айтады.

Аристотель (384 -322) өзінің “Саясат”, “Ри-

торика”, “Поэтика” сияқты еңбектерінде Платонның ойын кеңейте отырып, ойынның рухани “рахатына” көңіл бөлді. Әсіресе, ойынның балалар өмірінен ерекше орын алатынына назар аударды. «Ойын арқылы олар келешек өмір дағдыларына үйренуі керек» дегенді баса айтты. Әрине, бұдан кейінгі орта ғасырлық ғұламалар тарапынан да ойын табиғаты жөнінде біраз пікірлер айтылды. Дегенмен, ойынның жүйелі түрде ғылыми-философиялық тұрғыдан зерттелуі ХІХ ғасырдан басталады.

Мәселен, аталған тақырыпқа алғашқылардың бірі болып назар аударған Б. Паскаль ойынды адамның ауыр ойдан, жалғыздық пен жабығудан «қашуы», өзін-өзі алдарқату тәсілі деп пайымдаған екен. Ал ойынның эстетикалық мәніне тұңғыш назар аударған философ И. Кант болды. Ойынның философиялық-эстетикалық мәніне назар аударуды одан әрі Ф. Шиллер жалғастырды.

Бұл пайымды сол кезеңнің үлкен ойшылы Ф. Ницше кеңейте дамытты. Ол ойынның адамның рухани әлеміне тән екендігін айта отырып, адамдарды өмірде әрқайсысы өз рөлдерін ойнап «өмірдің қайғы-мұңынан жалтарып, беттеріне бетперде таққандар деп бейнеледі. Ол өзінің «Көңілді ғылым», «Заратустра осылай деген» сияқты әйгілі еңбектерінде ойынды өмірдің қатып қалған қасаң қағидаларынан құтылуға көмектесетін, адамның еркін ойы мен әрекетінің қалыптасуы мен орнығуына ықпал ететін феноменге балайды.

Әрине, ойынның рухани саламен байланыстылығы оның биологиялық тек тамырын мүлде жоққа шығармайды. Ойынның шығу тегін биологиялық негізге апарып тірейтін ғалымдар көбінесе жан-жануарлар тірлігінде де ойындық элементтердің бар екендігін көлденең тартады. Сонымен қоса, ойынға алдымен балалардың құмар болатындығын тілге тиек етеді. Осыдан барып, ойын үлкен өмірге дайындық, соған қажетті әрекеттерге үйрену-жаттығу жұмыстарының қайталамасы емес пе деген тұжырымға ойысады.

Ойынның еңбекке еліктеуден шыққаны жөніндегі пайымдауды материалистік көзқарастағы философтар дамытып алып кетті. Оны Ресейде алғаш негіздеген В.Г. Плеханов болды.

Ойын жөніндегі толғамдар бұдан кейінгі жылдары да толастаған емес. Әсіресе, балалар ойындарына деген назар күшейді. З.

Фрейд сияқты ғалымдар балалар ойынының психологиялық жағына көп көңіл бөлді. Бұл, әрине, заңды құбылыс болатын. Сөз жоқ балалар ойындары тұлғаның дамуында ерекше рөл ойнайды. Ойын арқылы баланың ақыл-ойы, елестетуі, қиялы, шығармашылық қабілеттері дамиды. Ойын арқылы балаға эстетикалық, шығармашылық тәрбие беріледі, балалар еңбекке деген дағдыларды да ойын арқылы меңгереді, соның нәтижесінде еңбекке деген оң көзқарас қалыптасады. Демек балалар өміріндегі ойынның орны әрқашан төрде тұрады.

Ойынға психологиялық тұрғыдан қарау тек балалар ойынымен ғана шектелмейді. Жалпы алғанда ойын әлеуметтік-мәдени феномен ретінде адамдар қарым-қатынасына маңызды ықпалын тигізеді, жеке адам мен әлеуметтік топтар арасындағы қайшылықтарды шешуге қатысады. Сонымен қатар, ол көркемдік қабылдау мен көркем шығармашылыққа да психологиялық тұрғыдан араласады. Ойынға деген қызығушылық тек теориялық тұрғыдан ғана емес, оны жинап, жүйелеп, саралау тұрғысынан да белсенді жүргізілді. Соның нәтижесінде әлем этнографтары мен фольклористерінің қажырлы еңбегімен ұшан-теңіз мол материал жинақталды.

Ойынның адамзат мәдениетінің алтын өзегі болып табылатын ерекше құбылыс екендігін алғаш негіздеген көрнекті Нидерланд ғалымы Йохан Хейзинга (1872 – 1945) болды. Ол өзінің өткен ғасырдың отызыншы жылдары (1938) жазған “Homo Ludens (Ойынпаз адам). Мәдениеттегі ойын элементтерін анықтау тәжірибесі” деп аталатын әйгілі еңбегінде ойынды тұңғыш рет биологиялық емес, мәдени құбылыс ретінде қарастырып, оны мәдениеттану ғылымының әдістемесімен зерттеуді ұсынды. Адамзат қауымдасып өмір сүріп, қоғамдық-әлеуметтік өмірге дендеп енген сайын ойынның мәдениеттің құрамдас саласы ретіндегі маңызы арта түсті. Енді ойынды жануарлар дүниесі мен балалар тірлігінің тұрғысынан емес, адамзат мәдениетінің бастауынан бастап, қазіргі деңгейіне дейін бірге өріліп келе жатқан әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыру қажеттілігі айдан анық мәселеге айналды. Яғни, ойын қоғамдық-әлеуметтік өмірдің барлық саласына қан тамырдай таралып жатқан, адамның рухани әлемінен ойып орын алатын құбылыс.

Жоғарыда айтқанымыздай Йохан Хейзинганың еңбегі осы мәселені күн тәртібіне қоя

отырып, ойынның философиялық мәніне деген көзқарасты күрт өзгертті. Осыдан бастап ойынды қоғамдық-гуманитарлық ғылымның ерекше нысанасы ретінде тереңдей қарастыра отырып, батыс ғылымында «ойынтану» («Игрология») деген арнайы сала қалыптасты.

Ойынды мәдениеттанушылық бағытта зерттеген Й. Хейзинга еңбектеріндегі пайымдаулар ойын феноменін философиялық тұрғыдан тереңдей саралауға жол ашты. Оның идеясын ту етіп ұстап өз теориялық толғамдарын негіздеген герменевтикалық бағыттағы “Шындық және әдіс” (“Истина и метод”) деген кітап жазған ғалым Х-Г. Гадамер атты философ болды.

XX ғасырдың ортасында ойын теориясын дамытуға зор үлес қосқан, артына іргелі зерттеулер қалдырған көрнекті ғаламның бірі француз КайуаРоже болды. Ол өзінің “Ойын және адамдар” (“Игры и люди”) атты монографиясы арқылы ойын тану ғылымының барлық мәселелеріне жауап іздеуге тырысты. Ол ойынды әлеуметтану ғылымының әдістемесі тұрғысынан қарастырды. Сол арқылы ойын, мәдениет, әлеумет, философия ғылымдарын бірлікте қарастыра отырып, өз кезіндегі өзекті мәселелер жөнінде келелі пікірлер айтты. Оның ғылыми ізденістерінің маңызы әлі күнге жоғары, сондықтан көптеген тілдерге аударылып жарық көруде.

Ойын теориясына шығармашылықпен назар аударғандардың қатарында Г. Гессенің әйгілі “Моншақ ойыны” (“Игра в биссер”) романын айтпай кетуге болмайды. Романда ойын мәдениеттің баламасы ретінде суреттеледі. Автор ойынды ашықтық пен адалдықтың, тәртіп пен үйлесімділіктің негізінде адам мен қоғамдық өмірдің барлық саласын ұйымдастырушы ретінде көрсетеді.

Ойын теориясына тағы бір тың көзқарасты өзінің “Философиялық зерттеулер” деп аталатын еңбегі арқылы Л. Витгенштейн деген ғалым алып келді. Ол ойынға тән сипаттар арқылы тілдің тылсым табиғатын ашуға тырысады. Ол алдымен тілдің мінсіз болмыс бітіміне назар аударды.

Л. Витгенштейн енгізген “тілдік ойындар” термині арқылы ойын ұғымы тіл теориясына, структурализм, постструктурализм мен постмодернизм философиясына кеңінен қолданысқа енді.

Түйіндеп айтқанда, жоғарыда аталған мәсе-

лелердің структурализм, постструктурализм, постмодернизм сияқты мәдени ағымдардың ойын теориясына қатысты негізгі арналары осындай.

Кеңестік кезеңдегі мәдениеттің ойындық сипаты жөнінде айтқанда М.М. Бахтинің есімі ерекше аталады. Оның “Ф. Рабле және Орта ғасыр мен Ренессанс дәуіріндегі халық мәдениеті” атты еңбегі карнавал мысалында ойынды философиялық-әлеуметтік тұрғыдан талдаған зерттеу болды.

Бахтинше айтқанда: “Өзінің көрнекті, айқын әсерлі сипатымен және қуатты ойындық элементтерімен ол (карнавал) көркемдік-бейнелі формаға, әсіресе, театрлық қойылымдарға өте жақын. ...Ол өнер мен өмірдің шегінде тұр. Былайша айтқанда оны ерекше ойындық өрнекпен көмкерілген өмірдің бейнесі деуге болады. ... карнавалда өмір ойынға, ал ойын уақытша өмірге айналады. Карнавалдың өзіндік табиғаты да, тұрмыстың ерекше түрі болатын себебі де осында”.

Бахтиннің бұл еңбегі әлемдік мәдениеттану ғылымында ойын феноменін жаңаша пайымдауға орасан зор олжа салды. Оның ойын теориясына енгізген “карнавалдық дүниетаным”, “сананы карнавалдандыру”, “театрланған әлем”, “театрланған ойын-сауықтық мәдениет”, “халықтық күлкі мәдениеті”, “гротескілік бейне”, “амбиваленттілік” сияқты көптеген ұғымдар мен түсініктер халық мәдениетіндегі ойындық элементтердің табиғатын ашуға зор мүмкіндік туғызды. Халық мәдениетінің ойындық қырын әр қырынан зерттеуге кейінгі зерттеушілерге кең жол ашты.

Басқаны айтпағанда, әлі күнге ойынның жан-жақты сараланған, бір тоқтамға тоғысқан анықтамасы қалыптасқан жоқ. Оның себебі ойын феноменінің бір сөзбен немесе бірер сөйлеммен тұжырымдауға сыймайтын аса зор көп қырлы күрделі құбылыс болуынан болса керек. Әлемде қанша түсіндірме сөздік болса, ойынның соншама анықтамасы бар. Ал ойын сөзінің ауыспалы, астарлы мағынадағы қолданыстарында тіптен шек жоқ. Бұл орайда, ғылыми зерттеулерден ойын табиғатын түбегейлі тиянақтаған тұжырымды ойды таба қою қиын.

Арғы Грек ойшылдарынан бастап, батыстың әйгілі ғалымдары оны әр қырынан зерделеп, алуан түрлі сипаттама беріп келеді. Егер оларды жинақтай сараласақ, ойынға тән мынадай басты сипаттарды жинақтап көрсетуге болады:

Йохан Хейзингадан бастап, ғалымдардың атап көрсететін ойынға тән **бірінші сипаты – оның табиғатқа байланған адамның тіршілік қамынан бостан еркін әрекет екендігі.** Нағыз ойыншы одан ешқандай пайда іздемей, тек рухани ләззат үшін ғана ойнайды. (Бұл жерде әңгіме кәсіптік спорт және құмар ойындар жөнінде емес). Қайта, керісінше ойын кезінде адам күйкі тірліктің құрсаулы ережелері мен заңдарынан, жүйкені шаршататын ауыртпашылықтарынан уақытша болса да басын арашалайды. Оған ойын табиғатында бірге өріліп отыратын жеңіл әзіл, ащы мысқыл, көңілді күлкі, жан жадырататын іс-әрекеттер себепкер болады. Жалпы, келемеждеу, күле білу қасиеті тек адамға ғана тән. Жануарлардың ешқайсысында ондай қасиет жоқ. Адам ойын арқылы әлденені бейнелеп, күйкі тірлікті жарықтандырып, әзілге, мазаққа айналдырып күле отырып, рухани күш-қуат алып қана қоймайды, ол өзінің кез-келген құбылысқа басқаша қарай білетін рухани еркіндігін де танытады. Ойынның осы сипатынан келіп туындайтын келесі ерекшелігі - **оның күнделікті күйкі тірліктен, шынайы өмірден бөлек, биік тұратындығы.**

Жоғарыда айтқанымыздай, ойын ешқашанда шынайы өмірдің көшірмесі бола алмайды, сондықтан ойындағы өмірді символдық сипаты өзінше жаңа әлемді туғызады. Мұндай жаңа әлемде туындаған бейнелер ұшқыр қиялға, ғажайып елестетуге, боямалы шындыққа қаншалықты бай болса, соншалықты әсерлі болады.

Ойынның үшінші сипаты ондағы шынайылықтың жоғары рухқа ие екендігі. Бұл жердегі әңгіме ойынға қатысатын тұлғалар, заттар, оқиғалардың күнделікті тірліктегі, тұрмыстағы сипатынан ерекшеленіп басқа сипатқа көшетіндігі жөнінде. Шынайы өмірдегі өз қалпын сақтай отырып, олар ойын кезінде шынайылық рухынан нәрленген басқа мазмұнға, басқа түрге, бейнеге айналады.

Мамандар атап көрсетіп жүрген ойынға тән төртінші сипат, ойынның өзіндік кеңістігі мен уақыт шеңберінің (хронотон) болатындығы.

Ойын – күнделікті тұрмыс әлемінің ішіндегі уақытша әлем. Ол әлденеше рет ойналады, ол жаңаруы, өзгеруі мүмкін, бірақ қалай болғанда да өзімен өзі болып қалады. Ойын кеңістігі – ойын әрекеті үшін алдын-ала белгіленген, арнайы бөлінген, берілген кеңістік. Ол матери-

алдық нысан немесе ойша анықталған болуы мүмкін.

Екінші жағдайда, ойын әлемі ойыншылардың ішкі дүниесінде болады. Олардың түсінік пайымдары мен қиялы бойынша күнделікті әдеттегі өмірден өзгеше ойындық шындықтың бейнесі жасалады.

Ойынның өзіне ғана тән құрылымдық тәртібі мен ережесінің болатындығы – оның бесінші ерекшелігі. Бұл ережелер әрбір ойынның оның мән-мазмұнын, ойналу реті мен шекарасын анықтайды. Олар ойынның өзіне де, оған қатысатын ойыншыларға да жолбасшы нұсқаулық болады.

Тұтастай алғанда, ойынның өзіндік ерекшеліктерін айқындайтын жалпылама талаптарға мыналар жатады: ойынға барынша мән беру, ынты-шынтысымен беріліп құштарлықпен ойнау, ұтып шығуға тырысу, ойын кезінде барлық әлеуметтік мәртебе айырмашылықтарын естен шығару, адал, батыл, тәуекелшіл болу т.б.

Сонымен қоса, жалпы ережелердің қатарына ойыншылар ойын кезінде ерекше көңіл бөліп, назарында ұстайтын наным-сенімдерді, ырымдарды, әдет-ғұрыптарды да қосуға болады. Мәселен, үлкен ойындар басталар сәтте ақсақалдардан бата алады.

Ойынның келесі сипаты, оның тартыс пен тәуекелге құрылатындығы. Қатаң құрылымдық тәртіпті сақтай отырып, ойын барысындағы белгісіздік пен болжамсыздықты түсіндіру үшін импровизацияға да ерік беріледі. Ойындағы дәл осы белгісіздік пен болжамсыздық адамға ойын барысында әрқилы шешім қабылдауға таңдау еркін береді.

Жетіншіден, ойынның мақсаты мен мән-маңызы оның тұйықталған ішкі құрылымында болады. Кез келген әрекеттің белгілі бір мақсатты көздейтіні белгілі, дегенмен мақсат әрқашанда адамның жекебас еркінен тыс болады. Яғни, адамдар өз тұрмысын жақсарту үшін еңбек етеді, қандай да бір жаңалық ашу үшін ғылыммен айналысады, жалғыздықтан құтылып, ұрпақ өрбітіп бақытқа қол жеткізу үшін отбасын құрады.

Осылайша, ойынның мақсаты да, мән-мазмұны да оның ішкі шеңберінде тұйықталады. Дегенмен, олар ойынның қызметтік міндетіне байланысты нақтыланады. Й. Хейзингаоның екі салада жүзеге асатынын айтады: "...ойын әлдене үшін тартысқа немесе сол

тартысқа түсетін "әлденені" басқалардан көрі жақсырақ көрсетуге құрылады".

Жоғарыда санамаланған ойынға тән ерекшеліктерді жинақтай келгенде мынадай қорытындылар жасауға болады.

Ойын, ешқандай экономикалық пайданы көздемейтін; күйкі тірлік қажеттіліктерінен ада, мақсат-мүддесі өз шеңберінде тұйықталған адамзатқа ғана тән әрекет түрі болып саналады; ол шартсыз және шарттылық жағдайда өзінше ойластырылған шынайылыққа негізделеді. Оның өзіне ғана лайықталып ерекше рухқа ие болған мән-мазмұны болады, ол өмір сүру мүмкіндігін өзі қамтамасыз етеді. Ойын - ерікті түрде қатаң белгіленген ереже бойынша белгілі кеңістік пен уақыт аясында өтетін тегеуірінді ішкі қуатқа ие құбылыс. Ол адамға іштей арылуға өзгеше мүмкіндік туғызатын тебіреніс пен қуанышты әсерге бөлейтін іс-қимылдардан тұрады. Ойын адам өмірінің маңызды арнасы бола отырып, оны әрлендіріп, толықтырады. Ол өзінің әсерге толы бай мазмұн-мәнімен, көрнекі құндылығымен, рухани-әлеуметтік байланыстарымен жеке тұлға үшін де, жалпы қоғам үшін де үлкен сұранысқа ие. Ол адамзат тіршілігінің рухани құндылықтарының ешқайсысына ұқсамайтын даралық сипатқа ие, адамзат мәдениетіндегі әмбебап және өзінше ерекше дара сала болып табылады.

Ойын - ойлау, еңбек ету, мақсат құру, сөйлеу сияқты қабілеттері тәрізді адам баласына тән туа бітті қасиеттердің бірі. Ойнай білетін тіршілік иесі ретінде адам ойын түрлерін өзі құрастырады. Ол тарихтың бел-белестерінде дәстүрлі түрде жаңғырып, жетіліп отырады. Адам табиғатының дамып, жетіліп отыруына байланысты ойынның түрі де өзгеріп, жаңарып отырады. Ойынның құрылымының өзгеріп, мазмұнының күрделенуі адамзат дамуының үрдісінде анық байқалады.

Ойын мәдениетіндегі негізгі ортақ заңдылықтардың көріністеріне қарап ойынды – **балалар және ересектер** (әлеуметтік) ойындары деп екі үлкен топқа бөліп қарастыру қалыптасқан.

Балалар ойындарын топтарға жіктеуде де олардың жас ерекшеліктері басты назарға алынады.

Енді бір ғалымдар балалар ойындарын: сенсорлық ойындар, іс-әрекет (моторные) ойындары, алыс-жұлыс ойындары (игра-возня), тілдік ойындар, сюжетті-рөлді ойындар деп те

жіктеп жатады. Айналып келгенде бұлай жіктеудің де түп негізінде жас ерекшеліктері жатыр. Мәселен, балдырған жастағы бөбектерге негізінен сенсорлық, моторлық, тілдік, алыс-жұлыс ойындары тән болып келеді.

Сенсорлық ойындардың мақсаты сәбидің сезім мүшелерін дамыту. Сәби қолына түскен затты жалықпай ұзақ уақыт ермек етуі (суды сапыру, сылдырмақты сылдырлату, кубиктерді жинау, шашу т.б.) мүмкін. Сол арқылы олар өздерінің көру, есту, сезу, ұстау, сияқты сезім мүшелерінің мүмкіндіктерін, қоршаған дүниенің сыр-сипатын сезінуге үйренеді.

Іс-әрекет ойындарының қатарына жүгіру, секіру, тербелу, айналу, домалау сияқты қимыл-қозғалыс әрекеттерін жатқызамыз. Мұндай әрекеттердің көбі бүлдіршіндер үшін ата-аналардың ұйымдастыруымен жасалып, олардың өзара қарым қатынас орнатуына ыңғайлы болады. Іс-әрекет ойындары кезінде жеткіншектер жағымды сезім күйіне ғана бөленіп қоймайды, сонымен қатар дене қимылдарын үйлестіре жасауға дағдыланады.

Алыс-жұлыс ойындары (игра-возня) іс-әрекет ойындарының бір түрі деуге де болады. Мұнда үш-бес жастан асқан бүлдіршіндер өз қатарластарымен ойнауға үйренеді. Бүлдіршіндер алысып-жұлысып, күресіп, тіпті, төбелесіп жүргендей әрекеттерге барады. Сол арқылы олар бойындағы бұла күштен туындайтын артық қуатты ғана шығарып қоймайды, өз қимылдарын епті пайдалануға, дүлей күшті бұғалықтап, өшпенділік сезімдерін ақылға жеңдіріп тежей білуге, тең құрбысымен абайлап қарым-қатынас жасауға үйренеді.

Тілдік ойындар арқылы балалар дыбыспен, әуенмен, сөздің сазымен ойнай отырып, бейнелі ойлауға үйренеді. Оларды тілдің ойынға негізделген ішкі заңдылықтары қызықтырып баурап алады. Сюжетті-рөлдік ойындарда балалар әртүрлі рөлге кіру арқылы өмірдегі жағдаяттарды бейнелеп көрсетеді.

Ересектер (әлеуметтік) ойындары.

Ересектер ойынының “әлеуметтік ойындар” деп аталатынын, Й. Хейзинга оны адамзаттың ойын мәдениетінің ең жоғарғы формасы деп көрсетеді.

Тұтастай алғанда, ойындық мәдениет ұзақ уақыт өзгермейтін тұрақты сипатқа ие. Сол арқылы ұлттың ішкі ділін ұрпақтан ұрпаққа көп өзгеріссіз жеткізіп отырады. Дегенмен әрбір ұлттық мәдениет өзінің ойындық дәстүрін уақыт

тезіне салып іріктеуден өткізіп отырады, ойында қоғамдық өмірдің аталған мәдениетке тұғыр болатын маңызды заңдылықтары, құндылықтар жүйесі көрініс беріп отырады.

Жоғарыда тілге тиек еткен дәстүрлі ойын түрлерінің барлығы дерлік адамзат тірлігінде, қоғамдық өмір мен мәдениеттегі сан-салалы қызметінен туындайтын белгілі қалыптасқан мағыналық өзекке құрылады.

Ал ойынның басты қызметтері танымдық, тәрбиелік, қарым-қатынастық, әлеуметтендіру болып табылады.

Ойын адамның рухани дүниесін де байытады. Оның қуатты тәрбиелік пәрменіне байланысты ойыншының адамгершілік қасиеттерінің сапасы да артады.

Түйіндеп айтқанда, ойынның өзінше ерекше, әмбебап мәдени құбылыс екендігін қайталап айтқан жөн. Ол адамзат қызметінің басқа түрлерімен салыстырғанда жеке, өзінше бөлекше сипатқа ие. Адамның тұрмыстық болмысымен, қажеттіліктерімен, әрекет-ұмтылыстарымен тікелей байланысқан тұрақты құрылымымен әрбір нақты ойын түрі белгілі бір мәдени дәстүрдің, ұлттық болмыстың ерекшеліктерін де бойына сіңіреді. Ойын жан-жақты, көп салалы қызметке ие, сондықтан да оны адамзат болмысының, қоғам мен мәдениеттің аса маңызды феномені ретінде қарастырған жөн.

Жаңа заман ойындары жазу мәдениетінің нәтижесі ретінде оның бүкіл ережелері хатталып, жинақ ретінде жарияланып, оны игерудің, үйренудің әдістемелері жасалып, таратылады, сонымен қатар олар үнемі жетілдіріліп отырады. Дәстүрлі ойындар сияқты олардың көп нұсқалары болмайды, керісінше олар өзгермейтін тұрақты қалыпқа түседі;

Жаңа заман ойындарында ұлттық сипаттан көрі барша адамзатқа тән ортақ сипаттар басым, сондықтан олар бүкіл әлемге кең таралған;

Ең алдымен, дәстүрлі ойындар қандай да болмасын ұлттық мәдениетпен біте қайнасқан біртұтас рухани өзекке құрылған.

Қазақ ойындарына арналған алғашқы толымдырақ жинақ өткен ғасырдың отызыншы жылдарының соңында орыс тілінде М. Гуннердің құрастыруымен «Сборник казахских национальных игр и развлечений» деген атпен жарық көрді. Кейіннен бұл еңбек М. Рахымқұлов деген автордың қосылуымен толықтырылып қайта басылды.

Дегенмен, қазақтың ұлттық ойындарын жинау мәселесі мақсатты, бағдарламалық жолға қойылған жоқ. Оны ел арасынан жазып алып, хатқа түсіру мен ғылыми жүйеге түсірудің әдістемесі де, нұсқаулығы да жасалмады. Соның зардабынан қаншама халық ойындары ұмытылды, ескерусіз қалды. Егер шынайы ден қойылса, қазірді өзінде де біраз материалдарды жинақтауға болар еді, өкінішке орай оған да жете мән беріліп отырған жоқ.

Қазақтың ұлттық ойындарын ұзақ жылдар жинап, жүйелеп, зерттеу жұмыстарын жүргізген Б.Төтенаев еңбектері де ойынтану саласына қосылған сүбелі еңбек деуге болады.

Балалар ойындарын жинап, жүйелеп, оны халық педагогикасының арналы саласы ретінде қарастырған Е.Сағындықов еңбектері де сол кезең үшін маңызды қадам болды.

Еліміздегі баспа орындары ойындарға арналған жинақтарды да оқтын-оқтын басып шығарып отырды. Ел аймақтарына ғылыми экспедициялар ұйымдастырылып, шетелдерде қоныстанған қазақтар арасынан да көптеген деректер жинақталды. Солардың ішінде қазақтың “ауызша (қара) есептерін” жинақтаған интеллектуальдық ойындардың тамаша топтамасы жарық көрді.

Ұлттық ойындарды педагогикалық тұрғыдан пайдалануға арналған ғылыми жұмыстар жазылды. Олардың қатарында Е.Мұхиддиновтің, А.Құралбекұлының, С.Әкімбайұлының, Е. Алимхановтың т.б. еңбектерін атауға болады.

Тұтастайалғанда, қазақтың ұлттық ойындары толық жиналып, сараланып, ғылыми жүйеге түсіріліп жан-жақты зерттеле қойған жоқ. Бұл шағын шолу мақаланы осы олқылықтың орнын толтыруға себепші бола ма деген оймен жазып отырмыз. Өздеріңізден сындарлы пікір күтеміз, қадірменді оқырман.



HALYQARALYQ
MÁDENIETTERDİ
JAQYNDASTYRÝ
ORTALYGÝ

INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES



ЗИЯБЕК ЕРМУХАНОВИЧ КАБУЛЬДИНОВ

ЧЛЕН-КОРРЕСПОНДЕНТ НАН РК, Д.И.Н.,
ПРОФЕССОР, ДИРЕКТОР ИИЭ ИМ. Ч.ВАЛИХАНОВА

СТЕПНОЕ КАЗАХСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ ТОБОЛЬСКОЙ И ТОМСКОЙ ГУБЕРНИЙ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

Одной из самых первых крупных переписей казахского населения на территории Тобольской и Томской губернии Российской империи в первой половине XIX века была перепись 1838 года. Тогда там было зафиксировано 31543 казаха, кочующих в Бийском, Барнаульском и Калывановском округах Томской губернии и 19 766 казахов на территории Омского, Ишимского и Курганского округов Тобольской губернии [1, 11]. Значительная их часть была приписана на территории степных казахских областей.

Позднее, в 40-70-х годах XIX века последовала череда постоянных запретов казахам кочевать на территории внутренних округов России, поэтому и в официальных статистических источниках мы почти не встречаем каких-либо точных данных о численности казахов в этих регионах. По отдельным хаотически собранным сведениям, появлявшимся лишь по поводу выселения казахов в степные округа (уезды), выстроить целостную картину демографической ситуации в регионе никак нельзя: во-первых, земские исправники и их представители на местах пытались скрывать действительную информацию о численности кочующих казахов; во-вторых, они собирались в разное время. Хотя по данным Бекмахановой Н.Е. в 1870 году на территории Томской губернии насчитывалось 41,1 тысячи казахов и 19,7 ты-

В Томской же губернии по данным переписи 1897 года проживало 24643 казаха [23, 21] или 1,28 % от всего населения губернии.

сячи - в Тобольской, что является, на наш взгляд, весьма сомнительным [2, 142].

Но в связи с началом официального допуска казахов во внутренние губернии России в 1880 году, в некоторых источниках статистического характера мы уже начинаем получать некоторую информацию о численности казахов, к примеру, из «Обзоров Семипалатинской области». Как известно, Семипалатинская область была регионом, где мало выпадали осадки и поэтому здесь «из года в год приходится констатировать, что росту и созреванию хлебов мешали засухи и ранние заморозки» [3, 2]. Это приводило к тому, что значительное число казахских хозяйств области было вынуждено в поисках более плодородных земель переселяться на земли Томской губернии, в том числе и Алтайского Горного округа. Казахские джатаки (бедняки-З.К.) старались селиться вблизи городов, крестьянских селений и заниматься различной поденной работой: наймом на Колбинские прииски и на рудники Алтайского Горного округа, а во время жатвы и сенокоса массами находились в ближайших крестьянских деревнях Томской губернии, где ни как дешевая рабочая сила пользовались большим спросом [3, 27]. Эти группы кочевников массами переселялись в районы кочевания «верноподданных киргизов» и к изучаемому периоду составили значительное число, заметно изменив демографическую ситуацию в приграничных российских округах сопредельных с Акмолинской и в особенности - Семипалатинской области.

К сожалению, на страницах «Обзоров Акмолинской области» каких-нибудь данных о численности казахов мы не находим. На территории Кабинетных земель находилась даже целая казахская волость – Бельагачская, которая, «входя в административном отношении в состав Семипалатинского уезда, земли в нем не имеет, и приписанные к ней киргизы» чис-

ленностью до 5062 человек (на 1904 год-З.К) жили большей частью на арендованных землях в разбитом на участки районе Бельагачской степи, относящейся к кабинетным землям [4, 18].

Поэтому не случайно, что данные о численности казахов «временно» кочующих на землях Томской губернии, не могли не попасть в ежегодные «Обзоры». Кстати, сведения о численности казахов, находящихся на территории Томской губернии, собирались через волостных управителей, к каким они были приписаны, и поэтому не могут отличаться особой точностью [5,8].

Сведения о том, сколько казахов находилось на территории губернии, будучи приписанными, к волостям Семипалатинской области, свидетельствуют и количество выданных увольнительных билетов. К примеру, в 1886 году волостными управителями области было всего выдано билетов 24 942 казахам, из них больше всего было выдано выходцам из Семипалатинского уезда - 9629, далее идут казахи Усть-Каменогорского уезда - 6487, Каркаралинского - 4059, Павлодарского - 2062 и Зайсанского пристава - 735 билета [3, 27]. Ввиду того, что билеты стоили значительной суммы денег, большинство казахов старались брать краткосрочные билеты. И, как правило, это приводило к их просрочке, за которым следовали насильственные выселения казахов и наступали штрафные санкции.

Уже в 1903 году в Бельагачской, Ремовской и других степях Горного Ведомства, а также в разных селениях Томской губернии находилось 28 131 казахов [6,16].

По сведению волостных управителей к концу 1904 года на территории Томской губернии насчитывалось 23 857 казахов или 3,81 % от общего числа казахов, приписанных к волостям Семипалатинской области. Из них выходцы из Семипалатинского уезда составили 11 125 человек, Павлодарского - 8682, Каркаралинского -

1 160, Усть-Каменогорского - 2 890 и даже в Китае мы имеем значительное число семипалатинских казахов - 6 860 человек или 1,08 % . Нехватка земель и их низкое качество приводило и к тому, что значительная часть казахов Семипалатинской области была вынуждена кочевать и на казахских землях Иртышской линии: в этот год здесь было зафиксировано 64 469 казаха или 10,3 % от общего числа кочевников Семипалатинской области [4, 18].

В 1906 году на территории Томской губернии находилось 18998 [7, 17], в 1907 же году - 27167 казаха [8, 19], в 1909 году - 31358 [9, 19]. И в 1911 году - 18998 казаха [10, 19]. А в 1917 году - 24 тысячи казахов [11, 3].

Как видно из нашего перечня статистических данных конца XIX - начала XX века на основе ежегодных «Обзоров Семипалатинской области» на территории Томской губернии находилось примерно 20 - 30 тысяч казахов, приписанных к степным волостям Семипалатинской области Степного края. Больше всего было «выходцев» из Павлодарского и Семипалатинского уездов.

Некоторое уменьшение численности внутренних казахов к 1904 - 1906 годам можно объяснить обострением социально-политической ситуации в России, в том числе и прииртышском регионе, когда карательный аппарат царизма заработал в полную свою мощь. К примеру, 4 января 1906 года Николай II подписал указ, по которому на территории Семипалатинской области было объявлено военное положение [12, 195]. Эти и другие меры, принятые царизмом, естественно, не могли не отразиться и на численности казахов, на территории Томской губернии, большая часть которой была изначально была причислена к степным волостям Казахстана и не имела возможности откочевывать в сопредельные российские уезды.

Затрагивая тему, касающуюся численности казахского населения во второй по-

ловине XIX века - начале XX веков, следует отметить, что наиболее точную картину дают материалы Первой Всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года. До этого времени практически выявить и проследить динамику численности казахского населения на территории внутренних округов Тобольской и Томской губерний практически невозможно: во-первых, большинство внутренних казахов, проживая здесь незаконно и нелегально, старались не попадаться на глаза окружным властям, а брать в качестве данных отдельные, хаотично и разновремененно собранные ведомости о «незаконно кочующих киргизах» в тех или иных внутренних округах представляется нам неправильным. Во-вторых, окружные власти в лице окружных исправников, имея установку со стороны гражданских губернаторов Тобольской и Томской губерний о недопущении казахов внешних волостей во вверенные им округа, часто старались отрапортоваться о том, что незаконно переселившихся казахов нет, а если и имеются, то в незначительном количестве, да и те выдворяются» [13, 56].

Запреты казахам самовольно кочевать со скотом и юртами в сопредельные российские губернии привели к самому настоящему контрабандному переходу их в районы крестьянских селений, никак не подпадающие под официальный подсчет. Эту мысль можно подтвердить, к примеру, тем обстоятельством, что буквально за год до проведения вышеупомянутой переписи, в 1896 году, Тобольский губернский статистический комитет собрал сведения о проживающих на ее территории различных народах. Согласно этим данным казахи проживали только лишь в Тюкалинском округе в количестве 1 305 человек [14, 35об-36]. В следующем году, как раз по Всероссийской переписи 1897 года оказалось, что численность казахов не 1305, а 5148 (68,8 % всех казахов губернии), что почти в 4 раза больше чем показатель

1896 года! [15, 32]. И, кроме того, в других округах этой же губернии оказалось: в Тобольском - 5, Березовском - 2, Тарском - 333, Курганском - 363, Ишимском - 1502, Тюменском - 77, Ялуторовском - 5, а всего по губернии - 7480 казахов [15, 23].

Как видно из приведенных статистических данных меньше всего оказалось казахов в Курганском и Ишимском округах, граничащих с казахским Петропавловским уездом Акмолинской области. Это обстоятельство можно объяснить тем, что Пресногорьковская казачья линия в отличие от Иртышской была сухопутной, что обусловило частые случаи барымты со стороны степных казахов [16, 270]. Напомним: основной причиной барымты здесь было желание казахов отстоять свои родные кочевья, унаследованные от своих предков и отобранные царизмом в результате переноса в середине XVIII века на юг казачьей линии до 250 верст [17, 21-22]. Нередки были случаи убийств и ограблений крестьян степными казаками [18, 1-190]. Были случаи и массовых столкновений крестьян с казаками, внешне напоминающих настоящие сражения [19, 16]».

О непрекращавшихся набегах степных казахов на земли крестьян Курганского округа сообщает и губернатор Тобольской губернии на имя генерал-губернатора Западной Сибири от 16 ноября 1877 года [20, 41]. Крестьяне этого округа облагались степными казаками самым настоящим оброком [21, 1-39]. Кстати, об этом в 1883 году отмечал и степной генерал-губернатор [22, 6].

Что касается поволостного расселения казахов Тобольской губернии, то наибольшее число их было сосредоточено в волостях Драгунской (1272), Кулачинской (694) и Лузинской (397) Тюкалинского округа, а также в Башкирской волости (757) Ишимского округа [483, с.53]. Кроме того, необходимо заметить, что, в целом, компактного расселения казахов на территории этой губернии мы не видим: большинство каза-

хов были разбросаны не только по разным волостям, но и в пределах этих волостей - по разным деревням, казенно-оброчным статьям. К примеру, в Ишимском округе казахи были расселены по волостям: Гagarьевской - 9 человек, Голышмановской - 12, Дубинской - 17, Жиликовской - 37, Ильинской - 76, Казанской - 26, Каменской - 118, Красноярской - 70, в том числе в деревнях Красный Яр - 33, Барневка - 33 и т.д., Ларихинской волости - 30, Локтинской - 21, Петуховской - 166, в том числе в деревнях Каменной - 35, Казанцево - 36, Сладковской волости - 7, Соколовской - 211, Теплодубравской - 16, Укузской - 172, Утчанской - 20, Частоозерской - 22 и так далее [23, 44-47].

В Курганском же округе также характерна распыленность казахского населения по разным волостям небольшими группами: Нижнеалабужской волости - 4 казаха, Байдарской - 2, Башкирской - 138, Гляденской - 2, Елошанской - 3, Камышевской - 3, Кривинской - 8, Курейнской - 18, Лопантинской - 4, Моршихинской - 60, Митинской - 5, Могилевской - 6, Моревской - 6, Падеринской - 1, Плотниковской - 14 и так далее [23, 48-51].

В Тарском округе ситуация повторяется: в Бухарской инородной управе - 1 казах, Бергаманской волости - 1, Крайчиковской - 1, в казенно-оброчных статьях (землях -З.К.) «Лебяжье» - 358 и «Коурцевский» - 71 [23, 66-75].

Что интересно, в районах компактного проживания татар мы почти не встречаем представителей казахского населения: казалось бы, татары - тюркоязычный народ, исповедующий, так же как и казахи, мусульманскую веру. Это обстоятельство мы склонны объяснять тем, что, во-первых, натуральные хозяйства сибирских татар не очень-то требовали дополнительной рабочей силы, каковыми являлись казахские джатаки, во-вторых, для казахских полукочевых хозяйств лесная, таежная зона, где преимущественно проживали сибирские

татары, не благоприятствовали развитию привычного для них скотоводческого хозяйства.

Пожалуй, особняком стоит Тюкалинский округ, где казахи на территории волостей проживали небольшими, соседствующими друг с другом аулами, вне населенных пунктов русского крестьянского населения. К примеру, только на территории Драгунской волости мы насчитываем 19 аулов с 227 хозяйствами с населением 1276 душ обоего пола: аулы Бухарбаева, Тюлюпа Байбакова, Желтоспая Долабаева, Жусупа Черкалова, Мусапыра Челобаева, Исы Куваканова, Кузюпова, Сарманова, Бакалова, Бисембаева, Суюндука, Манакбаева, Данеярова, Кенжетаева, Козгомбаева, Зимоваева, Букербаева, Муртазы, Мусы Абдриисова [23,92-93].

На территории Крупянской волости также зимовал аул с 18 хозяйствами со 100 казахами. На территории Лузинской волости мы встречаем 7 аулов с 56 хозяйствами с 346 жильцами. На территории Кулачинской волости - 8 аулов. На территории Любинской волости - 4 аула: Инебаева, Махтабаева, Мауке, Зимоваева с 26 хозяйствами с населением 154 человек. В Больше-Песчанской волости - 2 аула с 35 зимовками и с населением 182 человек. В районе Серебрянской волости 2 аула с 29 дворами со 169 жильцами. Кроме того, 13 аулов на казенных и крестьянских землях вне волостей. Далее в Баженовской волости - 11 казахов, Еланской - 73, Камышинской - 71, Куликовской - 84, Лузинской - 51, Покровской - 123, Саргатской - 12, Сыропятской - 27 и, наконец, поселения казахов вне волостей в районе Западно-Сибирской железной дороги - 261 человек [23,94-98].

Чем же объяснить наличие большого количества казахских аулов на территории именно Тюкалинского округа? Скорее всего, тем, что с Тюкалинским округом граничил Омский уезд Акмолинской

области: казахи этого уезда, близко расположенные к уездному, областному и региональному центру г. Омску и более чем в других регионах Казахстана, были подвержены социально-экономическому, культурному и языковому влиянию Омска и крестьянского населения близлежащих волостей, в административном отношении относящихся к Тюкалинскому округу. На протяжении конца XVIII-всего XIX века мы не встречаем документальных свидетельств о том, чтобы были какие-то серьезные конфликтные отношения между казахами Омского уезда Акмолинской области и крестьянами Тюкалинского округа Тобольской губернии, чего, кстати, мы не встречаем в Курганском, Ишимском округах, приграничных с казахскими уездами Петропавловским и Кокчетавским Акмолинской области. Видимо, эти обстоятельства и предопределили численность и поаульный характер расселения казахов на территории Тюкалинского округа.

Особенности расселения и численность казахов Ишимского округа также были предопределены известными событиями 60-70-х годов XIX века на границах Тобольской губернии и Акмолинской области западносибирского генерал-губернаторства, о которых мы говорили выше. Казахы данного округа в огромном большинстве случаев были вынуждены причисляться к местным крестьянским обществам, и принадлежали к сословию крестьян. Из 1 109 человек 601 или 73,7 % от общего числа ишимских казахов считались крестьянами, а остальные остались в сословии инородцев или «киргиз» [23, 123]. Видимо, царизм мог позволить казахам находиться на территории округа только на таких условиях - на условиях перехода в крестьянское сословие.

Что касается проживания казахов в городах, то необходимо будет заметить, что в конце XIX века по материалам вышеуказанной переписи казахов-горожан зна-

чится очень мало: процесс урбанизации казахскую кочевую массу в это время почти не задел, что можно в большей степени объяснить некоторыми консервативностью казахской скотоводческой цивилизации. К примеру, в городе Ишиме проживал 31 казах или 2 % от всего казахского населения округа, в Кургане - 13 или 3,6 %, в Таре - 2 или 0,6 % и в Тюкалинске - 23 или 0,45 % и так далее [23,44-89]. А всего в уездных городах Тобольской губернии проживало 69 казахов, что составляло 0,9 % от общего количества казахов данной губернии.

Таким образом, для казахов Тобольской губернии был характерен дисперсный характер расселения, когда мы не видим компактно расселенных казахских аулов, за исключением Тюкалинского округа, где казахи целыми аулами проживали отдельно от крестьянского населения на волостных землях, казенно-оборочных статьях. В то же время напряженность, существовавшая в 60-70-ые годы XIX века на границе казахских волостей Акмолинской области, отразилась на характере расселения казахов на территории Ишимского округа, где казахи были вынуждены перейти в крестьянское сословие, и Курганского округа, который отличался почти полным отсутствием представителей казахского этноса. А в городах проживало небольшое число казахов.

В Томской же губернии по данным переписи 1897 года проживало 24643 казаха [23,21] или 1,28 % от всего населения губернии.

Из них 4483 человека или 18,1 % от всего казахского населения губернии проживало в Каинском округе, главным образом, на казенной земле - 3519, а остальные в районе русских волостей: Казаткульской - 372, Юдинской - 387 и так далее [23,2].

Немало казахов находилось и на территории Барнаульского округа - 4165 или 16,9 % , из которых 2220 находились на

кабинетных землях, а остальные в районе крестьянских волостей: Александровской - 33, Боровлинской - 11, Бурлинской - 17, Белоярской - 34, Карасукской - 297, Космалинской - 58, Кулундинской - 84, Нижнекулундинской - 417, Легостаевской - 24, Лянинской - 50, Малышевской - 2, Ординской - 13, Покровской - 478, Сузунской - 2, Чингинской - 13, Щадринской - 35 и так далее. Кроме того, на землях Кумышской инородной управы мы встречаем 61 человек, то есть там, где находились кочевья калмыков или алтайцев [23, 180-183].

В составе волостей казахи были разбросаны и по разным деревням до 5-6 дворов.

В Бийском округе насчитывалось 2112 казаха или 8,7 % всех губернских казахов, из которых на территории Ануйской волости - 533, Сарасинской инородной управы - 367, Антоньевской станицы - 387, Чарышской станицы - 93, Нижнечарыжской волости - 107,7 Алтайской дючины - 88, Быстринской инородной управы - 1, Кергешской инородной управы - 1, Тогульской инородной управы - 78, Уймонской инородной управы - 58, Алтайской волости - 5, Барнаульской - 6, Бийской - 3, Смоленской - 24. А небольшая часть бийских казахов - 334 человека перекочевали из Китая и не считали себя русскими подданными, образовав вольное общество Обдольдо. Казахи этого общества, так же как и волостные казахи были разбросаны по различным местностям; в данном случае - по речкам и урочищам: Регему - 3, Мукуру - 4, Чичкедалу - 3, Чаган-Бургузы - 27, Егему - 3, Теренколю - 15, Тархыты - 49, Карагаю - 31, Тебелер - 136, Уаган-Тау - 4, Судайры - 4, Туюк-Кобу - 3, Бахтырайду - 2, Бырату - 4, Борогал - 30, Алма - 3, Карачате - 13. Нередко можно встретить случаи совместного проживания казахов и калмыков (алтайцев), к примеру, в Сарасинской деревне, по всем инородным управа и по целому ряду урочищ и речек. Это обстоятельство можно объяснить тем,

что и казахи, и калмыки, в основном, вели схожий скотоводческий образ жизни [23, 242-246].

Пожалуй, основная масса казахов губернии численностью в 13 904 человек или 56 % от всего губернского казахского населения находилась в Змеиногорском округе, преимущественно вне пределов волостей - 5134, а остальные в различных волостях: больше всего в Александровской - 1730, в том числе в Староалейском селении - 137, в деревне Выдриха - 94, Ново-Шульбинском - 129, Бородулинском - 116, Шемонаевском - 61, Жерновском - 61, а также в различных заимках, зимовках и юртах этой же волости - 742 казаха. Далее, в Алейской волости - 368, Верхне-Алейской - 46, Новоалейской - 147, Бобровской - 201, Бухтарминской - 556, Верхне - Бухтарминской - 744, Владимирской - 570, Змеиногорской - 147, Зырянской - 551, Колывановской - 369, Курьинской - 260, Локтевской - 264, Нарымской - 818, Покровской - 379, Риддерской - 165, Усть-каменогорской - 318, Чарышской - 278, Шелковниковской - 491. Казахи, проживающие отдельными аулами вне пределов областей располагались на землях: Березовского, Берельского и Арчагинского имений - 276 человек, Усть-каменогорского имения по реке Фигири - 119, Бельгагачской степи, Локтевского приставства - 4 476 и так далее [23, 242-246].

Превалирование численности казахов в Томской губернии по сравнению с Тобольской более чем в 3 раза можно объяснить рядом причин, некоторые из которых мы уже, кстати, отмечали: Семипалатинская область как регион неблагоприятный по почвенно-климатическим условиям выделял огромное число отходников-джатаков, которые, как правило, устремлялись в соседнюю Томскую губернию [4, 16-18], тем более что на правом берегу Иртыша казахи таких родов как аргыны, керей и

найманы кочевали испокон веков [24, 17]; во-вторых, изъятие огромного земельного массива казахов вдоль Иртыша в пользу казаков Иртышской линии оставило многих казахов области без плодородных родовых земель [25, 54], и оставаться на казахских землях при явно завышенных арендных платежах, казахи также не могли. И поэтому были вынуждены двигаться в сторону земель Томской губернии. Кроме того, если в южных округах Тобольской губернии, особенно в приграничном с казахской степью Ишимском и Курганском округах, шла самая настоящая война казахских барымтачей, по-своему отстаивавших свои родовые земли, с крестьянами - переселенцами, то на территории Томской губернии мы встречаем случаи выработки мирных механизмов урегулирования конфликтов казахов с крестьянским населением. К примеру, одним из проводников такой «народной дипломатии» был крупнейший скотовладелец на территории Кулундинской степи на территории Барнаульского уезда Туйте Нурекенов [26, 71]. Чтобы обезопасить свой род от непрекращающихся высылки, он вступал в договорные отношения с местными крестьянами, обещал не только не потворствовать степным конокрадам, но и давал гарантию любыми средствами возвращать отбарымтованный степняками крестьянский скот, вплоть до возмещения их своим скотом [27, 1-36 об.]. Такое стремление некоторых казахских родоправителей избегать каких-либо конфликтов с властями, с крестьянскими обществами, скорее всего, было продиктовано на «расчете житейских потребностей» [28, 5]. В противном случае их попросту выселяли. К стати, «народная демократия» Туйте Нурекенова не спасла его от принудительного выселения [24, 259 и об.], ибо царизм активно проводил политику заполнения юго-восточной части кабинетных земель крестьянами - переселенцами [29, 53].

По оценке некоторых царских чиновников массовое переселение крестьян с Европейской части России в Сибирь должно было привести к росту арендных цен на крестьянские и государственные земли, и казахи, не будучи в состоянии уплачивать возросшую арендную плату, должны были вернуться в места своих причисления [30,3]. Но этому не суждено было сбыться, так как с 1906 года большая часть крестьян-переселенцев надеялась своей землей, нежели арендовала их у крестьян-старожилов [31,303]. К тому же, на рубеже XIX-XX веков территория Акмолинской и Семипалатинской области стала регионом активного заселения переселенцами из крестьян европейской части России, куда, по мнению царских чиновников, должны были откочевать казахи Тобольской и Томской губерний [32, 11].

Поэтому не случайно, что в последующем, казахское население Тобольской и Томской губернии не только не уменьшалось, но имело тенденцию роста. Так, к примеру, в 1911 году в Тобольской губернии проживало уже 8964 (для сравнения: в 1897 году - 7 480), а в Томской - 28476 (в 1897 г. - 24643) [33,82]. Как видим, общая численность казахского населения в обеих губерниях выросла на 5353 человека или на 16,6 %. Кроме того, к 1911 году наметилась тенденция расширения ареала проживания казахов в нетрадиционных для казахов регионах Сибири: в Иркутской области - 609, Забайкальской - 251, Якутской - 58 и даже на Сахалине - 52 [33,82]. Кстати, значительное число казахов, к примеру, в отдаленной Иркутской губернии можно объяснить тем, что, в основном, это были лица мужского пола, сосланные царизмом за различные виды преступления: согласно указа от 31 мая 1838 года отсылаемых за преступления в арестантские роты казахов по истечении сроков наказания было предписано не возвращать в Казахстан. Надежных

отдавали в солдаты, а остальных отправляли в Иркутскую губернию на поселение [34,178]. А ровно через 10 лет этот указ был подтвержден [34, 203]. А 3 июня 1858 года был четко определен район поселения казахов, отбывших наказание - Восточная Сибирь. В это же время поселение в Западную Сибирь было категорически запрещено [34, 245].

Затрагивая проблему численности казахов на территории Томской и Тобольской губернии, нельзя не упомянуть данные Бекмахановой Н.Е. за 1915 год, когда на территории первой губернии уже оказалось 52,2 тысячи казахов, а во второй - 16,9. За 4 года численность казахского населения во внутренних уездах Западной Сибири увеличивается почти в 2 раза. Если ее подсчеты верны, то, видимо, рост численности казахов в Западной Сибири мог произойти из-за того, что начавшаяся первая мировая война оставила многие крестьянские хозяйства без работников, что не могло не стимулировать здесь рост численности казахов [2, 175].

Таким образом, по материалам «Обзоров областей и переписей населения 1897 и 1911 годов следует, что на территории Тобольской и Томской губерний численность казахского населения медленно росла, причем большая часть казахов губернии проживала на территории Томской губернии, нежели Тобольской. К началу второго десятилетия XX века наметилась также тенденция расширения ареала проживания казахов и на территории других губернии Сибири. Численность городских казахов была незначительной. Районы компактного расселения казахов мы встречаем на территории Тюкалинского округа Тобольской губернии и почти во всех округах Томской губернии, которые в административном отношении примыкали к Алтайскому горному округу. В то же время в Курганском и Ишимском округах проживало незначительное чис-

ло казахов: в первом - из-за барымты и конокрадства казахов, а во втором - ка-
захи небольшими группами вынуждались
переходить в крестьянское сословие.

Список литературы

1. Гагемейстер. Статистическое обозре-
ние Сибири.-Спб.,1854.- Часть

2. Бекмаханова Н.Е. Многонациональное
население Казахстана и Киргизии в эпоху
империализма (60-е годы XIX в.-1917).- Мо-
сква,1980.

3. Обзор Семипалатинской области за
1886 год.- Семипалатинск,1887.-115 с.

4. Обзор Семипалатинской области за
1904 год.- Семипалатинск,1905.- 130 с.

5. Обзор Семипалатинской области за
1902 год.- Семипалатинск,1903.-95с.

6. Обзор Семипалатинско области за
1903 год.- Семипалатинск,1904.-77с.

7. Обзор Семипалатинской области за
1906 год.- Семипалатинск, 1907.-138с.

8. Обзор Семипалатинской области за
1907 год.-Семипалатинск,1909.-114с.

9. Обзор Семипалатинской области за
1909 год.-Семипалатинск,1910.-120с.

10.Обзор Семипалатинской области за
1911год.-Семипалатинск,1913.-134 с.

11.Томская губерния. Статистический
очерк.-Томск, 1917.

12.Касымбаев Ж.К.История города Семи-
палатинска(1718-1917гг.).- Алматы,1998.-
274с.

13.ГАОО,ф.3, оп.8,д.2355

14.ТФ ГАТюмО,ф.417,оп.1,д.584.

15.Первая всеобщая перепись населения
Российской империи 1897 года.28.Тобольская
губерния.- Спб.,1905.-

16.Словцов П.А. Историческое обозрение
Сибири.- Спб.,1886.

17.Северо- Казахстанская область:стра-
ницы летописи родного края.- Алматы,1993.-

18.ЦГА РК,ф.345,оп.1,д.340.

19.Петропавловский Н. По Ишиму и То-
болу: из путешествии и исследовании кре-
стьянского быта Западной Сибири // За-
писки Западно-Сибирского отдела Русского
географического общества (ЗЗСО РГО).-Кн.8.
Вып.1.- Омск,1886.

20.ГАОО РФ, ф.3,оп.8,д.13195.

21.ГАОО РФ,ф.оп.1,д.12266.

22.ЦГА РК,ф.64,оп.1,д.125.

23.Патканов С. Статистические данные,
показывающие племенной состав населения
Сибири, язык и роды инородцев.- Спб.,1912.

24.Касымбаев Ж.К. История Казахстана.-
Алматы,1995.- 222 с.

25.Касымбаев Ж.К. Под надежную защиту
России.- Алма-Ата,1986.

26.Радлов В.В.Из Сибири. Страницы днев-
ника.- Москва, 1989.

27.ГАОО РФ,ф.3,оп.9,д.14537.

28.ГАОО РФ,ф.3,оп.2,д.2860.

29.ГАОО РФ,ф.4,оп.1,2770.

30.Материалы по киргизскому землеполь-
зованию. Акмолинская область.Омский уезд.-
Омск,1902.-Т.2.-

31.История Сибири в пяти томах.- Ле-
нинград,1968.- Т.3

32.ЦГА РК,ф.369,оп.1,д.8604.

33.Азиатская Россия в трех томах.-
Спб.,1914.- Т.1.

34.Крафт И.И.Сборник узаконений о кир-
гизах степных областей.-Оренбург, 1898.-
765 с.

АЛИШЕР ЮЛДОШЕВИЧ МАХМУДОВ

PHD, КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ, РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН



МОТИВ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА Г.Э.ЛЕССИНГА)

Прочные взаимоотношения между христианами и мусульманами во время крестового похода оказали огромное влияние на развитие торговли посредством Великого Шелкового Пути стран Востока с Европой.

Аннотация: Статья посвящена интерпретацию Великого Шелкового Пути в творчестве немецкого писателя и драматурга Г.Э.Лессинга.

Makhmudov A. The motives of "The Great Silk Road" in German literature (for exemplary in the works of G.E.Lessing). This article is dedicated on the interpretation of the analyses "The Great Silk Road" in the works of German writer and dramatist G.E.Lessing.

Ключевые слова: фундаментальное произведение «Великий Шелковый Путь», «лазуриновый путь», телохранитель, возмещение убытка (оплата штрафа), толерантность, сарацин.

Түйінді сөздер: «Ўлы Жібек жолы» іргелі туынды, «лазуритті жол», оққағар, залалды өтеу (айыппұл төлеу), төзімділік, сарациндер.

Key words: fundamental work "The Great Silk Road", "Lazuli Way", bodyguard, compensation for damages (payment of a penalty), tolerance, Saracen.

В течение тысячелетий осуществлялась торговля по Великому Шелковому Пути, территориально связывавшей Запад и Восток, с Востока (из Индии) до Запада (Византии) в территориально-экономическом и политическом отношениях – термин Великий Шелковый Путь научно обосновал в 70е г.г XIX в. немецкий ученый Фердинанд Рихтгофен в своем фундаментальном труде Китай.

Будучи большим караванным торговым путем, возникшим на основе древнего Шелкового пути, «основной путь», связывал Китай, Индию и Средний Восток с Ближним Востоком и прибрежными странами Средиземноморья. Об этом известно во многих исторических письменных источниках и археологических сведениях. В частности, немецкий просветитель и теоретик-искусствовед Готтхольд Эфраим Лессинг, глубоко изучивший источники об этих фактах, в своей драме «Мудрый Натан» (1779) наряду с религиозной благожелательностью и идеями толерантности, раскрывает экономические, этнические, политические и культурные потребности, возникавшие на основе народных и междунациональных отношений: События XI в., изображенные в драме, происходят в Иерусалиме. В ней отражаются сложные взаимоотношения между главными героями – султаном Салахиддином, главным монахом и Натаном – представителями исламской, христианской и еврейской религий.

Краткое содержание драмы таково:

Несмотря на то, что семья еврейского торговца Натана погибла от рук христиан, последний, с целью воспитания, берет под своё покровительство девочку-сироту Реху, представительницу христианской религии. В следующем отрывке повествуется о том, как занятый торговлей Натан, побывал в таких странах, как Вавилон, Дамаск, Евфрат, Тигр, Иордания:

Recha.

Ihr mußtet über

Den Euphrat, Tigris, Jordan; über--wer

Weiß was für Wasser all?— [G.E.Lessing.

1954:332]

Рэха

Переплывать пришлось вам Иордан,

Евфрат и Тигр; быть может, и другие -

Не знаю уж какие-реки? [Г.Э.Лессинг. 2005:

121]

Из этого отрывка видно, что исторические источники свидетельствуют о том, что Шелковый путь, имеющий направление из Марвы на Запад, проходил по правому побережью реки Тигра через Антиохия (Антокия) в Дамаск, оттуда через города Тир и Иерусалим в Египет. Шелковый же путь, имевший начало в Марве, проходя по Северному Каспийскому морю к Северному Кавказу по Север у Черного моря проходя Константинополя, достигал Средиземноморья.

Неоценима роль Шелкового пути в установлении торговых и дипломатических отношений сотрудничества между великими императорами Китая и странами Запада. Они установили межгосударственные взаимоотношения между странами Центральной Азии, Ирана, Индии и Малой Азии своими дарами. Примером тому является следующий отрывок из драмы:

Daja.

Warum sie Euch so öfters bitten lassen.

Ihr Vater ladet Euch nun selber bald

Aufs dringlichste. Er kömmt von Babylon.

Mit zwanzig hochbeladenen Kamelen,

Und allem, was an edeln Spezereien,

An Steinen und an Stoffen, Indien

Und Persien und Syrien, gar Sina,

Kostbares nur gewähren. [G.E.Lessing.

1954:354]

Дайя

На то, о чем так часто вас

Просили мы. Об этом же усердно

Сейчас ее отец просить вас будет.

Приехал он из Вавилона. Горы

И пряностей, и тканей, и камней

На двадцати верблюдах он привез

Из Индии, из Персии, Китая -

Всего, что ценного там отыскал. [Г.Э.Лессинг. 2005: 146]

Бывший под контролем согдов в III-VII вв, Великой Шелковый путь, проходивший через Центральную Азию и Средний Восток, к середине VIII в. Западная его часть перешла под контроль арабов. Г.Э.Лессинг в своей драме «Мудрый Натан», изображая исторические события, обращает внимание на коренные изменения, произошедшие в системе международных взаимоотношений.

Klosterbruder.

Vor kurzem saß ich noch als Eremit

Auf Quarantana, unweit Jericho.

Da kam arabisch Raubgesindel, brach

*Mein Gotteshäuschen ab und meine Zelle
Und schleppte mich mit fort. Zum Glück
entkam*

*Ich noch und floh hierher zum Patriarchen,
Um mir ein ander Plätzchen auszubitten,
Allwo ich meinem Gott in Einsamkeit
Bis an mein selig Ende dienen könne.*
[G.E.Lessing. 1954:443]

*Послушник
Не так еще давно
Отшельником я жил на Кварантане,
Невдалеке от Иерихона. Вдруг
Нагрянули разбойники-арабы,
Разрушили и келью и часовню
И увели меня с собою. К счастью,
Мне удалось бежать. Я - к патриарху,
Просить, чтоб дал другой мне уголок,
Где господу служить в уединенье
Я мог бы до кончины безмятежной.*
[Г.Э.Лессинг. 2005: 242]

Мы не ошибемся, если отметим, что Китай завоевал мировую славу своими шелковыми продуктами, считавшимся дорогостоящими, ставшими основой торговли караванных путей. В начале времена Средневековья шелк был самой дорогой единицей счета, и, даже, достиг уровня выведения золота из обращения. По некоторым данным источников стоимость одной лошади приравнивалась десяти штукам шелковой одежды. За выполнение заданий, наем телохранителей производилась оплата шелком, и, даже, за содеянное преступление с целью наказания и возмещения убытка, можно было оплатить шелком. О славе Китайского Шелка можно узнать из следующего отрывка драмы:

Daja.

Oh, alles herrlich! alles auserlesen!

Oh, alles--wie nur Ihr es geben könnt.

*Wo wird der Silberstoff mit goldnen Ranken
Gemacht? Was kostet er?--Das nenn ich noch
Ein Brautkleid! Keine Königin verlangt
Es besser.*

Nathan.

Brautkleid? Warum Brautkleid eben?

Daja.

*Je nun! Ihr dachtet daran freilich nicht,
Als Ihr ihn kauftet.--Aber wahrlich, Nathan,
Der und kein andrer muß es sein! Er ist
Zum Brautkleid wie bestellt. Der weiße Grund;
Ein Bild der Unschuld: und die goldnen*

Ströme,

*Die allerorten diesen Grund durchschlängeln;
Ein Bild des Reichtums. Seht Ihr? Allerliebst!*
[G.E.Lessing. 1954:440]

Дайя

Все так великолепно, так чудесно,

Как только вы умеете дарить!

А где, скажите, делают вот эту

Серебряную с золотом парчу?

Почем она? И что за платье выйдет!

Не стыдно под венец и королеве.

Натан

Как под венец? Зачем же под венец?

Дайя

Ведь платье-то венчальное! Я верю,

Что вы совсем не думали об этом,

Но лучше для венца нельзя и выбрать:

Как на заказ. Серебряное поле -

А белый цвет невинность означает!

И золотые нити - знак богатства!

*Вы видите? Как мило! [Г.Э.Лессинг.
2005:239]*



Близкое знакомство европейского народа с восточной культурой, мысль историков-востоковедов и историков Запада о том, что эта культура немного высоко и изящна, можно обосновать, ознакомившись с событиями крестового похода, явившихся основным содержанием драмы Лессинга Г.Э. «Натан мудрый». В результате взаимоотношений крестоносцев с мастерами Востока европейцы научились изготавливать шелковые ткани, стекло, качественную сталь для производства оружия и т.п. Наряду с этим, крестоносцы научили ли европейцев выращивать сельскохо-

зайственные посе́вы. Крестоносцы осознавали, что европейцы христианской религии были благодущны, а мусульмане – не презренны, а щедры и искренни. Вместе с тем, такие характерные чувства для христиан, как милосердие, благосклонность, боевая гордость, свойственны и сарацинам. Если в начале между крестоносцами и сарацинами боевые схватки были резкими, последствия, боевые проблемы быть или не быть между христианами и мусульманами решались мирным путем. Вот такие чувства автором драмы изображены в одном из главных героев – образе Султана Салахиддина следующим образом:

Saladin.

Die Karawan' ist da. Ich bin so reich

Nun wieder, als ich lange nicht gewesen.

Komm, sag mir, was du brauchst, so recht was Großes

Zu unternehmen! Denn auch ihr, auch ihr,

Ihr Handelsleute, könnt des baren Geldes

Zuviel nie haben! [G.E.Lessing. 1954:474]

Саладин

Пришел наш караван. Богат я снова,

И так богат, как не был уж давно.

Я дам тебе охотно - сколько хочешь

-

На предприятие большое! Знаю,

Ведь и у вас, купцов, так не бывает,

Чтобы наличность лишнею была.

[Г.Э.Лессинг. 2005:276]

Прочные взаимоотношения между христианами и мусульманами во время крестового похода оказали огромное влияние на развитие торговли посредством Великого Шелкового Пути стран Востока с Европой. Широкомасштабный интерес о том, какова же истинная значимость известного мира за её пределами, охватила европейцев. Неотценима роль Великого Шелкового Пути в разрушении границ, разделявших цивилизации Средневековых Востока и Запада. Такие обогащавшие и дополнявшие друг друга взаимоотношения, способствовали Великому Шелковому Пути установить экономические и культурные

связи между народами Востока и Запада, а также превращали пути развития народов к взаимному сотрудничеству и толерантности.

Мы можем с уверенностью заявить, что основной идеей драмы «Натан мудрый» является акцентирование значимости Великого Шелкового Пути не только с экономической точки зрения, но и, пропаганды достижений религиозного, культурного наследий, налаживания межгосударственных дипломатических сотрудничеств.

Эта история являлась историей о взаимосотрудничестве, взаимообогащении культур, составляет основу мира и прогресса. Межрелигиозного благоденствия и толерантности.

Список литературы:

1. Lessing. G.E. *Gesammelte Werke. II-Band. Nathan der Weise. Aufbau-Verlag Berlin. 1954*
2. Лессинг Г.Э. *Натан мудрый. Перевод В.С. Лихачева. Издательство Национальной библиотеки Узбекистана им. А.Навои. 2005*



HALYQARALYQ
MÁDENIETTERDI
JAQYNDASTYRÝ
ORTALYGÝ
.....
INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES

МАЪМУРЖОН ФОЗИЛЖОНОВИЧ РАСУЛОВ

ЎЗБЕКИСТОН, ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ЖАҲОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ ДОЦЕНТИ, ТАРИХ
ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PHD).



ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИ (ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР, ЎРГАНИШ МАСАЛАЛАРИ)

**Тарихий ёдгор-
ликлар бўйи-
ча дастлабки
архив ҳужжат-
лари сифати-
да Туркистон
Археология
ҳаваскорлари
тўғрагининг
(1895 йилда
ташкил топган)
материалла-
рини кўрсатиб
ўтиш мумкин.**

Аннотация: мақола Ўзбекистонда маданий мерос объек-
тлари илмий тадқиқотлари ва манбашунослиги масала-
ларига бағишланган. Мақолада кўрилатган муаммо бўйи-
ча мавжуд илмий тадқиқот ишлари ва манбалар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: маданий мерос объектлари, меъморий иншоот-
лар, Миллий архив, Туркистон Археология ҳаваскорлари тўғра-
ги, Турккомстарис, Средазкомстарис, Самкомстарис, ЦУАРДЕЛ.

Кириш: Ўзбекистонда халқаро ва ички туризмни ривожланти-
риш, уни иқтисодийнинг салмоқли даромад келтирадиган соҳа-
сига айлантириш давлат сиёсати даражасида амалга оширил-
моқда. Бу ҳолат республикада мавжуд бўлган маданий мерос
объектларини янада чуқурроқ ва холис тадбиқ этишни талаб этади.
Чунки, республикага кириб келаётган сайёҳлар оқимининг катта
қисми, асосан, қадимий шаҳарларимиз ва у ердаги меъморий ин-
шоотларни кўргани, уларнинг тарихи билан танишгани келмоқда.

Ҳозирги кунда республикада 8208 та маданий мерос объект-
лари давлат муҳофазасига олинган бўлиб, шундан 2197 таси меъ-
морчилик, 4730 таси археологик ёдгорликлар, 682 таси маҳобат-
ли санъат объектлари, 526 таси диққатга сазовор жойлардир [1].

Асосий қисм: Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий обидалар
ҳамда иншоотларнинг тадқиқ этилиши ва бу борадаги дастлаб-
ки илмий асарларнинг яратилиши, асосан, XIX асрнинг иккинчи яр-
мидан бошланган. Мавзуга доир илмий манба ва адабиётларни
шартли равишда уч гуруҳга бўлиб ўрганиш мақсад мувофиқ бўлади.

Биринчи гуруҳга чор Россияси ҳамда совет даврида яратилган илмий-тадқиқотлар киради. Ушбу икки давр манбаларининг бир гуруҳга киритилганлиги сабаби, мустамлакачилик даври олимларининг деярли кўпчилиги совет тузуми даврида ҳам ижод қилганликлари ҳамда уларнинг тадқиқотлари совет наشريётларида эълон қилинганлиги билан изоҳланади. Бу борадаги дастлабки тадқиқотлар Н.И.Веселовский, В.В.Бартольд, В.Л.Вяткин, Б.Н.Засипкин, А.А.Семёнов, Д.И.Нечкин, И.И.Умняков, В.А.Шишкин, А.Ю.Якубовский, С.П.Толстов, М.Е.Массон [2] каби йирик олимлар томонидан амалга оширилган.

Совет даврида яратилган ва маданий мерос объектлари муаммоларига бағишланган манбаларлар сирасига Г.А.Пугаченкова, Л.И.Ремпель, Н.Б.Немцева, А.Ҳаққулов, П.Ш.Зоҳидов, И.Азимовлар [3]нинг маданий мерос объектларида олиб борилган меъморий-техник кузатувлари ҳисоботларини, М.А.Салимов, Ф.М.Ашрафий, И.В.Исроилов, К.С.Крюков [4] ва бошқаларнинг илмий мақолаларини киритиш мумкин. Бундан ташқари, В.А.Нильсен, Ю.Р.Рахматуллаев, И.М.Азимов, Р.Сеитовалар [5]нинг диссертацияларида Ўзбекистонда маданий мерос объектлари ўрганиш, сақлаш билан боғлиқ айрим муаммолар тадқиқ этилган.

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгандан сўнг, маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш муаммолари бўйича Г.А.Пугаченкова, Н.Б.Немцева, А.Ҳаққулов, П.Ш.Зоҳидов, М.Қ.Аҳмедовлар [6]нинг асарлари яратилди. Шу билан бирга, М.А.Мирзаев, Х.С.Исломхўжаев, А.Р.Абриев, М.Ф.Расулов [7] ва бошқаларнинг илмий-тадқиқотлари ҳам республикадаги маданий мерос объектлари муаммоларига бағишланган.

Истиқлол йилларида Ўзбекистон ҳукуматининг маданий-маърифий соҳаларда олиб бораётган фаолияти халқаро майдонда эътироф этилди. Республикадаги

маданий мерос объектларини тадқиқ қилиш ва дунё илм аҳлига етказишда хорижий тадқиқотчиларнинг асарлари ҳам диққатга сазовордир. Булар жумласига А.А.Беннигсен, С.М.Горшенина (Ўзбекистонда туғилиб-ўсган ва 1996 йилда тарих фанидан номзодлик диссертациясини ёқлаган, ҳозирда Францияда яшаб, илмий-тадқиқотлар олиб боради – Р.М.), Фредерик Бопертюи-Брессанд, Клод Рапин, С.Ф.Старр [8] каби олимларнинг илмий-тадқиқотларини киритиш мумкин. Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, француз советшунос олими А.А.Беннигсен асарларида, асосан, СССРда ислом дини ва мусулмонлар ҳаётини ёритиш билан биргаликда, Ўзбекистондаги меъморий обидаларнинг асосий қисмини ташкил этган масжид ва мадрасаларнинг аҳволи ҳақида ҳам маълумотлар келтирилган.

Ўзбекистон Миллий архиви (кейинги сатрларда – ЎЗМА – Р.М.) фондларида маданий ҳамда меъморий ёдгорликлар тарихига оид бой материаллар мавжуд.

Тарихий ёдгорликлар бўйича дастлабки архив ҳужжатлари сифатида Туркистон Археология ҳаваскорлари тўғрагининг (1895 йилда ташкил топган) материалларини кўрсатиб ўтиш мумкин. Архивдаги 71-фонд 30 та йиғма жилддан иборат бўлиб, унда 1895 йилдан то 1917 йилгача, яъни тўғарак фаолият кўрсатган даврда амалга оширилган ишлар ҳақида маълумот берувчи ҳужжатлар сақланмоқда. Фондда тўғаракнинг археология масалалари бўйича мажлис баёнлари, Марказий Осиёдаги орийлар маданияти, Туркистоннинг турли жойларидаги археологик қазилмалар натижалари, 1897 йил 5 сентябрда рўй берган zilзила оқибатида Самарқанддаги кўҳна меъморий ёдгорликларнинг зарар кўриши ва уни таъмирлаш билан боғлиқ масалалар, Марказий Осиё наққошлиги, археологик тадқиқотлар тасвири, қадимги ёзувларнинг расм ва чизмалари ва бошқа ҳужжатлар жамланган [9].

Тўғарак аъзолари томонидан олиб борилган илмий изланишлар, йўлга қўйилган дастлабки археологик қазишмалар маданий мерос объектларини ўрганиш ишларининг дебочаси бўлди.

Айниқса, Н.И.Веселовский бошчилигида 1895–1896 ва 1898–1899-йилларда ташкил қилинган илмий экспедициялар, В.Л.Вяткин томонидан 1908 йилда Самарқанддаги Мирзо Улуғбек расадхонаси қолдиқларини топилиши диққатга сазовордир. Н.И.Веселовский экспедициялари натижасида Самарқанд, Бухоро, Наманган, Хива, Хўжанд, Ўш, Ўзган ва бошқа шаҳарлардаги меъморий ёдгорликлар ўрганилди. Лекин шуни айтиб ўтиш керакки, бу тадқиқотлар билан боғлиқ архив ҳужжатлари ҳозирги кун нуқтаи назаридан танқидий ва холисона ўрганишни тақозо қилади. Чунки, ўша экспедициялар натижасида қўлга киритилган осори-атиқалар, қимматбаҳо буюмларнинг энг саралари Санкт-Петербургдаги Эрмитаж музейига олиб кетилган. Қимматбаҳо буюм ва осори-атиқалардан ташқари, Марказий Осиёдан Россияга 1865–1917 йилларда 3000 дан зиёд шарқ қўлёзмалари ҳам олиб кетилди [10].

ЎзМАнинг Р-394-фондида Туркистон АССР Маориф Халқ Комиссарлиги қошида тузилган музейлар, қадимий ёдгорликлар, обидалар, санъат ва табиатни сақлаш Туркистон қўмитаси (Турккомстарис – 1921 йилдан 1925 йилгача фаолият кўрсатган) ва унинг вориси Ўрта Осиё қўмитаси (Средазкомстарис – 1925 йилдан 1928 йилгача фаолият кўрсатган) ҳужжатлари сақланади. Мазкур фонднинг 3 та рўйхатида 463 та йиғмажилд мавжуд бўлиб, кўрилаётган масала бўйича қимматли ҳужжатлар жамланган [9]. Мазкур ҳужжатларнинг илмий аҳамиятини акс эттирувчи қуйидаги мисолни келтириш мумкин: фонднинг 1-рўйхатидаги 3-йиғмажилдда Самкомстарис (ёдгорликларни сақлаш Самарқанд вилояти қўмитаси) фаолияти, Марказий

архив бошқармасининг (ЦУАРДЕЛ) Самарқанддаги ёдгорликларни текшириш натижалари ва таъмирлаш бўйича кўрилган чоралар ҳақидаги ҳисоботи, Улуғбек расадхонасида олиб борилган археологик қазишмалар тўғрисидаги ахборот ва бошқа ҳужжатлар сақланади.

Турккомстарис томонидан Марказий Осиёдаги маданий мерос объектларини ҳисобга олиш, муҳофаза қилиш, уларни тадқиқ қилиш ва оммалаштириш бўйича қатор тадбирлар амалга оширилди. Мазкур қўмита фаолияти давомида Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистон ҳудудининг турли жойларига элликка яқин йирик илмий экспедициялар юборилди. Шундан Самарқанд ва Бухорога жўнатилган йирик экспедициялар натижасида жойлардаги обидалар тарихий, археологик ва этнографик нуқтаи назардан чуқур ва кенг ўрганилди. Самарқанд, Бухоро, Термиз ва бошқа шаҳарлардаги қадимий бинолар ва иншоотлар рўйхати кенгайди. Бу борадаги текшириш ҳужжатлар архив фондида сақланади.

Шу билан боғлиқ ҳолда “Средазкомстарис ахборотлари” матбуот органининг ўрнини алоҳида таъкидлаш керак. “Ахборотлар”да Средазкомстариснинг ўлкадаги тарихий ёдгорликларни сақлаш ва ўрганиш соҳасидаги фаолиятини ёритиб берувчи мақолалар босилган эди. Булар эса, ўз навбатида, мазкур фонд ҳужжатларининг илмий аҳамияти тўғрисида аниқ тасаввурлар ҳосил қилиш имкониятини беради.

Марказий давлат архивининг Р-2296-фондида [9] сақланаётган Ўзбекистон ССР маданият вазирлиги қошидаги “Тарихий ёдгорликлар ва тасвирий санъат асарларини муҳофаза қилиш Бош бошқармаси”нинг 1928 йилдан то мустақилликгача бўлган даврга оид ҳужжатлар жамланган. Бу фондда ҳам тарих ва маданият ёдгорликларнинг сақланиши, муҳофазаси бўйича қабул қилинган қонунлар, ҳукуматнинг қарор ва буйруқлари, ёдгорликларни таъмирлаш

ишлари тўғрисида ҳисоботлар мавжуд.

Булардан ташқари Р-2761 (Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш жамияти), Р-2487 (ЎзССР маданият вазирлиги), Р-837 (ЎзССР Министрлар Совети), Р-2456 (СССР Министрлар Совети қошидаги ЎзССР бўйича диний ишлар кенгаши) фондлари ҳужжатларида ҳам маданий мерос объектларини сақлаш ва улардан фойдаланишга доир қимматли маълумотлар учрайди.

Архив ҳужжатлардан, хусусан, собиқ иттифоқ даври ҳужжатларидан фойдаланишда ҳозирги кун нуқтаи назаридан ёндашиб, уларни холисона ўрганиш лозим, чунки улар ўша даврда ҳукмрон бўлган коммунистик мафкура руҳида яратилганлигини ёддан чиқармаслик керак.

ЎЗМА М-7-фондида маданият ва спорт ишлари вазирлигининг 1992 – 2001 йилларга тааллуқли ҳужжатлари жамланган бўлиб, унда 1125 та йиғма жилд мавжуд. Мазкур фонддаги ҳужжатларнинг мазмун-моҳияти юқорида кўриб ўтилган ҳужжатлардан анча фарқ қилади. Чунки, бу ҳужжатлардан истиқлол йилларида тарихий-маданий ва меъморий иншоотларга муносабатнинг тубдан ижобий томонга ўзгарганлиги, маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги, кўҳна ёдгорликларни таъмирлаш-тиклаш билан биргаликда янги мажмуа ва иншоотлар яратилиши, амалга оширилган бунёдкорлик ишлари кўламнинг кенглигини билиб олиш мумкин. Жумладан, Хива, Бухоро, Шаҳрисабз ва Самарқанд шаҳарлари тарихий марказларининг ЮНЕСКО қошидаги Бутунжаҳон Мероси рўйхатига киритилганлиги, буюк давлат арбоблари ва алломаларимиз юбилейларининг халқаро миқёсда нишонланиши билан боғлиқ ҳужжатлар янги ва ҳаққоний манбалар сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Архивларда давлат муассасалари органларидан ташқари, шахсий фонд-

лар ҳам мавжуд бўлиб, улардан маданий мерос объектларини тадқиқ этишда кенг фойдаланиш мумкин. Масалан, 2406 (Засипкин Борис Николаевич), 1591 (Вяткин Василий Лаврентьевич), Р-2503 (Муродов Уста-Ширин), Р-2631 (Усмонов Маҳмуд), 2773 (Массон Михаил Евгеньевич), Р-2823 (Ланда Леонид Михайлович), Р-2793 (Ремпель Лазарь Израилович), Р-2810 (Маньковская Лия Юльевна) ва бошқа шахсий фондлардан маданий мерос объектларининг ўша даврдаги ҳолати, сақланиши ва таъмирлаш-тиклаш бўйича амалга оширилган ишлар ҳақида қизиқарли маълумотлар олиш мумкин.

Хулоса: Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистондаги маданий мерос объектлари, уларнинг сақланиши ва муҳофаза қилиниши тарихини ўрганиш ҳозирги кунда давлат сиёсати даражасида муҳим аҳамият касб этмоқда. Биринчидан, истиқлол йилларида тарих ва тарихий жараёнларга янгича ёндашув юзага келди. Иккинчидан, маданий мерос объектлари халқаро туризмнинг асосий йўналиши ҳисобланганлиги сабабли, миллий иқтисодиётнинг салмоқли даромад келтирувчи соҳаси сифатида қаралмоқда. Учинчидан, хорижлик тадқиқотчилар ва сайёҳлар республиканинг тарихий шаҳарлари ҳамда тарихий меъморий иншоотларига катта қизиқиш билан қарамоқдалар. Бу ҳолат республикадаги маданий мерос объектларини янгича усул ва ёндашувлар асосида янада мукамал тадқиқ этишни, уларнинг ҳар бир йўналиши (тарихи, муҳофаза қилиниши, консервация ва реставрация ишлари, туристик мақсадларда фойдаланиш масалалари) бўйича тадқиқотлар олиб боришликни тақозо этади.

Юқорида келтирилган манба ва адабиётлар Ўзбекистонда маданий мерос объектлари, уларни сақлаш, консервация ва реставрация қилиш, илмий

тадқиқотлар олиб боришда муҳим далилий материаллар сифатида асқотиши мумкин.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги ҳузуридаги Маданий мерос департамент маълумоти. – Тошкент, 2019 йил 1 июль.

2. Веселовский Н.И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве с древнейших времен до настоящего. – Санкт-Петербург, 1877; Его же. О надгробном памятнике Тимура (Тамерлана) в Самарканде. Известия о занятиях VII Археологического съезда в Ярославле. – Ярославль, 1887; Его же. Памятник Ходжи Ахрара в Самарканде. 1895; Его же. Мечеть Биби-Ханым. 1899; Бартольд В.В. Отчет о командировке в Туркестан / Сочинения. – Москва: Наука, 1966. Т. IV.; Нечкин Д.И. Задачи и ближайшие цели Комитета по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы в Средней Азии // Известия Средазкомстариса. Вып. 1. – Ташкент, 1926; Вяткин В.Л. Гур-Эмир. – Самарканд, 1906; Его же. Памятники древности Самарканда. – Самарканд, 1929; Умняков И.И. Охрана памятников старины и искусства в советском законодательстве Средней Азии // Известия Средазкомстариса. Вып. 1. – Ташкент, 1926; Его же. Архитектурные памятники Средней Азии. – Ташкент, 1929; Массон М.Е. Регистан и его минарет. – Ташкент: Узгиз, 1926. № 2; Его же. Мавзолей Гур-Эмир усыпальница Тимуридов // Средне-Азиатский Комитет по делам музеев и охране памятников старины, искусства и природы (Средазкомстарис). – Ташкент, 1926; Его же. Регистан и его медресе // Средне-Азиатский Комитет по делам музеев и охране памятников старины, искусства и природы (Средазкомстарис). Культурно-исторические экскурсии по Самарканду. – Ташкент, 1926; Его же. Соборная мечеть Тимура известная под именем мечети Биби-Ханым: историческая литература // Культурно-исторические экскурсии по Самарканду. Узбекский комитет по делам памятников культуры и природы (Узкомстарис). – Самарканд, 1929; Его же. Обсерватория Улугбека:

монография. – Ташкент: УзФАН, 1941; Его же. Падающий минарет. – Ташкент, 1968; Шишкин В.А. Медресе Улугбека в Гиждуване. – Ташкент, 1933; Засыпкин Б.Н. Памятники архитектуры в Средней Азии и их реставрация. – Москва, 1926; Его же. Архитектурные памятники Средней Азии. – Москва, 1928; Его же. Архитектура Средней Азии. – Москва, 1948; Якубовский А.Ю. Самарканд при Тимуре и тимуридах в XIV–XV вв. – Ленинград, 1933.

3. Пугаченкова Г., Ремпель Л. Бухара. (Узбекистан). (Серия "Сокровища зодчества народов СССР"). – Москва, 1949; Памятники архитектуры Средней Азии эпохи Навои. – Ташкент, 1957; Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. – Ташкент, 1958; Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Выдающиеся памятники изобразительного искусства Узбекистана. – Ташкент, 1960; Мавзолей Араб-ата. (Из истории архитектуры Мавераннахра IX–X вв.). – Ташкент, 1963; Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана с древнейших времен до середины девятнадцатого века. – Москва: Искусство, 1965; Халчаян. К проблеме художественной культуры Северной Бактрии. – Ташкент: Фан, 1966; Самарканд. Бухара. (По древним памятникам). (Серия "Архитектурно-художественные памятники городов СССР"). – Москва: Искусство, 1961. 2-е изд. 1968; Скульптура Халчаяна. – Москва: Искусство, 1971; Зодчество Центральной Азии, XV век: Ведущие тенденции и черты. – Ташкент, 1976; Термез. Шахриябз. Хива. (Серия "Архитектурно-художественные памятники городов СССР"). – Москва: Искусство, 1976; Средняя Азия: Справочник-путеводитель. Автор текста и сост. альбома Г. А. Пугаченкова. – Москва: Искусство; – Лейпциг: Эдицион, 1983. Шедевры Средней Азии: альбом. – Ташкент, 1986; Немцева Н.Б., Шваб Ю.З. Ансамбль Шахи-Зинда. – Ташкент: Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1979; Её же. Шахи Зинда: альбом. – Ташкент: Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1987; Её же. Раннефеодалная усадьба и замок у городища Бабателе на юге Узбекистана // Античные и раннесредневековые древности Южного Узбекистана. В свете новых открытий Узбекстанской искусствоведческой экспедиции. – Ташкент:

Фан, 1989; Ҳаққулов А. Тарихий ёдгорликларни таъмирлаш. – Тошкент, 1983; Зоҳидов П.Ш. Традиции народных зодчих Узбекистана. – Москва, 1964; Его же. Самаркандская школа зодчих. – Ташкент, 1965; Ўша муаллиф. Ўзбек меъморчилиги усталари. – Тошкент, 1967; Ўша муаллиф. Меъмор санъати. – Тошкент, 1978; Азимов И.М. Фарғона водийсининг архитектура ёдгорликлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1986. ва бошқалар.

4. Монументальная скульптура в современном градостроительстве Узбекистана // Строительство и архитектура Узбекистана. 1980. № 4. – С. 4-7; Салимов А.М. Приспособление памятников архитектуры Бухары для современных функций // Строительство и архитектура Узбекистана. 1980. № 4. – С. 28-31; Ашрафи Ф.М., Крюков К.С. Итоги X пятилетки и перспективы развития органов охраны и пользования памятников культуры XI пятилетки // Строительство и архитектура Узбекистана. 1981. № 6. – С. 4-5; Исраилов И.В., Крюков К.С. Организационные формы охраны и реставрации памятников архитектуры Узбекистана (1920-1980 гг.) // Архитектура и строительство Узбекистана. 1991. № 2. – С. 9-13.

5. Нильсен В.А. Монументальная архитектура Бухары XI-XII века (К вопросу о возникновении средневековой архитектуры в Средней Азии). Дисс. к.и.н. – Ташкент, 1948; Рахматуллаев Ю.Р. Из истории охраны и изучения памятников зодчества в Узбекистане. Дисс. к.и.н. – Ташкент, 1963; Азимов И.М. Архитектурные наследие Ферганской долины XVIII – начала XIX в. Дисс. к.и.н. – Ташкент, 1990; Сеитова Р. Становление и развитие законодательства об охране памятников истории и культуры в Узбекской ССР (1917–1990 гг.). Дисс. к.ю.н. АН УзССР ин-т философии и право. – Ташкент, 1990.

6. Пугаченкова Г.А. Архитектурное наследие Темура. – Ташкент, 1996; Немцева Н.Б. Ханака Сайф ад-Дина Бахарзи в Бухаре: к истории архитектурного комплекса. – Бухара, 2003; Её же. Рабат-и Малик, XI – начало XVIII вв.: археологические исследования. – Ташкент: Французский Институт Исследований Центральной Азии, 2009; Ҳаққулов А. Таъмир санъати. – Тошкент: Меҳнат, 1991; Зоҳидов П.Ш. Меъмор олами. – Тошкент, 1996; Ўша муаллиф. Темура даврининг меъморий қаҳқа-

шон. – Тошкент, 1996; Аҳмедов М.Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. – Тошкент, 1995; Ўша муаллиф. Меъморий мерос. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2011; Ўша муаллиф, Назарова Д.А., Ҳасанов А.О. Ўзбекистон архитектураси ва шаҳарсозлигининг тараққиёт йўллари. – Тошкент, 2016 ва бошқалар.

7. Мирзаев М.А. Ўзбекистонда тарихий ва маданий ёдгорликларни муҳофаза этиш ва ўрганиш ишининг ташкил топиши ва ривожланиши (1917–1941 йиллар). Т.ф.н. дисс. – Тошкент, 1994; Исламходжаев Х.С. Государственное управление в области охраны и использования памятников истории и культуры Узбекистана. Дисс. к.ю.н. – Ташкент, 1998; Абриев Р.Б. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда тарихий-меъморий обидаларни таъмирлаш ва қайта тиклаш тарихи (Зарафшон воҳаси мисолида). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 2018; Расулов М.Ф. Ўзбекистонда тарихий ва маданий ёдгорликларнинг аҳволи ҳамда уларга бўлган муносабатнинг трансформацияси (1980–2019 йй.). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 2020.

8. Bennigsen A.A. Soviet strategy and islam. London, 1989; Bennigsen A.A., Enders Wimbush S. Islam in the Soviet Union. London, New York, 1979; Bennigsen A.A. Muslim National Communism in the Soviet Union: a revolutionary strategy for the colonial world, Chicago, 1979; Bennigsen A.A. Muslims of the Soviet Empire. A Guide, Bloomington, Ind., 1986; Bennigsen A.A., Broxup M. The Islamic Threat to the Soviet State. London, 1983; Beaupertuis-Bressand F. L'or bleu de Samarkand. L'Union Linotypiste. Paris. 1997; Gorshenina S.M. La Route de Samarcande (L'Asie centrale dans l'objectif des voyageurs d'autrefois). Editions Olizane. Genève. 2000; Gorshenina S.M. et Claude Rapin. De Kaboul á Samarkande (Les archéologues en Asie centrale). Découvertes Gallimard archéologie. Gallimard. 2001. Смарп С.Ф. Утраченное Просвещение: Золотой век Центральной Азии от арабского завоевания до времен Тамерлана. Москва, 2017.

9. Путеводитель. Центральный государственный исторический архив УзССР. Ташкент: 1948, –С.143; 1960. –С.168-169; 1988. –С.77.

10. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. Тошкент: Шарқ, 2001. –Б. 367.



Анар Мұратқызы Фазылжан

ҚР БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ АТЫНДАҒЫ ТІЛ БІЛІМІ
ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ТҰЛҒАСЫ: ҒАЛЫМ, ҒАЛЫМ-АҒАРТУШЫ, ҒАЛЫМ-ҚАЙРАТКЕР

**Ахмет
Байтұрсынұлы-
ның көсемше
терминіннің де
лингвокогни-
тивтік
негізі
халықтың
тұрмыстық
мәдениетіне
тән көсем ат де-
ген реалиймен
байла-
нысты дүниенің
ұлттық бейнесі-
не, оның
тілдегі көрінісіне
құрылады**

Ахмет Байтұрсынұлы – көрнекті лингвист-ғалым, қазақ тіл білімі мен ұлттық әдебиеттану ғылымының, журналистикасының негізін салушы, ұлттық әліпби мен емле реформаторы, алғашқы әліп-пенің авторы, қазақ ғылымы мен білім беру жүйесін ұйымдастырушы, қазақ филологиясының тұңғыш профессорларының бірі (1928), (РК, фонд 1142, офис 1, дело 1), ақын, философ, мәдениеттанушы, саясаткер, идеолог, педагог, XX ғасыр басындағы ұлт зиялыларын тәрбиелеген ағартушы ғалым, қазақ руханияты тарихындағы аса ірі тұлға, қоғам және мемлекет қайраткері, Алаш қозғалысының ғана емес, барлық замандағы ұлтшылдардың рухани көсемі, халқы ұлықтаған Ұлт Ұстазы.

Ахмет Байтұрсынұлының мұнан басқа да атқарған игі істері жетерлік, сонда бір басына осынша қасиет пен қайраткерлік дарыған тұлғаның қозғаушы күші не болды, мұндай тұлғаны қалай атауға болады деп іздендік. Ізденіс қорытындысында Ахмет Байтұрсынұлын «пассионарлық тұлға» деп атау дұрыс деп санадық.

Пассионарлық идеясының авторы әйгілі тарихшы ғалым Л.Н.Гумилев [1]. Оның этногенезге қатысты пассионарлық теориясына туралы ғылыми пікір әртүрлі. Академик Д.С.Лихачев бастаған ғалымдардың

бір тобы Л.Гумилевтың пассионарлық ілімін жер бетіндегі этностар эволюциясы қозғаушы күшінің биосфералық, географиялық, астрофизикалық негіздерін көрсеткен әрі нәсілшілдік ілімге негіз болған біралуан теорияларға қарсы қоятын, этногенезге қатысты гуманитарлық және жаратылыстанушылық білімдерді ұштастырған ғылыми жаңалық деп жоғары бағаласа [2; 3], енді бір тобы ғылыми дәйегі әлсіз, қиялшыл т.б. себептер айтып, жоққа шығарып, сынайды [4; 5]. Бір қызығы, сынаушыларының көптігіне қарамастан, Л. Гумилев теориясының басты ұғымы «пассионарлық» басқа да ғылым салаларындағы құбылыстарды сипаттауда пайдаланылып, оны тарихшылар ғана емес, психологтар, педагогтар, тұлғатанушылар да белсенді қолданып жүр [6; 7]. Демек пассионарлық идеясынан басқа идеямен түсіндіруге келмейтін құбылыстардың бары ақиқат. Сондай ақиқаттың бірі - Ахмет Байтұрсынұлының тұлғасы.

Сонымен, бүгінгі ғылыми айналымда «пассионарлық тұлға» деген ұғымға әртүрлі анықтама беріліп жүр, бірақ олардың барлығына ортақ белгілер мынадай:

- үнемі қозғалыс үстінде жүретін, ізденістен ләззат алатын жасампаз әрекетшілдік иесі;
- қалыпты жағдайды, дәстүрді, бәріне үйреншікті «комфортты» бұзатын тасқын энергия иесі;
- күллі бір қоғамды, тұтас этносты жаңа сападағы деңгейге шығаратын қуатты идея иесі;
- өз ісіне деген орасан махаббат мен жанкештілік иесі, ісіне деген адалдығы соншалық зор, мақсатына жету жолында жеке басын, тіпті отбасы мен айналасындағы жақындарын да құрбан ете алатын тұлға;
- тұтас бір қауымның, қоғамның, ұлттың мүддесін және, бір қызығы, сол ұлттың болашақтағы мүддесін проекциялап, оны да әрдайым бір өзінің немесе азғана топтың мүддесінен биік қойып, соған қызмет ететін тұлға.

Аталған қасиеттердің Ахмет Байтұрсынұлы тұлғасына тән екенін ахметтану бағытында ізденген өз замандастары М.Әуезов, М.Дулатов, И.Омаров, С.Сейфуллин, Т.Шонанұлы, Е.Омаров, орыс ғалымдары А.Самойлович, Е.Поливанов, Н.Яковлев, А.Кононовтан бастап, заманымыздың ғалым зерттеушілері Ә. Кекілбаев, Р.Сыздық, Ә. Қайдар, М.Жүсіпов, Н.Уә-

ли, Д.Қамзабек, К.Хұсайын, Ш.Құрманбайұлы, Ш.Сәтбаева, Ү.Субханбердина, Қ.Мұхамедханов, З.Ахметов, Ғ.Ахмедов, М.Қозыбаев, К.Нұрпейіс, Р.Нұрғали, Т.Қордабаев, С.Өзбеков, М.Қойгелдиев, С.Қирабаев, Т.Кәкішұлы, Ж.Ысмағұлов, К.Сағадиев, Ш.Елеукенов, Б.Әбілқасымов, Е.Жанпейісов, Н.Уәлиұлы, С.Дәуітұлы, Т.Жұртбай, А.Ісімақова, Ө.Әбдиманұлы, Д.Қамзабекұлы, Ш.Құрманбайұлы, А.Қыдыршаев, Қ.Сақ, А.Мектептегі, Ж.Байтілессова, Ұ.Еркінбаев, Р.Имаханбет, О.Жұбаева, түрік ғалымдары Ахмет Бижан Ерджиласун, Нергис Бирай, қырғыз ғалымы К.Дыйканов және басқа да көптеген зерттеушілердің бәрі де көрсеткен десек артық емес.

«Репрессияланған ғылым» терминін ғылыми айналымға енгізген, тұлғатанудың (персоналогия) психологиялық негіздерін, ғылым психологиясын зерттеген ғалым М.Ярошевский (өзі де қудаланып Л.Гумилевпен ГУЛАК-та бірге азап шеккен) зерттеуші тұлғасының параметрлерін былай анықтайды [8, 205-235]:

- *идеогенез*
- *категориялды апперцепция*
- *ішкі уәждеме*
- *оппоненттік орта*
- *дара танымдық стиль*
- *санадан жоғары дүние*

Осы шамалар бойынша Ахмет Байтұрсынұлының тұлғасы төмендегідей талданды.

Идеогенез. Ғалым еңбектеріндегі тарихи маңызды нәтижелерге әкелетін идеялардың туындауы мен жетілуі. Бұл оның есімін тарих үкімімен ғылым жадында сақталған адамдар тізіміне енгізеді. Ахмет Байтұрсынұлының идеогенезі 1882-1884 жж. ауыл молдасынан алған діни білімдері мен 1886-1891 жж. Торғайдағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесінен алған дүниәуи білімдерінен бастау алады, 1895 ж. Орынбор мұғалімдер мектебіндегі бастауыш училищенің оқытушысы ретінде игерген білімімен жалғасып, өмір бойына толығып отырды. Ахмет Байтұрсынұлы тұлғасының идеогенезіне әсер еткен бастапқы екі факторды өз замандастары атап кетті. Біріншісі, М.Дулатұлының [9, 18] «...В раннем детстве он кое-как научился мусульманской грамоте у аульного муллы. Этим закончилось бы его образование и он остался бы на всю жизнь полуграмотным..., если бы, поговорке «не помогло не счастье» - деп, әкесі

Байтұрсынның Патшалық Ресейдің отарлаушы шендісі, оязды сабап, жер айдалып итжеккенге кеткендегі халін, ағасының оны дүнияуи оқуға бергенін айтып тұр. Екіншісі, М.Әуезовтың: «...1896-шы жылы Омбыға барған. Қазақ жеріндегі мектептерді басқарып тұрған инспектор Алекторовпен кездесіп, кеңесуі Ахметтің ойының оянуына үлкен әсер етті» деген пікірі [9, 11], содан бері Ахметтің отаршылдық саясатқа қарсы бағытталған идеясы жетекші орын алды.

Осылай бастау алған ұлтын отарлықтан аман алып қалу идеясы ағартушылықпен ұштасты. Бұған әсер еткен алып тұлғалардың басында Абай тұрды, Абайды қазақ даласына танытқан «Қазақтың бас ақыны» мақаласы Ахметтің өзін де танытты. Ахмет Байтұрсынұлы алдымен халқын Абайдай оятпақ болып, дәл ұстазындай халыққа түсінкті мысал жанрындағы А.Крыловтың шығармаларын аударды, сол кезде өз миссиясын аллегориямен халқына «Масамын» деп жеткізді. Бұдан кейінгі кезеңде оның идеогенезінде проактивті ағартушылық идеясы орнықты десе де болады, бұл кезеңде Ахмет Ыбырай Алтынсариннің ізімен оқулық жазу, халықтың сауатын ашу идеясына көп қызмет етті. Осылайша әр салада, арнада атқарған қызметі кеңейе түсті, сан салалық білімдері синкреттеліп, ұлы синергияға ұласты. Ахмет Байтұрсынұлы ғалымдық тұлғасының бір параметрі ретіндегі идеогенезі әлі де терең зерттеулерді қажет етеді. Біз тек оның бастауын ғана көрсетіп, болашақ зерттеулерге қажет проблеманы алға тартып отырмыз.

Категориялды апперцепция. *Априорлық ғылыми-философиялық категориялар: ғылыми танымның алдыңғы тарихи тип санаттарының торы, ғылымда жаңадан танылатын кез келген мазмұн соның призмасы арқылы қабылданады.* Ахмет Байтұрсынұлы ғалымдық тұлғасының қалыптасу, жетілуіне әсер еткен оның ғылыми таным кеңістігінің жүйеленуіне себеп болған контент мыналардан құралады: бала кезінен отбасы мен ортасы тәрбиесінен сусындаған дәстүрлі жалпыхалықтық білімдер жүйесі, алғашқы білім алған мектептеріндегі діни және дүнияуи білімдер жүйесі, Абай, Ыбырай және орыс миссионерлері мен зиялыларының ағартушылығы, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың ба-

сындағы Еуропадағы және Ресейдегі ғылыми ілімдер, Ысмайыл Гаспаралы бастаған сол кезде ерекше қуат алған түркі өркениетіндегі жадидшілдік ағым, Алаш идеясы.

Ішкі уәждеме. *Бұл шама тұлғаның ақиқатты іздеуге деген сүйіспеншілік, ғылыммен айналысуға итермелейтін құндылықтар жүйесін білдіреді.* Ғылыми қызмет психологиясын зерттеген ғалымдар әдетте ғалым тұлғасының ішкі уәждemesіне ақиқатты тануға деген сүйіспеншілік пен атақты болуға деген талпынысты басты ретінде көрсетеді, алайда Ахмет Байтұрсынұлының өмірлік деректері мен оның ғылыми мұрасы мәтіндерінің ішкі интенциясы оның бүкіл қызметінің қозғаушы күші ерекше асқақ екенін дәлелдейді. Сондықтан Ахмет Байтұрсынұлының ішкі уәждemesіне жоғарыда көрсетіп кеткен пассионарлық қасиетін, ұлтын сүюді жатқызуға болады.

Оппоненттік орта. *Ғалым шығармашылығының жолында қарсылық көрсеткен ортасы, қарсы пікір білдірген оппоненттері.* Әдетте бұл шама бойынша нақты тұлғаларды көрсетеді, ал Ахмет Байтұрсынұлына келгенде, біздіңше, бұлар жеке тұлғадан гөрі тұтас бір жүйе деген орындырақ болар еді, сонымен ғалымның оппоненттік ортасы ретінде Отаршыл Патшалық Ресей, Кеңестік репрессия, алауыздық пен надандық, сауатсыздық көріністерін атауға болады. Мұны ғалым «Қалам қайраткерлігі жайынан» деген еңбегінде өзі де айтады.

Дара танымдық стиль. *Бұл шама ғалымның ойлау желісі, әдістері, таным ерекшелігін көрсетеді.* Аталған шаманың Ахмет Байтұрсынұлының тұлғасындағы ерекшелігін анықтау үшін, біздің ойымызша, ең алдымен оның жасаған терминдер жүйесінің негіздеріне, терминдері өміршеңдігінің сырына тоқталу аса маңызды. Әрине, А.Байтұрсынұлы еңбектерінің әдістері мен ойлау желісі, таным ерекшелігі тек осы мәселемен ғана анықталып ашылмайды. Бұл бағытта да алда зерттеулер жүр-

Александр Ефимович Алекторов (1861-1918 немесе 1919) — Қазақ және башқұрт халықтарының тарихын, мәдениеті мен этнографиясын зерттеген орыс тарихшысы, этнограф, шығыстанушы, миссионер. Орынбор және Астрахань губерниялық Мұрағат комиссиясының мүшесі.

гізілуі керек. Мақалада оның терминжасамы негізін, терминжүйесінің өміршеңдік себебін ғана көрсету арқылы дара танымдық стилін анықтауға тырыстық. Біздің ойымызша, мұның сыры Ахмет Байтұрсынұлы авторлық прагматикасының мықтылығында.

Прагматика дегеніміз, қарапайым тілмен айтқанда, мәтін жасаушының сол мәтінді тұтынушыны үнемі ойлап отыруы, мәтінді тыңдаушы немесе мәтінді оқушы бірден түсіне кететіндей, ойын жеткізуде тілдің сол тұтынушыға таныс, соған етене жақын тіл бірліктері мен құралдары арқылы безендіру. А.Байтұрсынұлының кез келген туындысы салалық кәсіби аудитория, тек ғалыми ортаға емес, қалың халыққа арналған. Сонымен бірге, бір қызығы, қандай да бір салалық ғылыми ақпарат та жүйелі әрі ғылыми стильдің талаптарына үйлес берілген. Осыны академик Р.Сыздық «басқа ұлттың ғалымдары (орыс ғалымдары): «Қалайша мектеп оқулықтарын ғылымның басы дейсіз?» – деп таңғалады. Әрине, бұрыннан оқу-жазуы бар, ғылымы бар, университеттері осыдан үш жүз, төрт жүз жыл бұрын ашылған халықтар үшін ғылымның бастауын мектептен бастау оғаш көрінетін шығар. Шындығында, қазақтың ұлттық ғылымы – қазақ тілі мен әдебиеті, қазақ тарихы. Физика – қазақтың ұлттық ғылымы емес, биология – ұлттық ғылым емес. Әрине, ондай ғылым салалары қазақ үшін керек, қазақтар зерттеп жатқан ғылымдар. Бірақ қазақтың нағыз ұлттық ғылымы – қазақ тілі туралы ғылым, қазақтың әдебиеті, қазақтың тарихы туралы ғылым», - деп түсіндіреді [10].

Ғалым Ш.Жалмаханов Ахмет Байтұрсынұлының ғылыми айналымға енгізген тіл-танымдық терминдерінің жалпы саны 310 болса, оның 38,5%, яғни 118-і бүгінгі күні де белсенді қолданыста екенін анықтады [11, 3]. Бұл үлкен жетістік, тіпті әлемдік ғылымда мұндай тұлғалар саусақпен санарлық десе де болады. Әйгілі орыс ғалымы В.Виноградов ғылыми айналымға үш терминді енгізіп, сол термин білдіретін ұғымды жалпақ жұрттың операциялық санасының құралдарына айналдырған ғалым – ұлы ғалым деген пікірін профессор Ербол Жанпейісов дәрістерінде мысалға жиі келтіретін. Олай болса, Ахмет Байтұрсынұлы терминдерінің феномені неде деген сұрақ талай тілтанушының зерттеуіне арқау болып келе жатқаны бекер емес.

Мәселен, Ш.Құрманбайұлы «Терминделуші ұғым мен термин–денуші сөзді сәйкестендіру үшін ұғымдар жүйесіне де, терминдер жүйесіне де бірдей мән беру термин жасаушыға аса қажет. А.Байтұрсынұлы жасаған терминдердің түгелге жуық сәтті шығуының сыры – оның нағыз терминші ретінде терминге лексикология тұрғысынан да, концептология тұрғысынан да қарай білуінде жатса керек» деген қорытынды жасайды [12].

Соңғы пікірдегі соңғы ой бойынша Ахмет Байтұрсынұлы бірер терминінің концептологиялық, лингвокогнитологиялық негіздеріне тоқтала кеткен жөн болмақ. З.Д.Попова, И.А.Стернин дүниенің ұлттық когнитивтік бейнесі деп халықтың жекелеген өкілдері санасындағы жалпы, тұрақты әрі қайталана беретін дүние бейнесін айту керек деп көрсетеді [13, 5]. Ғалымдар дүниенің ұлттық бейнесі, бір жағынан, абстракциялық құбылыс болса, екінші жағынан, когнитивтік-психологиялық ақиқат, ол халықтың ойлау, таным әрекеттеріннен, физикалық және вербалды мінез-құлқы мен әдебінен анықталады; дүниенің ұлттық бейнесін стереотипті жағдаяттардағы халықтың бірізді, біртекті жүріс-тұрысы мен әдеп-қылығынан, ақиқат дүние туралы санасындағы ортақ түсініктерден, «ортақ пікірден», пайымдауларынан, мақал, мәтел, нақыл сөздерден «ұстап алуға» болады деп ой түйеді [13, 5]. Біздің ойымызша, Ахмет Байтұрсынұлы жасаған терминдері өміршеңдігінің бір сыры осында жатыр. Оның термин ретінде алған сөздері мен сөз тіркестері, тіпті мәтіндерінде қолданған бейнелі орамдары мен тұтас синтаксистік құрылымдары қазақ халқы санасындағы дүниенің ұлттық когнитивтік бейнесіне негізделеді.

Осы тұста дүниенің ұлттық бейнесі мен тілдік бейнесі ұғымдарын ажыратып алған дұрыс. Ғалымдар халықтың ойлау жүйесі тілде толықтай, еш өзгеріссіз, сол күйі көшіріліп берілмейтінін дәлелдеп отыр, алайда ол тіл арқылы көрініс табады, тіркеледі, номинацияланады, сыртқы түрге ие болады (овнешняется), сондықтан халықтың ойлау жүйесін, оның санасындағы концептілерін (танымның ең шағын бірліктерін), концептосферасын (концептілер арақатынасы мен жүйесін) анықтайтын әмбебап құрал тек тіл болып отыр. Осы себепті лингвокогнитологияда дүниенің ұлттық бейнесі мен тілдік бейнесі деген ұғымдар

ажыратылады. Егер дүниенің ұлттық бейнесі халықтың концептосферасын құрайтын концептілер түрінде өмір сүрсе, дүниенің тілдік бейнесі тілдің семантикалық кеңістігін құрайтын тілдік таңбалардың мағынасы түрінде өмір сүреді. Бұнда да анықталған бір мәселе, осы екеуінің арақатынасында жатыр: дүниенің тілдік бейнесіне қарап дүниенің ұлттық бейнесі туралы толық, барабар ақпарат алу мүмкін деп ойлау жаңсақ болмақ, себебі дүниенің тілдік бейнесі санадағы дүниенің ұлттық бейнесі масштабының бір бөлігін ғана жеткізе алады. Осыған қатысты В.И.Карасик, Г.Г.Слышкин тілде тек қазір немесе бұрын өзектіленген, мән алған, халық үшін коммуникативтік мәнділігі жоғары ақпарат көрініс табады, тілдік бірліктің коммуникативті маңыздылығы оның таңбалап тұрған концептісінің халық мәдениеті үшін құндылығымен байланысты деп көрсетеді [14, 77].

Жоғарыда келтірілгендер соңғы жиырма-отыз жылда анықталған тіл ғылымындағы антропоэлекті парадигманы құрайтын лингвокогнитология саласындағы тың ғылыми білімдер болып табылады. Ал Ахмет Байтұрсынұлының терминжасамының негізінде осы білімдер жатқанын ойласақ, ғалымның дара танымының сол кездегі ұлттық ғылыми танымнан қаншалықты озық екені айқын білінеді. Осы озықтығының арқасында, ұлттық санадағы дүниенің когнитивтік және тілдік бейнелерін жақсы білгендіктен және соларды терминжасамы мен жалпы мәтіндерін құруда тиімді пайдаланғандықтан, Ахмет Байтұрсынұлының еңбектерінің өміршеңдігі бүгінгі күні де қуатты.

Мысалы, қазіргі қазақ тілінде ресми қарым-қатынаста жиі қолданылатын күрделі сын есімінің кең айналымға енгізген Ахмет Байтұрсынұлы болса, бұл сөздің этимологиясы халықтың жылқышаруашылығына қатысты асауды жуасыту не сауғанда биені тұқыртудың күрделеп байлау әдісі атауына байланысты қалыптасқан. Бұл ұғымның этнографиялық жан-жақты сипаттамасы «Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» атты бірегей энциклопедияда былай берілді: «Күрделеу – жылқы түлігін бекітудің, қозғалысын шектеудің тәсілі.... ол үшін ұзын арқанның бір ұшын жылқы мойнының алқым тұсына таман күрмеп байлайды. Арқанның екінші ұшын абайлап қамшылақ жақ артқы аяқтан іліп

алып, мойынға байланған тұйығынан өткізіп тартады да жылқының аяғы жерге тимейтіндей байлап бекітеді. Артқы аяғын жерден көтеріп қойған жылқы тепе-теңдігін бұзып құлар қалмас үшін орнынан тапжылмай тұруға мәжбүр болады» [15, 297]. Біртомдық үлкен түсіндірме сөздікте күрделеу сөзі «жылқының мойнына арқан байлап, арқанның екінші ұшын шоқтығынан асырып немесе қолтығының астынан, яғни бақайынан тұйықтап өткізіп, күшпен тартып, артқы аяғын көтеруіне мәжбүр ету» деп анықталды [16, 707] Сөзіміз көрнекі болу үшін төмендегі суреттер осы энциклопедиядан беріліп отыр.



Сөйтіп, қазіргі кезде күрделі сөзі мағынасының астарында жатқан дүниенің тілдік бейнесі және ол көрсетіп тұрған дүниенің ұлттық бейнесінің бір бөлшегі – Ахмет Байтұрсынұлы заманында өзекті болған мәдени ақиқаттың (жылқыны тұқыртып байлау әдісінің) көрінісі, осы себепті де сол кездегі тілдік-мәдени қауымдастық өкілі бұл сөзді санасына тез-ақ байлап алды. Себебі халық санасында дүниенің когнитивті бейнесі арқылы күрделеп байлаудың 'жеңіл еместігі' мен «күрделі» сын есімі білдіретін 'қиын, қию-қию' деген мағыналардың арасында байланыс бірден

орныға кетеді, сөйтіп сөз тілге жеңіл, жүрекке жылы тиеді десе де болады.

Ахмет Байтұрсынұлының көсемше терминінің де лингвокогнитивтік негізі халықтың тұрмыстық мәдениетіне тән көсем ат деген реалиймен байланысты дүниенің ұлттық бейнесіне, оның тілдегі көрінісіне құрылады. Жоғарыда аталған этнографиялық еңбекте көсем ат ұғымы «озыңқы жүретін жылқыны білдіретін атау. Бұл ұғым әртүрлі жағдайларда қолданылады.

Топ аттылардың ішінде өзге аттардың озуына жол бермей, озық жүретін жүйрік, белді аттарды көсем ат деп атау кездеседі» деп сипатталған [15, 220]. Біртомдық үлкен түсіндірме «Қазақ сөздігінде» көсем ат «тіркестіре жеккен аттың алдыңғысы, жол бастайтыны, түпкі аттың алдына жегілетін ат» деп анықталды [16, 686]. Ал екі компоненті сабақтаса байланысқан тілдік құрылымдағы басыңқы компонент алдынан келетін бағыныңқы компоненттің ерекше формасын атау үшін оның басқа қасиеттерінен бұрын осы 'алдында тұратын' қасиетін арбаға жегілген аттардың ішіндегі 'алдында жүретін аттың' атауынан жасап, негізгі уәж ретінде алға шығаруы бұл терминнің де халық қабылдауына жеңіл тиуінің бірден-бір себебі болды. Сөзіміз көрнекі болу үшін төмендегі сурет аталған энциклопедиядан беріліп отыр.



Қорыта айтқанда, Ахмет Байтұрсынұлы ғалымдық тұлғасының бір шамасы ретіндегі дара танымдық стилін ашып көрсету үшін біздің келтірген талдауымыз бұл мәселенің бір ұшын ғана шығарып отыр. Ал оның толық картинасы Ахмет Байтұрсынұлы терминжүйесінің лингвокогнитивтік аспектідегі терең талдануы, тудырған мәтіндері лингвопрагма-

тикасы мен сөзжасамы детерминизмінің жан-жақты зерттелуі, метатілі ерекшеліктерінің анықталуы және т.б. аспектілерде қарастырылуы нәтижесінде ғана алынбақ.

Санадан жоғары жүйе. *Зияткерлік-уәждемелік шығармашылық белсенділіктің шартты түрде алған формасы, ол арқылы субъект білім нысанын дамытуда осы нысанды жетілдірудің бұрын-соңды болмаған әртүрлі жобаларын жасайды.* Бұл тұрғыда айтылатын, зерттелетін мәселе көп, себебі ахметтанушылардың дені ғалымның практикалық еңбектеріне негіз болған теориялық тұжырымдар оның өзі өмір сүрген кезеңі үшін тың жаңалық екенін алға тартады. Біз солардың біріне ғана тоқтала кетпекпіз. Ол Ахмет Байтұрсынұлы еңбектеріндегі тілдің ең төменгі дыбыстық қабатына сәйкес санадағы бірліктері – фонемаларға қатысты мәселе. Ғалым М.Жүсіпов Ахмет Байтұрсынұлының сингармофонологиялық ілімін терең талдай келе, А.Байтұрсынұлының фонема ұғымы ол туралы ұғым әлемдік тілтанымда әлі бұлыңғыр болған кезде анық қалыптасқанын дәлелдейді [17].

Осы ойды өз еңбегінде академик З.Базарбаева да келтіреді [18]. З.Базарбаева фонологиялық жүйеге қатысты танымның лингвистикадағы рефлексиясына жаратылыстанудағы дүниенің ең кіші бірліктері, мәселен, физикадағы атом теориясы, химиядағы химиялық элемент теориясының қатты әсер еткенін айтады, дүниенің ең кіші, әрі қарай бөлшектенбейтін іргелі бірлігі болатыны туралы ілім тілдің де іргелі ең кіші бірлігін іздеуге ынталандырды. Әлемдік және орыс тілтанымында Н.Трубецкой, Р.Якобсон, В.Малмберг, А.Мартине және т.б. ғалымдар бастаған фонологиялық ізденістер үдеген кезден біраз бұрын Ахмет Байтұрсынұлының оқулықтарында олар туралы терең де жүйелі түсінік берілген болатын. З.Базарбаева «Ахаң фонема терминін қолданбаған, бірақ қазақ тілінің фонетикалық жүйесін фонологиялық тұрғыдан қарастырды. А.Байтұрсынұлында фонемалар (Ахмет Байтұрсынұлы фонемаларды «тіл дыбыстары» деп атаған - А.Ф.) әріпке байланыстыра зерттелген», - деп көрсетеді [18, 279]. Бұл деректер әлемдік тілтанымда фонема ұғымын, яғни тілдің ең кішкене іргелі бірлігі туралы түсінікті алғаш қалыптастырған ғалым Ахмет Байтұрсынұлы екенін айғақтайды.

М.Ярошевский тұлғатанудағы ғалымның психологиялық параметрлерімен қатар **ко-биография** да маңызды фактор деп көрсетеді. Кобиография дегеніміз тұлғаның өмірін сипаттағанда тоқталмай кете алмайтын, оның ажырамас серіктері өмірбаяндарымен үйлескен түрдегі биографиясы. Осыған қатысты ахметтанушы ғалым Р.Имаханбеттің «Ғасыр саңлағы» монографиясында, әсіресе «Өмірбаяндық деректер» тараушасында Ахмет Байтұрсынұлының арғы аталарынан бастап, бала кезден дана кезіне дейінгі өмір жолында аттары бірге аталатын тұлғалар мен олардың ғалым ғұмырындағы рөлі туралы жан-жақты ақпарат берілген [19]. Біз Ахмет Байтұрсынұлы тұлғасын тануда кобиографиялық деректердің маңызы зор, әрі олардың ішінде ақтаңдақтардың әлі де көп екенін алға тартамыз.

Сонымен, алдыңғы айтылғандарды қорытатын өзара үндес ойдан мысал келтіргенді жөн көрдік. Тарихшы ғалым Зиябек Қабылдинов өз сұхбатында пассионарлық теориясының авторы Л.Гумелевтің сөзінен мысал береді, онда Л.Гумилев қазақ даласындағы пассионарийдің үлгісі ретінде кімді келтіресіз дегенде, Кенесары ханды атапты [20]. Бір қызығы, Ахмет Байтұрсынұлының замандасы Смағұл Садуақасұлы Ахмет туралы баяндамасында (Р.Имаханбет баяндама түпнұсқасы әлі күнге табылмады деген дерек береді [19, 89]) оны да Кенесары ханға теңейді. Бұл баяндама туралы деректі ғалым Д.Қамзабекұлы Сәбит Мұқанұлының сөзінен келтіреді: «... Садуақасұлы Байтұрсынұлын мақтай жөнелмей, сатылап жетті. Оның баяндауынша қазақ халқының бес көсемі бар, олар: Кенесары, Шоқан, Ыбырай, Абай, Ахмет. Смағұлдың «сатылауына» негіз бар болатын. Хан Кене – тәуелсіздік үшін күресте мойымаған, рухы жеңілмеген қайраткердің, Шоқан, Ыбырай, Абай – күрескер рухты қағазға түсіре алған, дара шапса да жалғыздығын білдірмеген, халқының намысы болып жанған ағартушылардың, Ахмет қателіктен сабақ алған толқынның, білім мен бірлікті, білік пен байыпты қатар ұстаған зиялылардың рәмізі еді. Сондықтан С.Садуақасұлы «сатысын» – жүйелеу деп қараған орынды» [21]. С.Садуақасұлының сипаттауы біздің талдау сарынымен үйлеседі, Ахмет Байтұрсынұлы тұлғасына тән пассионарлық қасиет тән екенін дәлелдей түседі.

Ахмет Байтұрсынұлының ғалымдығымен қатар, ағартушылық қызметі мен қайраткерлігін зерттеп, сипаттаған жұмыстар аз емес, ал біздің мақалада оның ағартушылық және қайраткерлік қыры жалаң түрде, жай қайраткер емес, ғалым-қайраткер, жай ағартушы емес, ғалым-ағартушы деп ғалым компонентімен берілді. Мұның мәнісін шығыс мұсылман мәдениетіндегі «Ғалым-Залым» бинарлы оппозициядан тұратын контентісімен түсіндіруге болады. Батыс мәдениетінде әдетте «Ғалым» концептісінің қарама-қарсы мәндегі оппозиты сирек кездеседі, не мүлде болмайды. Ал қазақ мәдениетінде ғалымның қарама-қарсысы залым, бұлар екеуі де халық санасында 'асқан зият иесі, объективті дүние сырын терең танушы', бірақ алғашқысы «инемен құдық қазып» жиған білімін 'халқының, елінің, ұлтының игілігіне жұмсайтын, соған өмірін арнап, қызмет ететін', екіншісі 'не жеке басына, не шағын ғана әлеуметтік топ (әдетте үстем тап) мүддесіне жұмсап, атақ, дәулет қуатын тұлғалар' деген ұғымды білдіреді. Осы себепті Ахмет Байтұрсынұлының қайраткерлігін де, ағартушылғын да ғалымдығынан ажырату мүмкін емес.

Ахмет Байтұрсынұлы – ғалым. Оның ғалымдығын дәлелдейтін еңбектер, әр саладағы өзі қалыптастырған ғылыми бағыты, теориясы туралы зерттеулер тек Қазақстанда ғана емес, шет елде де көбейіп келеді: «филологтар, әдебиетшілер, тарихшылар, заңгерлер, журналистер, философтар, педагогтар т.б. мамандықтар бойынша оның шығармашылығы, ағартушылық, қоғамдық және мемлекеттік қайраткерлігіне қатысты 50-ге жуық кандидаттық, 20-дан аса докторлық диссертациялар қорғалды» [19, 4].

Мақалада Ахмет Байтұрсынұлының ғалымдығын тілтанымдағы қызметі бойынша қарастырмақпыз. Мұны төрт бағытқа жіктеуге болады:

- 1) қазақ тілінің ғылыми-лингвистикалық базасын әзірлеу,
- 2) қазақ тілінің практикалық қолданысын кеңейту, жетілдіру,
- 3) қазақтілді ақпарат қорын байыту (аударма),
- 4) қазақ тілінің саяси базасын жасақтау және күшейту.

Ахмет Байтұрсынұлының қазақ тілін зерттеу әдістері мен бағыттары сол кездегі әлемдік лингвистикада орныққан құрылымдық пара-

дигмадағы ізденіс талаптарына толық жауап береді, сонымен бірге ғалымның тілтанымдық ой-арнасы, теориялық шешімдерде кеңінен қолданылған әдістері қазіргі заманғы антропоэзеттік парадигманың бағыттарымен үндеседі. Мәселен, ғалым еңбектеріндегі «тіл-сөз» дихотомиясы тұрғысынан айқын талданған құрылымдық парадигма бойынша: фонетика, орфоэпия, фонология (фонема, үндестік заңы, дыбыстардың тіркесім заңы), лексикология (семасиология, терминология, фразеология, этимология, лексикография), сөзжасам, терминжасам, құрылымдық грамматика (сөз тіркесі синтаксисі, сөйлем синтаксисі, мәтін синтаксисі), стилистика, грамматология (әріп, әліпби, жазу теориясы, емле, пунктуация, орфография, ортологиялық кодификация) және антропоэзеттік парадигма бойынша: функционалды фонетика, просодика, интонология (интонация, екпін, ырғақ, кідіріс, әуен, қарқын, үдемелілік, тембр) функционалды грамматика (зат есім мен етістік категориялары), когнитивті грамматика, коммуникация теориясы, лингвокогнитология, лингвомәдениеттану, этнолингвистика, психоллингвистика, прагматлингвистика және тағы басқа бағыттар мен теорияларға қатысты тұжырымдары бүгінгі күні өзекті болып табылады.

Ғалымның тіл білімі саласындағы зерттеулері қазақ лингвистикасының дамуына, өзінен кейінгі кәсіби лингвистердің бірнеше ұрпағының қалыптасуына ерекше ықпал етті. Солардың алдыңғы буыны – Елдес Омарұлы, Телжан Шонанов, Құдайберген Жұбанов, Қажым Басымов және т.б.

Ахмет Байтұрсынұлы сол кездегі қазақ қоғамының тек шағын әлеуметтік тобына қызмет еткен ескі қазақ жазба тілінің арабграфиялы әліпбиін жалпыхалықтық тілдің дыбыстық жүйесіне үйлестіріп, соның негізінде «Төте жазу» аталып кеткен Ұлттық әліпби мен қазақ емлесін әзірлеп, тұтастай бір ұлттың қысқа мерзімде сауат ашуына жол салды. Ахмет Байтұрсынұлының бұл еңбегі, біріншіден, қазақ тілінің даму, әдеби тілінің қалыптасу бағытын ескі жазба тіл негізіндегі тар құрсаулы арнадан жалпыхалықтық ауызша тілдің кең арнасына қарай бұрды; екіншіден, жазуды тілдік-мәдени қауымдастықтың ат төбеліндей жоғары әлеуметтік тобына ғана емес, сонымен бірге қалың бұқараның, жалпы халықтың игілігіне айналдырды. Ахмет Байтұрсынұлының осы зор еңбегін

талдай келе, ғалым Н.Уәли: «ол кездегі түркі жазба тілі белгілі бір халықтық тілдің («тірі» тілдің) лексикалық, грамматикалық, дыбыстық жүйесінің дәлме-дәл графикалық манифестациясы емес, халықтық тілден едәуір айырмасы бар кітаби тілдің тұрпат межесін (план выражения) белгілейтін графикалық жүйе болады. Сондықтан сол кездегі тілдік жағдаятты гомогенді диглоссия деп тануға болады. XIX-XX ғасырлардағы гомогенді диглоссия жағдаяты ағарту ісін қалың бұқараға қарай бұру ісіне қиындық келтіре бастады. Жазу-сызуды азғана топтың емес, жалпы жұртшылықтың игілігіне айналдыру мақсаты тұрды.....А.Байтұрсынұлы бұрын тек бір ғана формада, яғни ауызша түрде қызмет етіп келе жатқан әдеби тілдің графикалық, орфографиялық жүйесін жасап, оның жазбаша түрде қызмет етуінің негізін қалады....қазақ жазу-сызуы демократиялық бағытқа (халық тіліне) бет түзеді», - ғалымның реформаторлық қызметіне жоғары баға береді [22, 269-281].

Ахмет Байтұрсынұлы қазақтың заманауи жазу мәдениетін қалыптастырды. Қазақ тілін мемлекеттік тіл, ресми қарым-қатынас және ғылым тіліне айналдырудың алғышарттарын жасады.

Ғалым-ағартушы. Ғалымның алдында туған халқын қайткенде де ояту, білім-ғылымға бастау мақсаты тұрды. Ол бұл мақсатын

1) көркем әдебиет: «Қырық мысал», «Маса», «Ер Сайын», «23 жоқтау»,

2) білім беру және лингводидактика: «Әліп-пе», «Тіл-құрал», «Сауат ашқыш», «Оқу құралы» (Телжан Шонанұлымен бірге),

3) саяси күрес: «Қазақ» газетіндегі 300-ден астам көсемсөз мақалалары мен үндеулері мен хаттары;

4) ғылым және оны насихаттау: «Қазақтың бас ақыны», «Әдебиеттанытқыш», «Мәдениет тарихы» арқылы жүзеге асырды.

Бірінші, сөз қадірін жоғары бағалаған халықтың көркемдік танымына образдар арқылы ой салып, бірлікке, білімге шақырды. Осы бағытта ол «Қырық мысал», «Маса» өлеңдер жинағын жазды. Бұл еңбекті жазуға Абайдың аса көп ықпалы болды. Абай өлеңдерінің жинағы 1902-1903 жылдар шамасында Ахмет Байтұрсынұлының қолында болуы оның өмірі жолындағы үлкен бетбұрысқа себеп болды. Бұған дейінгі өмірін бағалап, бұдан кейінгі өмір жолының қалай болу керектігін ол осы

кезеңде анықтады. «Оян Қазақ!» мотиві мен «ұлтшылдық» рухты ол Абайдан алды. Алайда жазу-сызу сауаты жоқ халықты әдебиет арқылы ояту мүмкін еместігін, рухы оянған күнде де, өнер, ғылымы артта қалған көшпенді халықтың басына үстем халықтардан теңдік алудың қиын екенін түсінді. 1911 жылдан кейін көлемді әдеби шығармасының кездеспейтін себебі осы деп ойлаймыз. Сол үшін ол ендігі бағытты білім, ғылым деп тапты.

Екінші, 1910 жылы Орынборға жер аударылғаннан кейін ол орыс және татар басылымдарынан көптеп сусындады. Соның нәтижесінде халқын оятудың ең басты жолы «білім» екенін түсінді. Басты қару баспасөз екенін аңғарды. Ендігі кезекте ол қазақ жазуын түркілік ортақ арнадан бөліп алып, ұлттық сипатта қалыптастырды. Жазу мәдениетінің, жазба сөздің күшімен халықты оятуға кірісті. Сондықтан «Қазақ» газетін ұйымдастырып, түйткілдің түбін, мәселенің мәнін түсіндіретін танымдық мақалалар жазды. Ғалымның бұл күресіне татар-ноғай жұртында, Ресей империясына қарайтын түркі халықтарының арасында алғаш рет әліпби реформалап, баспа ісін түзеткен Исмаил Гаспринский өнегелі жолы үлгі болды. 1914 жылы Гаспринский қайтыс болғанда «Қазақ» газетінің бетінде «Түрік баласы» деген бүркеншік атпен басылған мақалада: «Гаспринский өзінің заманында жалғыз Россия мұсылмандарының ғана емес, бүтін мұсылман дүниесінің ұлы адамы еді» («Қазақ», №80, 3 б.), - деген пікір білдіреді. Ахмет Байтұрсынұлы Гаспринскийдің «Тәржыман» газеті арқылы (1883 жылы 10 сәуірден бастап шықты) Татар-ноғай жұртын қалай оятып, түркі тұқымындағы зиялы халыққа айналдырғанын, «әліппе», «оқу құралдарын» жазу арқылы халқын көзін ашып, сауаттандырғанын терең аңғарды. Енді осы жолға өзі де түсіп, халқын біліммен сусындатуға жан сала кірісті. Ол бұл ағартушылық күресін үш бағытта жүргізді:

- 1) Қара халықты тәрбиелеу;
- 2) Қазақ балаларын тәрбиелеу;
- 3) Қазақтың зиялылар шоғырын ұлттық адам етіп тәрбиелеу.

Ағартушылық күресін ол ең әуелі қара халықтан бастады. 1913 жылы «Қазақ» газетін шығарып, халықты бір мақсатқа біріктіретін, саяси-заң сауатын ашатын, тарихы мен болашағын танытатын, өнер-білімге жетелейтін, ұлтқа қайырымдылық, ізгілік рухын оятатын таным-

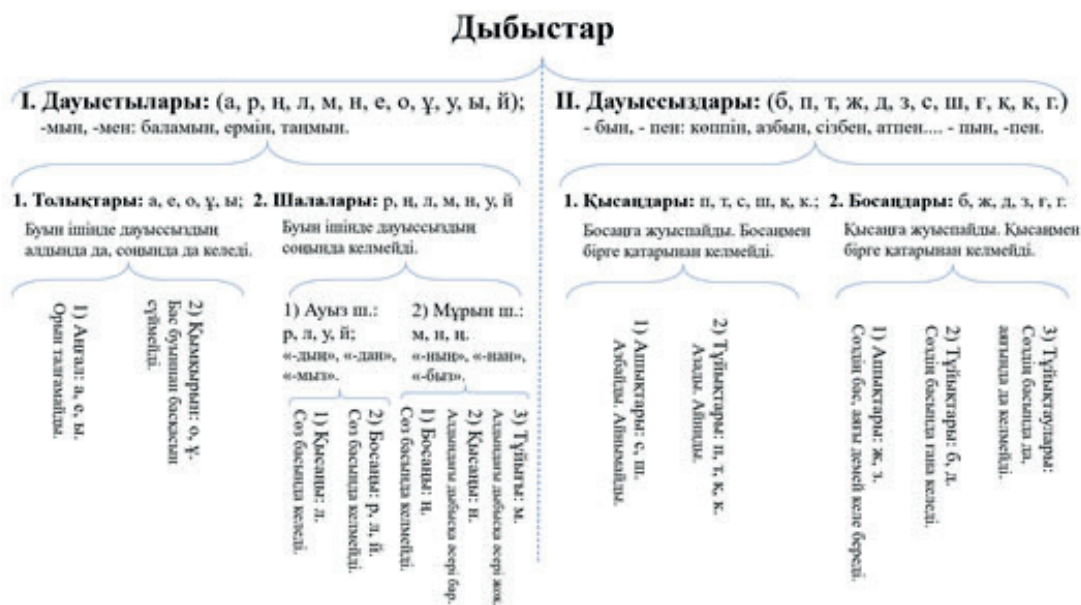
дық мақалалар жазды және қазақ зиялыларын осы бағытта мақалалар жазуға шақырды. Оның барлық мақалалары «ұлт мүддесін қорғау» үшін жазылды. Бұл Мұхтар Әуезовтың 1923 жылы Ахмет Байтұрсынұлының 50 жылдық мерейтойында сөйлеген сөзінде де анық айтылады.

Екінші бағыт – қазақ балаларын тәрбиелеу. 1914 жылы өзінің ең жақын дос-інісі М.Дулатұлымен екеуі, бірі «Есеп құралын», «Тіл-құрал» оқулықтарын жазды. Соның нәтижесінде бұрын ноғайша, орысша тәрбиеленіп келген қазақ балалары таза қазақ тілінде білім алып, сауатын ашты. Олар кейін нағыз ұлт жанашырларына айналды. Солардың қатарында Әйгілі М.Әуезов, Қ.Сәтбаев, Ж.Аймауытов, Ә.Марғұлан т.б.лар бар еді.

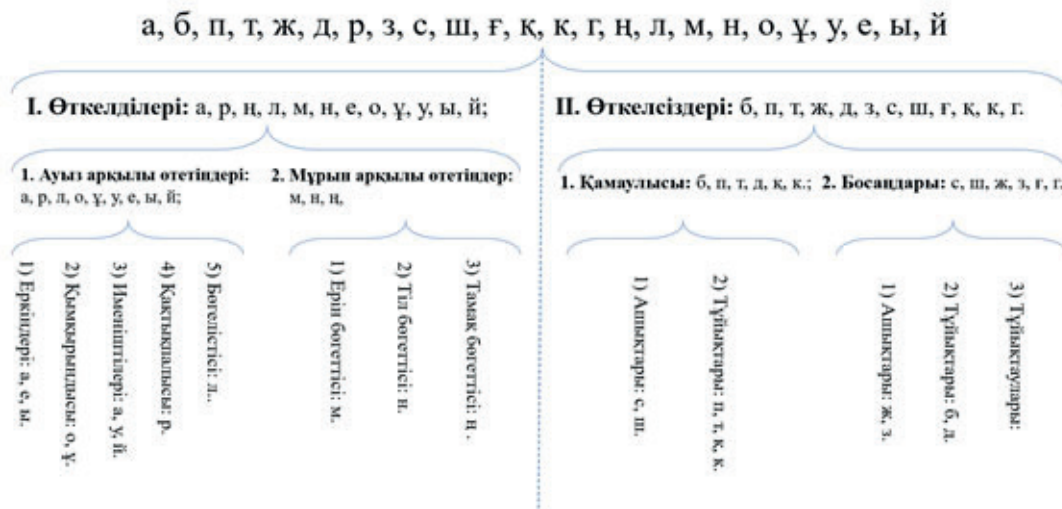
Үшінші бағыт – қазақ зиялыларын ұлттық адам етіп тәрбиелеу. Бұл бағытта ғалым «ұлтқа қызмет ету», «ұлт қызметшісі болу» ұранын көтерді. Бұл жай ұран емес, нақты іспен үлгі көрсеткен бастама еді. Осы жолда ол ең әуелі М.Дулатұлын ұлттық адам етіп қалыптастырды. Бұл туралы М.Дулатұлы өзінің «Тіл-құрал» мақаласында: «1908 жылы «О.Қ.»-ты (Оян Қазақ!) жазып жүргенімде әлгі «әдеби тілдерді» (татар-ноғай әдеби тілі) неғұрлым көбірек кіргізу жағын ескерусіз қалдырмады. Сол жылдарда Абай кітабы һәм «Қырық мысал» шықты. «Қырық мысалды» көргенімде өзімнен өзім ұялдым. Өзімнің һәм өзім секілділердің адасып жүргенін сонда байқадым («Қазақ», №93, 2 б.), - деп жазады. Оларды біріктірген, бір-біріне адал досқа, сенімді серікке айналдырған бір мақсат, ұлтқа жанашырлық сезімі болатын. Ахмет Байтұрсынұлы өзінің айналасына ұлт зиялыларын топтастыра бастады. «Қазақ» газеті арқылы үндеу жасап, қаржы жинап, оқи алмай қиналған қазақ балаларының білім алуына, зәредей болса да ұлтқа пайдалы іс жасауына мүмкіндік тудырды. С.Торайғыров, М.Тынышбаев, М.Шоқай, С.Сейфуллин, Ж.Аймауытов, Е.Омарұлы, М.Жұмабаевтар соның қатарында болды.

Бірақ оның осы бағыттағы барлық еңбектерінде ғалымдығы басым тұрды. Мәселен, оқулықтарында көздегені бала сауатын ашу болғанымен, тіл үйрету, сауат ашу, тіл ұстартуға қатысты білімдердің барлығы терең теориялық ғылыми таным негізінде жүйеленді. Сөзіміз жалаң болмас үшін Ахмет Байтұрсынұлы оқулығында берілген қазақ тілі дыбыстық жүйесінің таптастырылуын мысалға келтірейік [23].

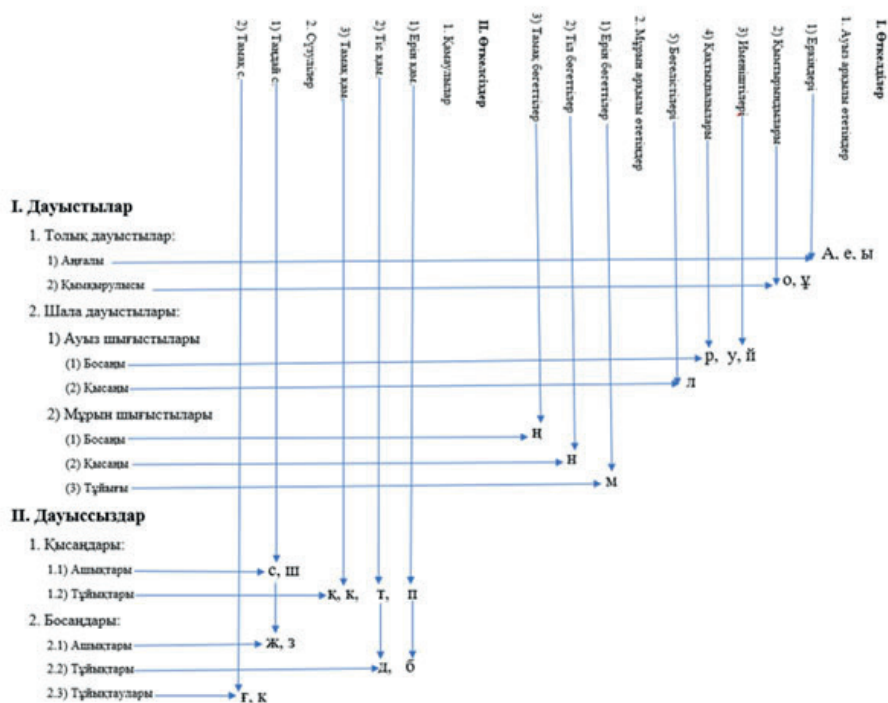
1-кесте. Ахмет Байтұрсынұлының қазақ тілі дыбыстарын ай-
тылымына (акустикалық аспектідегі – А.Ф.) қарай жіктеуі



2-кесте. Ахмет Байтұрсынұлының қазақ тілі дыбыстарын жасалы-
мына (артикуляциялық аспектідегі – А.Ф.) қарай жіктеуі



3-кесте. «Дыбыстардың айтылуына қарай жіктелген жүйесін мүшелер қатысуы түріне қарай жіктелген жүйесі мен шағыстырғандағы» түйіскен кесесі [23]



Бұл таптастырудан асқан ғылыми жіктеме жоқ десе де болады, осылай дыбыс сырын үйретіп сауат ашқызғанда, Ахмет Байтұрсынұлы тек білім беру мәселесін емес, сонымен бірге қазақ тіл білімінің күрделі фонетика-фонологиялық мәселесін қоса шешіп отырды.

Қорыта айтатын болсақ, Ахмет Байтұрсынұлының ағартушылығының біз екі ерекшелігін анықтап отырмыз, біріншісі оның реформаторлығы. Ол қазақ жазуын демократиялық жолға салды. Екіншісі, бүкіл ағартушылық идеясының арқа сүйейтін негізі ғылым болуы. Осы тұрғыда адамзат өркениетінде Байтұрсынұлына ұқсас ағартушы-тұлға іздесек, М.Ломоносовты мысалға келтіруге болады деп ойлаймыз. Қазіргі кезде мәдениеттануда, өркениеттануда «орыс феномені» деген ұғым қалыптасқан. Оны қарапайым тілмен түсіндірсек, мәні мынадай: егер М.Ломоносов, ғылымның жаратылыстану саласында да мықты бола тұра, алдымен «Русская грамматиканы» жазбағанда, сол арқылы орыс тілі «холоптың» қарабайыр тілі емес, терең ғылыми таным қалтарыстарын жеткізе алатын

зияткерлік тіл болу қуатын көрсетпегенде, адамзаттан ғарышқа тұңғыш болып орыстар ұшпас еді.

Ахмет Байтұрсынұлының ағартушылық феномені алдымен «Әліппені», «Тіл-құралын» жазуы арқылы қазақ тілін барлық ортадағы, әсіресе білім алу, ғылым саласындағы коммуникация құралына айналдыруда, қоғамды азғантай уақыт ішінде сауаттандырып қана қоймай, жаңа бір рухани деңгейге көтеруінде жатыр. Егер Ахмет Байтұрсынұлының бұл қызметі болмағанда, Қазақстанда бодан сана бұғауын бұзатын бостан сана негіздері қалыптасу мүмкін бе еді?!

Ғалым-қайраткер.

Ахмет Байтұрсынұлының қайраткерлік тұлғасы ең алдымен соңынан ұлт зиялыларын ерте білуден көрінеді.

Оның қайраткерлігі:

- 1) Мектеп деңгейінде;
- 2) Институт, жоғары оқу орындары деңгейінде;
- 3) Қоғамдық сана деңгейінде өз жемісін берген нәтижелі қайраткерлік болды.

Мектеп деңгейінде «Әліппе», «Оқу құралы», «Тіл құрал», «Сауат ашқыш» еңбектерін жазса, Институт, ЖОО деңгейінде «Тіл-Жұмсар», «Әдебиет танытқыш», «Мәдениет тарихы» т.б. еңбектерін жазды. Ал қоғамдық сананы «Қазақ» және одан кейінгі «Еңбекші қазақ» «Сарарқа» т.б. басылымдар арқылы көптеген саяси, ғылыми танымдық мақалалары арқылы тәрбиеледі.

Ол өзінің ағарту жолындағы осы күресін және ондағы басты мақсатын өз өлеңдері арқылы да айта білді:

Не жазып ем, Құдай-ау, мен қазаққа,
Мүбтала ғып салғандай бұл азапқа?!

Адамшылық есебіне кірісіп,

Қолы жетсін дегендік пе азатқа?

Жөн көрсеттім қазақ деген намысқа,

Жол сілтедім жақын емес, алысқа.

«Өзге жұрттар өрге қадам басқанда, -

Дедім, - сен де қатарыңнан қалыспа!» (Көк есектерге)

Адам мен өзге тіршілік иесінің ара жігін ажыратып тұрған «адамшылық қасиет» болса, Ахмет Байтұрсынұлы өз халқына сол қасиетті дарытқан ағартушы тұлға ретінде бой көрсетті. Ол мұны өз өлеңдерінде «Адамшылықтың диқаншысы» ұғымымен берілді:

Адамдық диқаншысы қырға шықтым,

Көлі жоқ, көгалы жоқ құрға шықтым.

Тұқымын адамдықтың шаштым, ектім,

Көңілін көгертуге құл халықтың.

Ахмет Байтұрсынұлы қайраткерлігі туралы өзінен артық айту қиын. Оның соңғы кезде табылған «Қалам қайраткерлігі жайынан» еңбегінде «қазақ қалам қайраткерлері қайдан туған, қашан шыққан деп сұрау қойылса, жауап қиын емес. 1) Қазақ қалам қайраткерлері орыстың қорлық көрген, тайақ жеген, орыстың табанында езілген жұрттан туған. 2) Қазақ қалам қайраткерлері қазақ басына қиын-қыстау зар заман түсіп, үстін торлап, қайғы бұлты қаптаған шақта шыққан. Құл болған халықтан туып, құлдықтың қорлық, зорлығын көріп отырып, қазақ қалам қайраткерлері қаламын ұлтының ауырын жеңілту, ауырын азайту жолына жұмсамасқа мүмкін

емес; кемшілік көрген жұрттан туып, кемшіліктен құтқаруды мақсат етіп, ылғи сол жолда жұмыс қылған қазақ қалам қайраткерлері жұртшыл, ұлтшыл, яғни, халқына жаны ашитын, халқының жаны ауырғанда жаны бірге күйзелетін, бауырмал болмасқа тағы мүмкін емес. Олай болмаған болмаса, онда табиғат заңының тысқары, адамнан шошқа, шошқадан күшік туған сықылды болып шығады» [19, 176].

Қорыта келе, біздің мақала Ахмет Байтұрсынұлы тұлғасы мен мұрасында ізденіс жүргізетін сан сала бар екенін, ахметтану саласы көкжиегінің кең екенін көрсетті деуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гумилев Л. *Этногенез и биосфера земли*.
2. Отзыев Д. Лихачева на книгу доктора исторических наук Л. Н. Гумилёва «Этногенез и биосфера Земли», вып. 1-3 (30 п. л.) // <http://gumilevica.kulichki.net/Tripus/Article12.htm>;
3. Коваленко М.И. *Пассионарность как психологический феномен. Сборник научных трудов «Психологические проблемы саморегуляции личности»*. Изд. СПб Ун-та, 1999 г.;
4. Клейн Л.С. *Пассионарность – красивый миф*. <https://antropogenez.ru/interview/717/>
5. Коренько В. *К критике концепции Л.Н. Гумилева*. https://scepsis.net/library/id_3308.html;
6. Зими́на И.С. *Диагностика пассионарности личности с точки зрения психоанализа (начало)*. Вестника психоанализа №1/2010. <https://russia.ecpp.org/text/zimina-diagnostika-passionarnosti-lichnosti-s-tochki-zreniya-psihoanaliza-nachalo>
7. Пушкин Н.С. *Концепция пассионарности в творчестве Л.Н. Гумилева*. УДК 1(091). История философии. Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского. 2012. №1, 202-207 б.;
8. Алла́хвердя́н А.Г., Мошкова Г.Ю., Юревич А.В., Яроше́вский М.Г. *Психология науки. Учебное пособие*. -- М.: Московский психоло-

го-социальный институт: Флинта, 1998. - 312 с.

9. Ұлттық рухтың ұлы тіні. Ғылыми мақалалар жинағы. (Жауапты ред.: Жанпейісов Е.). – Алматы: Ғылым, 1999.-568 б.;

10. Рәбиға Сыздық. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақтың ұлттық ғылымының көшбасшысы. 19 Наурыз, 2017ж. «АЛАШ-ОРДА» газеті

11. Жалмаханов Ш., Ысмағұлов Ж. А. Байтұрсынұлы – қазақ лингвистикасы терминдерінің негізін қалаушы. Қарағанды: «Болашақ-баспа», 1997 ж.;

12. Ш.Құрманбайұлы. Ахмет Байтұрсынұлы және қазақ терминологиясы. «Ана тілі» газеті. 21 ақпан, 2013 ж.;

13. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. Воронеж. 2007;

14. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж, 2001.

15. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. Ғылыми редакторы және жоба жетекшісі: Н.Әлімбаев. Алматы: РПК «Слон», 3-том, 2012;

16. Қазақ сөздігі. Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі) / Құраст.: Н.Уәли, Ш.Құрманбайұлы, М.Малбақов, Р.Шойбеков және т.б. -- Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. – 1488 б.;

17. Жүсіпұлы М. Ахмет Байтұрсынов және қазіргі қазақ тілі фонетикасы. – Алматы: Ғылым, 1998. 216 б.;

18. Базарбаева З. Қазақ тілі: интонология, фонология. Алматы: «Жібек жолы», 2008. – 326 б.;

19. Имаханбетова Р.С. Ғасыр саңлағы. – Алматы, 2020.-209 б. Екінші басылым.

20. Қабылдинов З. Тегі асыл ел тарихын түгендейді// <https://old.elorda.info/kk/news/view/4340-tegi-asyl-el-tarihin-tugendejdi>;

21. Қамзабекұлы Д. «Ақаңның алдында» // Қазақ әдебиеті №11, 12 наурыз, 1996.

22. Уәли Н. Ахмет Байтұрсынұлы және қазақ жазуының онтогенезі/Ұлттық рухтың ұлы тіні. Алматы: «Ғылым», 1999. – 268-281 бб.;

23. Ахмет Байтұрсынұлы. 1927. 04. 28 Қызыл Орда (төте жазудан кириллицаға түсіріп, кестелерді түпнұсқа бойынша дайындаған – PhD доктор Е.Маралбек) <https://talim.kz/15159>

Ахмет Байтұрсынұлы. 1927. 04. 28 Қызыл Орда (төте жазудан кириллицаға түсіріп, кестелерді түпнұсқа бойынша дайындаған – PhD доктор Е.Маралбек)



HALYQARALYQ
MÁDENIETTERDİ
JAQYNDASTYRÝ
ORTALYGY

INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES



СЕРИК ТУРАРОВИЧ СЕЙДУМАНОВ

АКАДЕМИК НАН РК, Д.СОЦ.Н., ПРОФЕССОР,
ГЕНЕРАЛЬНЫЙ ДИРЕКТОР ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ,
ПОЛИТОЛОГИИ И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ КН МНВО РК

ЗАРЕМА КАУКЕНОВНА ШАУКЕНОВА

АКАДЕМИК НАН РК, Д.СОЦ.Н., ПРОФЕССОР,
ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ
НАУК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН



ТРАДИЦИЯ КАК РЕТРАНСЛЯТОР СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА

**Казахстанского
подхода к
решению
модернизаци-
онных задач
в том, что
культурно-наци-
ональная иденти-
чность не предпо-
лагает отказываться
во имя настоящего
от своего
прошлого и его
культуры**

Аннотация

Целью статьи является рассмотрение традиции как передатчика социокультурного опыта, его смысложизненных ценностей. Авторы раскрывают структуру и содержание традиции, определяют ее сущность с позиций методологии примордиализма и конструктивизма, выявляют особенности двух подходов и показывая развитие их идей в современной культуре. В статье также рассматривается казахстанский контекст дискурса традиции, актуальность которого вызвана модернизацией общественного сознания Казахстана и построением Нового Казахстана, что обосновывается на основе социологического измерения казахстанской реальности.

Аннотация

Мақаланың мақсаты дәстүрді әлеуметтік-мәдени тәжірибенің, оның өмірлік құндылықтарын таратушысы ретінде қарастыру. Авторлар дәстүрдің құрылымы мен мазмұнын ашады, оның мәнін примордиализм мен конструктивизм әдіснамасы тұрғысынан анықтайды, екі көзқарастың ерекшеліктерін анықтайды және қазіргі мәдениеттің дамуын көрсетеді. Сондай-ақ, мақалада Қазақстанның қоғамдық санасын жаңғырту және Жаңа Қазақстанның құрылуынан туындаған дәстүр дискурсының қазақстандық мәнмәтіні қарастырылады, ол қазақстандық болмыстың әлеуметтік өлшемі негізінде негізделеді.

Abstract

The purpose of the article is to consider tradition as a carrier of socio-cultural experience and its life values. The authors reveal the structure and content of the tradition, define its essence from the standpoint of the methodology of primordialism and constructivism, identify the features of two approaches and show the development of their ideas in modern culture. As well as the article describes the Kazakh context of the tradition discourse, the relevance of which is caused by the modernization of public consciousness in Kazakhstan and the formation of a New Kazakhstan, which is justified on the basis of the sociological dimension of the Kazakh reality

ВВЕДЕНИЕ

Происходящая в настоящее время модернизация казахстанского общества нацелена на формирование сильного государства и конкурентоспособной нации, которая должна стать качественно новой, соответствующей запросам времени и адекватно отвечающей на его вызовы. Для достижения этой цели политическим руководством Казахстана предложена масштабная программа, включающая в себя реформирование не только экономического основания общества и его политической системы, но и ключевого структурного компонента реформирования казахстанского социума – его общественного сознания.

Как показывает история, надстроечные явления общественной системы и структурные компоненты общественного сознания обладают не столь высоким порогом мобильности, как этого требует настоящее время, и они порой гораздо медленнее реагируют на происходящие изменения в эконо-

мической и политической сферах общества. Это говорит о том, что изменения в этой сфере носят глубинный культурно-исторический характер, сложны и особенно трудны, так как их решение далеко не всегда напрямую зависит от изменений в сфере потребления и господства интереса, а определяется сущностным характером и способом бытия человека в мире, его духовно-нравственным личностным самоопределением.

В настоящее время общественное сознание не только казахстанского общества, но и других стран мира, испытывает давление факторов, с которыми ранее не сталкивалось человечество, вступающее в новую фазу культурно-цивилизационного и технологического развития, что делает настоящее время и его событийный ряд мало предсказуемым, придавая ему в силу этого турбулентный характер и рождая новые угрозы. Для современного состояния общественного сознания чрезвычайную опасность представляет такое явление, как «идеологический вирус», прежде не имевшее столь подавляющего влияния, каковое существует в настоящее время, и которое способно благодаря Интернету и новым коммуникативным средствам связи в кратчайшие сроки овладеть большой аудиторией.

В потоке лавинообразной информации, неустойчивости и взрывоопасности современного положения на геополитической арене мировой истории, переживающей кризисные явления глобального характера и геополитической борьбы интересов, индивиду не столь сложно оказаться в плену иллюзий и ложных приоритетов и гораздо сложнее выбрать истинный путь, обрести прочный остов мировоззрения и стержень нравственного поведения. Пребывание в виртуально-сетевом пространстве лишает индивида связи с реальным социокультурным пространством, разрывает устоявшиеся формы общения, приводя, как результат, к

потере устойчивого основания межличностных связей, прежде всего к потере связи между старшим и молодым поколениями, к нарастающим угрозам в отношении культурно-национальной идентичности, так как происходит разлом культурной преемственности.

В этом контексте современная социогуманитаристика все больше акцентирует внимание на факторах, определяющих культурную самобытность нации, на сохранении, образно говоря, «корневой системы» нации, но в то же время настаивая на модификации в новых исторических условиях ее «ветвей и кроны». Данная тенденция проявила себя в виде модернизационной теории современного типа, получившей распространение в качестве теории модернизации на основе национальной культуры. Казахстан, как это следует из основополагающих и стратегических документов нашего государства, следует этой модернизационной модели.

Она предполагает утверждение современного и нового на фундаменте прошлого, обогащение лучших достижений прошлого уникальным содержанием настоящего, обновление на основе прогрессивного опыта современности. Этот процесс совершается благодаря преемственности, в которой выражает себя традиция. Традиция и новация, их связь и соотношение становятся ключевыми проблемами новаторского реформирования общества. Поскольку традиция становится значимым ресурсом современной модернизации Казахстана и ее содержание актуализируется в дискурсе современной социогуманитаристики, становясь важнейшим ее понятием, аккумулирующим смысловое значение развития, постольку необходимо рассмотреть ее роль и значение как передатчика смыслов жизненных ценностей человека в современной культуре Казахстана и модернизации общественного сознания, чему и посвящена данная статья.

ТРАДИЦИЯ В СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННОСТИ

Обращение социогуманитарного знания к проблеме традиции имеет свою историю и в первую очередь связана с историческим процессом трансформации традиционного общества, которая стала знаменательной вехой развития человечества, отражающей переход к современному типу общества. Достигновения в области изучения традиции имеют разноплановый характер, показывая многообразие исследований, в одних из которых проявился повышенный интерес к истокам культурно-цивилизационного развития человечества, изучению его родового начала – первобытному обществу и формированию в нем традиции; в других же возобладала исследовательская тенденция к изучению более позднего исторического периода, нежели первобытный, – к переходу от традиционного общества к современному типу общества.

Поскольку современность испытала масштабные геополитические события мирового значения в виде двух войн XX века, в одной из которых было применено атомное оружие, и осмысление мирового политического процесса выдвинулось на передовые позиции, постольку проблематика трансформации традиционного общества стала активно рассматриваться сквозь призму мирового политического процесса. Она также исторически отождествилась с трансформацией общества по западному образцу, и стала рассматриваться в литературе в контексте соотношения Востока и Запада в силу его исторически более поздней по времени трансформации, предполагающей свое осуществление по пути следования Западу. Все это, вместе взятое, явилось причиной рождения теории «догоняющей модернизации», концепций вестернизации, американизации и т.д., а в последующем уже на основе модернизации не-западных обществ при-

вело к теории модернизации на основе национальной культуры, где формирующаяся новая идентичность опирается на традицию и вырастает на ее ценностях. В.Г. Федотова называет этот процесс постмодернизацией, когда, как она утверждает, «старые ценности явились источником институтов современности (постсовременности)». В этом контексте, по ее мнению, «постмодернизацию можно рассматривать как новый виток модернизации на основе культуры» [1, с.200]

Будучи разнообразным, дискурс традиции в современной исследовательской среде наполняется разными точками зрения и ракурсами изучения, внося, как это было и ранее, разночтения, как в собственно определении того, что являет собой традиция, так и в определении ее роли и значения в социокультурных процессах. В отношении первого не сформировалась отчетливая и общепринятая теория, в отношении же второго имеют место прямо противоположные утверждения, равным образом обосновывающие и консервативно-негативное, и позитивно-устойчивое влияние традиции на современность. Традиция отличительно интерпретируется в различных областях социогуманитарного знания – философии, социологии, культурологии, политологии, истории, литературоведении, психологии и др., коррелируя с предметной областью этого знания, его теоретическим уровнем, методологическим инструментарием, гносеологической позицией субъекта исследования, а значит процесс проблематизации данной темы остается не завершённым.

Во всемирной энциклопедии «Философия» традиция трактуется следующим образом: «Традиция (лат. *traditio* – передача, придание) – универсальная форма фиксации, закрепления и избирательного сохранения тех или иных элементов социокультурного опыта, а также универсальный механизм его передачи, обеспечивающий устойчивую историко-генетическую преемственность в

социокультурных процессах» [2, с.1088]. Таким образом, традиция трактуется как универсальная форма, в которой фиксируется, с одной стороны, то, что важно и значимо для функционирования общества, определенная социокультурная и ценностная информация о главном, а, с другой стороны, способ и механизм передачи социокультурного опыта от поколения к поколению, увязывающие в единство прошлое и настоящее. Благодаря традиции осуществляется духовно-ценностная коммуникация прошлого и настоящего, преемственность поколений и ретрансляция жизненных смыслов и ценностей человека и общества, сформированных в ходе культурно-исторического развития.

В литературе, изучающей традицию, различают первичный, дорефлексивный и рефлексивный типы традиции, представляющие собой формы, обладающие определенной автономией. Дорефлексивная традиция включает в себя смыслы и матрично передает их непосредственно-практически через определенные действия, закрепленные ритуалом, и устную коммуникацию, через фольклор и мифологию. Общество осуществляет свою жизнедеятельность через традицию, проживая в ней и, тем самым, не имея потребности сохранять наследие прошлого, так как оно - живое настоящее, утверждающее себя посредством обычая и ритуала, вечного возвращения на круги своя. Но непосредственно существующая традиция со временем подвергается рациональной письменно-знаковой обработке, закрепляясь в текстах, письменных источниках культуры, и вновь возвращается в реальную действительность определенными формами поведения и регуляции общественных отношений. При этом она обрабатывается и трансформируется как теми, кто осуществлял ее обработку (творцами культуры), так и теми, для кого она была предназначена (потребители социокультурного опыта), становясь вторичной, рефлексивной традицией. Рефлексивные традиции имеют большой потенци-

ал развития, переинтерпретации прошлого. Возможность их изменения является условием их сохранения и воспроизводства в новых социокультурных системах.

В исследованиях, посвященных традиции, подчеркивается, что традиция представляет собой сложное образование [3, 4], в котором выделяются предметный и нормативно-регулятивный компоненты, которые соответственно показывают, что является объектом традиции, каково содержание передаваемого наследия, его ценности и смыслы, с одной стороны, и что из социокультурного опыта последующие поколения используют в регуляции общественных связей и жизнедеятельности общества. Кроме этого, исследовательская база показывает, что традиции рассматриваются с точки зрения процессуальности и рефлексивности, и тогда в ней выделяют процессуальный и рефлексивный компоненты, которые соответственно отражают закрытый или открытый, общий или профессиональный и другие способы передачи наследия, а также отношение к традиции со стороны субъекта, выбирающего традицию, которая может быть негативной, зрелой или незрелой, осознанной или бессознательной и т.д. Традиция также определяется как подвижно-пластичная форма, в процессе передачи которой посредством консервативной составляющей, вбирающей в себя накопленный социокультурный опыт, и креативно-творческой составляющей, аккумулирующей в себе новый опыт, осуществляется процесс преемственной связи прошлого и настоящего.

При этом важным условием этой связи является соотношение ценностных ориентаций индивидов с традицией, носителем которой он является. Для понимания этого взаимоотношения Н.Р. Хупения вводит понятие «ценностный статус традиции», определяющий степень значимости тех традиций, которые поддерживают и воспроизводят ценности, имеющие непреходящее значение на протяжении длительного времени и жизни многих

поколений. Под «ценностным статусом традиции» данный автор подразумевает «место традиции в аксиологическом пространстве человеческого бытия» и обозначает этим «значимость традиции для реализации/воспроизводства индивидом своих ценностных ориентиров». «Иными словами, - пишет он, - ценностный статус традиции есть производная от ее положения в ценностной системе координат индивида. Данный статус определяется в результате ценностного отношения индивида к традиции, т.е. тем, насколько значимы для него те традиции, которые поддерживают ту или иную ценность, и насколько велик их потенциал по сравнению с другими способами сохранения и реализации ценностей» [5, с.119]. Традиция с высоким ценностным статусом становится важнейшим каналом утверждения и закрепления ценностей в сознании общества и индивида.

В современной социогуманитаристике рассмотрение традиции с точки зрения методологического исследовательского ресурса осуществляется в рамках двух подходов: натуралистического и конструктивистского. Натуралистический подход выражает позицию объектного знания, которая базируется на представлении об объективном определении социокультурного наследия прошлого как сохраняющего или изменяющего свою качественную определенность при переходе в новые условия функционирующего общества. Конструктивизм же выражает позицию субъектного знания, которая рассматривает традицию как символическую конструкцию, постоянно создаваемую поколениями людей, субъектами и творцами истории и культуры, и меняющуюся в зависимости от интерпретационных возможностей осмысления и переосмысления прошлого.

Идеи традиционализма примордиалистского характера, выраженные разными представителями, получили распространение в современной культуре в виде «интегрального» или «глобального» традиционализма, основывающегося на онтологическом пони-

мании традиции и натуралистическом подходе. Традиция, выступающая в качестве изначальной формы организации жизни, покоящейся на духовных, сакральных основаниях, концептуально, но с новыми оттенками, развивается в трудах Р. Генона, Т. Буркхарта, А. Кумарасвами, Ф. Шуона, Ю. Эволи, М. Элиадеи других. Ими дается негативная оценка современного состояния общества и осуществляется фундаментальная критика со стороны представителей эзотеризма имеющих место социального порядка, культуры и мировоззренческих взглядов современного общества и эпохи секуляризма.

Традиция трактовалась ими как глубокий и дореволюционный исток, аутентичное состояние общества, где, согласно Р. Генону, существует Изначальная и Единая Истина, Примордиальная Традиция, которая является синтезом всех истин человеческого мира и цикла человеческой истории и отражается в своих вторичных формах – религиозных и традиционных. Земной мир представляет собой проекцию Единого Архетипа, проявленную в ограниченном пространстве земли и человеческой истории. Это надчеловеческое начало раскрывается в непосредственном опыте сакрального, маркирует область ценностного, делая ее отличной от сферы полезностного, поэтому сфера сакрального отделяется и отличается от сферы профанного. Она - особая онтологическая реальность, наделенная полнотой бытия и сообщающая эту полноту человеческому существованию. Именно поэтому М. Элиаде полагает, что «для историка религий знаменательно всякое проявление священного: каждый ритуал, каждый миф, каждое верование и каждый образ божества отражают опыт священного и потому несут в себе понятия бытия, смысла, истины» [6, с.6]. Традиция, согласно С.-Х. Насру, является живым присутствием божественного и священного, источником истинного знания, выражаемого *philosophiaperennis*. Это - вечная мудрость, поэтому исламская интеллектуальная тради-

ция в разнообразных своих формообразованиях видит источник этой единственной истины, которая представляет собой «Религию истины».

Во второй половине XX века происходит переосмысление понимания традиции и традиционализма в русле конструктивизма [7], что было связано с развитием идеи о том, что традиция не противоречит критической рефлексии разума, социальным изменениям и динамике развития, и оказалось сопряженным с исследовательскими программами по изучению памяти М. Хальбвакса и А. Варбурга [7, с.56]. Согласно А.Г. Васильеву, одним из первых, кто переосмыслил традицию в новом тренде XX века, был видный социолог Ф. Знанецкий, который акцентировал внимание на «человеческом коэффициенте» традиции. В работах Е. Шацкого было выделено три подхода к рассмотрению связи прошлого и настоящего – деятельный, объективный и субъективный, а также раскрывалось, что традиция связана с сознательной установкой индивидов на передачу и закрепление определенных элементов социокультурного опыта, которые имеют ценностную значимость. В работах Э. Шилза показывалось, что главным в традиции является межпоколенческая передача социокультурного опыта, т.е. его значимость, которая признается достойной подражания в соответствии с существующими образцами культуры. Монография «Изобретение традиции» под редакцией Э. Хобсбаума и Т. Рейнджера ознаменовала утверждение идей конструктивизма в дискурсе традиции.

Подводя итоги развития дискурса традиции в современной социогуманитаристике, А.Г. Васильев заключает, что «концепт традиции в современном социально-гуманитарном знании трансформируется в направлении, сближающим его с понятием культурной (социальной) памяти. Рубеж 1980-1990-х гг. ознаменовался формированием новой трансдисциплинарной области знания –

memory studies. ... В настоящее время «традициология» ... и memory studies фактически представляют собой одну область комплексного исследования феномена передачи культурной информации и постоянно развертывающегося процесса реконструкции культуры» [7, с.62].

Таким образом, во второй половине XX в. в социогуманитаристике наряду с натуралистическим, примордиалистским подходом получил обоснование и развитие конструктивистский подход, который был вызван к жизни новыми условиями жизнедеятельности общества (урбанизация, индустриализация и постиндустриализация, демократизация и т.д.), потребовавшими новых решений задач, поставленных временем, и в котором возобладал взгляд о том, что социальные системы, нормы, институты не являются изначально данными, а являются продуктами активной конструктивистской деятельности индивидов.

ОТ ПРОШЛОГО К НАСТОЯЩЕМУ: КАЗАХСТАНСКИЙ КОНТЕКСТ ЦЕННОСТНОГО ДИСКУРСА ТРАДИЦИИ

Обретение Казахстаном независимости закономерно поставило не только перед политической элитой общества, но и его широкими слоями вопросы укрепления национального суверенитета, сохранения национально-культурной идентичности, что объективно обратило внимание интеллектуальной общественности страны на проблему истоков и корней национально-культурной идентичности. Президент нашей страны К.К. Токаев в статье, посвященной 30-летию независимости Казахстана, подчеркивал, что «... оставаясь частью мирового сообщества, мы должны трепетно относиться к своим корням. Нельзя отрывать от своей самобытной культуры и уникальных традиций, которые составляют нашу национальную идентичность. Только оберегая и укрепляя ее, мы сможем сохранить себя в цивилизационном хаосе» [8].

Особенность казахстанского подхода к решению модернизационных задач состоит в том, что культурно-национальная идентичность не предполагает отказываться во имя настоящего от своего прошлого и его культуры, каким бы трагическим или печальным оно ни было, от его гуманистических ценностей и фундаментальных ценностных установок, которые были сформированы на протяжении многовекового развития. Это нашло свое выражение в основополагающей установке модернизационного процесса на то, чтобы сделать лучшие традиции основой нашего движения вперед и важным условием успеха модернизации. Реализуемая в настоящее время политическая идея «Новый Казахстан» обуславливает укрепление духовных скрепов единства народа Казахстана, сохранения и приумножения его культурно-национального достояния,

Уже в первые годы независимости была принята «Концепция становления исторического сознания в Республике Казахстан» - документ, востребованный растущим национальным самосознанием, внутри которого произошел всплеск интереса к национальной истории и культуре прошлого, которые в условиях советского общества были нивелированы и переведены на периферию исторических исследований в силу реализации нового проекта общества, ранее не существовавшего в истории и основанного на ином фундаменте, чем традиционное или капиталистическое общества. Во имя общества новой формации идеологически замалчивалась или крайне мало освещалась прежняя история Казахстана, которая зачастую интерпретировалась в модусе негативности, так как необходимо было показать, что подлинная история страны и государства начинается с преобразований на социалистических началах.

Между тем, культура и история Казахстана развивались в ареале постоянного взаимодействия и взаимопроникновения культур

Евразии, взаимной зависимости и взаимовлияния кочевых и земледельческих народов, где длительное время осуществлялась поликультурная коммуникация, поликонфессиональное и полиэтничное сосуществование в едином историко-культурном ареале. Являясь автохтонными народом, казахи явились преемниками традиций и культуры тюркоязычных племен Евразии, их история имеет непрерывный характер, а государственность – продолжение государственности крупных кочевых империй и ханств, издревле существовавших на территории Казахстана. Противоречие между официальной идеологической картиной истории и культуры, которая была представлена в советский период, и объективной, реальной историей и культурой региона обусловило необходимость пересмотра прошлого Казахстана, восстановления истины в своих правах. Концепцией исторического сознания государство продекларировало идеологическую нацеленность на пересмотр прежних парадигмальных установок и определило основные задачи, направления и приоритеты реформирования взгляда на историю и культуру Казахстана.

Закономерным результатом данного события стал поворот исследовательского интереса к тюркской истории и культуре, номадическому образу жизни, древним этапам развития истории и культуры. В работах казахстанских ученых предстала палитра новых исследований, выраставших на достижениях тюркологов прежних лет и осуществлявшихся в новых условиях с позиции обновленной мировоззренческой и методологической парадигмы. Тенгрианство стало рассматриваться не только как религия, но как открытое мировоззрение, содержащее в себе религиозную идею, но не институализировавшее ее, так как это было продиктовано особенностями тенгрианства. Это точка зрения была представлена в работах Н.Г. Аюпова, где он утверждал: «Тенгрианство необходимо рассматривать как открытое универсальное

мировоззрение, как реализацию антропосоциального преломления бытия» [9, с.14]. А.Г. Аюпов также показал, что ценностное содержание тенгрианства определялось его нравственным стержнем, который в концентрированной форме выразился в концепте «адамгершілік» [9, с.192]. Закрепляясь в традиции, передаваясь от поколения к поколению, этот нравственный кодекс являлся своеобразным маркером тюркского духовного мира, определения смысла жизни человека и его отношения к смерти, к другим людям, к вопросам справедливости, свободы и счастья, исторически становясь стержнем культурного кода казахов.

Духовно-нравственный смысл тенгрианства основывался на признании онтологической связи человека с родом, существовании человека в единстве с природой, постоянной мировоззренческой корреляции трех миров – верхнего, среднего и нижнего, их значимости для жизнедеятельности и смыслообразования индивида, на «обоожествлении» природы, что требовало не наносить ей, как и своему роду, вреда, почитать старших, уважать духов предков и память об ушедших. Тенгрианством освящалось идеей непрерывающегося движения жизни и ее вечного возвращения, в котором обретается смысл человеческой жизни. Метафизика нравственно чистого и светлого пути, заключенная в нем, культивировала праведность, нравственную чистоту и доверительность отношений, гостеприимство, преданность и служение, любовь к родной земле, коллективизм и толерантность [9, с.195-196, 10, с.37].

Важнейшие компоненты тюркской духовности и ее ценностные ориентации, вырабатывая уважительное отношение к природе, к естественной среде обитания кочевников, закрепились в мировоззренческом континууме казахского этноса, выражая экологическое отношение к природе, реактуализация которого является одной из задач современности. Уважение к старшим, равно как и проник-

нутое духовностью отношение людей друг к другу, развилось в казахском традиционном обществе, согласно исследованиям К.Ш. Нурлановой, в имеющие особое значение геронтологическую концепцию и концепцию общения, движимого интенцией общаться на глубинном «потаенно-духовном уровне», где высоко ценится культура слова и его роль в регуляции общественных отношений, воспитании человека, передаче образцов поведения и смыслообразования [10, с.5-6].

Сохраняясь в социокультурной памяти народа, в традициях и обрядах, эти ценности имеют конструктивно-проектный потенциал развития в новых исторических условиях, о чем свидетельствует настоящая история Казахстана и что подтверждается проводимыми в стране научными исследованиями. Так, например, по заказу Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, который в 2018-2020 гг. выполнял проект, посвященный формированию казахстанской идентичности в контексте задач формирования общественного сознания, в 2019-2020 гг. Центром бизнес информации, социологических и маркетинговых исследований «BISAM – CentralAsia» было проведено социологическое исследование, затрагивающее среди прочих и вопросы ментального мира казахов, неотъемлемой частью которого является традиция. Представленность этих вопросов в общественном сознании современного казахстанского общества показывает, что ценности, идущие из времен прошлого, принимая характер общезначимых и универсальных ценностей, воспроизводят себя в настоящем.

Опираясь на данные проведенного массового социологического опроса [11, с.114-138], остановимся лишь на некоторых аспектах рассматриваемой темы, показывающих правомерность высказанного утверждения о позитивных проектных возможностях традиции и ее ценностей в современных условиях. Например, отвечая на вопрос: «Какие,

на Ваш взгляд, базовые ценности характеризуют традиционную ментальность казахов в первую, во вторую и в третью очередь?» были получены ответы, в которых приоритетное положение заняли «уважением к старшим», «гостеприимство» и «верностью традициям». При этом респонденты указали на то, что в личностном плане эти ценности являются неотъемлемой частью их повседневной жизни, а, следовательно, являются для них не просто жизненными ориентирами, а проживанием в жизни, наполненной смыслом общности людей, поддержки семьи и коллективного участия в жизни общества. Эти ценности, как уже было отмечено, сформированы в глубине веков и транслируются от поколения к поколению. Показательно, что, отвечая на вопрос: «Какие ценности казахской культуры могут помочь казахстанцам освоить современные знания и навыки?», большинство респондентов также отметили в первую очередь «уважение к старшим», «гостеприимство», а затем другие ценности, что свидетельствует о сильной доминанте традиционных нарративов, с одной стороны, но с другой стороны, об уверенности в том, что практики устойчивых форм общения и традиционной передачи знаний и навыков от старших к младшим содержат в себе потенциал трансформации и могут быть базой, на которой возможна адаптация к современным требованиям времени.

Традиция тесным образом связана с обычаем, и, рассматривая эту связь, согласно проведенному опросу, можно отметить, что для большинства респондентов соблюдение традиций и обычаев совместимо с городской жизнью и не препятствует их соблюдению в условиях города. Для большей части опрошенных главными праздниками семьи являются не официальные праздники государства, а в порядке приоритетности соответственно - Наурыз, Новый год, Курбан айт, День Победы, День Независимости, Пасха и др., что говорит о превалировании обще-

человеческого содержания традиции, заключающей в себе социокультурный опыт единства человека с природой, жизненных циклов рождения и смерти, значимых вех исторического обретения смысла жизни в религиозной традиции и важных переломных этапов человеческой истории.

Важным показателем нацеленности общественного сознания на модернизацию является выраженное мнение опрашиваемых о том, что в основе консолидации казахстанского общества должны лежать «равноправие перед законом» и «социальная справедливость». В свете такой ценностной установки «традиционность» казахстанского общества, рассматриваемая респондентами, прежде всего, как «возрождение изначальных ценностей» и «своеобразный исторический реванш» казахов за годы деформации и забвения подлинной истории и культуры народа, является своеобразной площадкой нереализованных возможностей, которая свободна для новых открывающихся перед ней перспектив развития. Ретранслируемые же традицией смысловые ценности выступают в качестве опор, на которых возводится здание Нового Казахстана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Время, в которое Казахстан обрел независимость и осуществляет ее дальнейшее развитие на демократических основаниях, укрепляя духовные скрепы национальной идентичности, характеризуется сложными геополитическими процессами и кризисом, которые оказывают давление на молодую и еще не окрепшую государственность Казахстана. В этих условиях осуществляется комплексная модернизация экономической, политической и духовной сфер казахстанского общества, которое не потеряло многих черт традиционного общества.

Но происходит эта модернизация на

основе сохранения культурно-национальной самобытности, что обуславливает необходимость реконструкции смысловой наполненности содержания традиции в новых социокультурных условиях. Поэтому стратегия современной трансформации казахстанского общества осуществляется на конструктивном потенциале традиции, что составляет важную составляющую структуры традиции.

Данная установка политической элиты Казахстана поддерживается, как это показывают социологические исследования, общей настроенностью казахстанского общества выстраивать контуры Нового Казахстана на глубинной укорененности в традиции духовно-нравственного отношения человека к миру, в рамках которого осуществляется процесс смыслообразования и выработки жизненной траектории движения. Единение тех, кто определяет цели развития общества, и тех, поддерживая инициативы, осуществляет преобразования, является залогом успешности проводимых реформ, поэтому консолидация казахстанского общества на основе ценностного содержания лучших традиций – непереносимое условие дальнейшего развития независимого Казахстана.



HALYQARALYQ
MÁDENIETTERDI
JAQYNDASTYRÝ
ORTALYGY

INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES

Список использованной литературы:

- 1 Федотова В.Г. Хорошее общество. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.
- 2 Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
- 3 Мурахтанов А. В., Воротилина Т. Л. Понятие традиции в социальных науках содержание, структура, значение // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Гражданское общество, государство и право в переходный период. Серия: Право. - Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2002, Вып. 1 (5). С. 47-52.
- 4 Михайлова Е.Е. Преемственность культурной традиции в свете воззрений современных и зарубежных теоретиков // Вестник ТвГУ. Серия «Философия». – 2017. - №3. – С. 48-54.
- 5 Хупения Н.Р. Ценностные основания традиции: социально-философский ракурс // Вестник ВГУ. Серия: Философия. – 2017. - №3. – С.118-125.
- 6 Элиаде М. История веры и религиозных идей: От каменного века до элевсинских мистерий / Пер. с фр. Н.Н. Кулаковой, В.Р. Рокитянского, Ю.Н. Стефанова. – М.: Академический Проект, 2008. – 622 с.
- 7 Васильев А.Г. Традиция: от классической философии к memory studies // Философские науки. – 2012. - №12. – С.54-63.
- 8 Токаев К.К. Независимость превыше всего». [Электронный ресурс]. – URL. [www. https://senate.parlam.kz/ru-RU/statyaindependence](https://senate.parlam.kz/ru-RU/statyaindependence) (дата обращения 01.08.2022 г.).
- 9 Аюпов Н.Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. Монография. – Алматы: КазНПУ им. Абая: Издательство «КИЕ», 2012. – 264 с.
- 10 Нурланова К. Человек и мир: казахская национальная идея. – Алматы: Қаржы-қаражат, 1994. – 48 с.
11. Курмангалиева Г.К., Коянбаева Г.Р., Нусипова Г.И. Казахская ментальность в фокусе общественного мнения казахстанцев // Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания: книга 2. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2019. – С.114-139.



АСЫЛБЕК БАЙЖҰМАҰЛЫ

МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІНІҢ
«ГЕРАЛЬДИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ОРТАЛЫҒЫ»
РММ ДИРЕКТОРЫ

Астана ақшамы газетінен Сұхбат-тасқан «Астана ақшамы» газетінің шолушысы Айгүл Уайс. Геральдикалық орталық жұмысы көпшілікке аса таныс болмаса да соңғы қызметтеріңізге қарап жаңа қызметтің дер кезінде пайда болғанын байқап жүрміз. Әлемдік тәжірибеде баламасы бар ма? (бұл сұрақтың айналасында құрылғалы бері атқарылған жұмыс жайын қосып өтсеңіз).

Жауап: Ең қызығы геральдикалық зерттеу орталығы деген мекеме Орта Азия елдерінде баламасы жоқ. Ресейдің мемлекеттік музейінде геральдика орталығы, қорғаныс министрлігінде геральдика қызметі және Президент төрағалық ететін Геральдика Одағы бар.

Басқа мемлекеттерде музейлер болғанымен дәл осы саламен айналысатын, тәжірибие алмасатын орталықтар жоқ. Сондықтан да біз үшін де, әлем үшін де тың тақырып. Тастағы таңбаларды зерделеу, зерттеу арқылы өткен тарихымызды жаңғырту бүгінгі күннің басты талабы.

Осы мақсатта Министр Д.Абаевтың тікелей қолдауымен келесі жылы Халықаралық геральдистер конференциясын өткізуді жоспарлаудамыз. Сонымен қатар геральдиканың экспозициялық залын құруға да қаражат беріп отыр. Демек, келесі жылы әлемнің түкпір-түкіріпндегі геральдист ғалымдардың басын қосу арқылы біз Түркітілдес елдер арасындағы алғашқы ғылыми зерттеу орталығы болуға толық мүмкіндігіміз бар.

Мен сәуір айында тағайындалдым. Осы уақытан бері «Қазақ геральдикасы» кітабын шығарып, «Таңбалы тастар тарихы» атты көрме ұйымдастырып, бірнеше маңызды конференцияларды өткізіп үлгердік.

Ең маңыздысы орталық жанынан белгілі ғалымдар Қаржаубай Сартқожаұлы,

Бүркіт Аяған, Сұлтанхан Аққұлұлы, Тұрсын Жұртбай, Халиолла Саматұлы, Жандарбек Мәлібеков, Бекен Қайрат, Иманғазы Нұрахмет, Марат Әбсеметов сынды белгілі тарихшы ғалымдар мен этнографтардың басын қосып ғылыми кеңес құрдық. Алғашқы кеңесте 30-жыл бойы ел ішінде даулы мәселеге айналған «Алтын орда» мемлекетінің, «Алаш» автономиясының туы бекітілді.

Себебі, түрлі фильмдер мен мультфильмдерде жаңсақ, тарихи негізі жоқ туларды көрсетіп жастардың санасын шатастырып жатқаны шындық. Енді алдағы уақытта «Қазақ хандығы» дәуірінің туын бекітуге қол жеткізсек дүйім елге жариялап ғалымдар бекіткен нұсқамен тарихымызды жаңғыртамыз деген ойдамыз. Сонымен қатар Еуразия Ұлттық Университетінде геральдика ғылымы пән ретінде оқытылады. Жалпы геральдика саласы ауқымды ғылым. Осы ғылымды дамыту зерделеу үшін бізге әлі бірталай тер төгуге тура келеді.

Бұл жұмысымызда біз Министрліктің, ғалымдарымыздың, журналистердің, қоғамның қолдауын сезіп келеміз. Бұл үлкен жетістік. Енді сонымен бірге еліміздегі тарихи орындарды зерделеу мақсатында түрлі экскурсиялар ұйымдастырып жатырмыз.

Ақмола облысының Ерейментау, Қарағанды облысының Қарқаралы өңірлерінде болдық. Мақсатымыз еліміздегі таңғажайып тылсым сырға толы табиғатын, тарихи орындарын БАҚ арқылы насихаттау. Бұл жұмысты атқаруға бюджеттен бір тиын қаржы бөлінбесе де таза өзіміздің патриоттығымызбен жұмысты жүзеге асырып келеміз.

Министрлік ұйымдастырған «Патриоттар Форумында» өзіміздің үлесімізді қостық. Бұл бар жоғы 2 айда атқара алған жұмысымыз. Алда тағы үлкен шараларға мұрындық боламыз деген ойдамын.

Маған астанамыздың гербі онша ұнамайды сізге ше?

Жауап: Күні кеше дербес облыс болған қалалардың гербін көріп тағы да талғамсыздықты аңғардық. Оның жасалу тәртібіне қатысты талап қоя аласыздар ма? Герб дегеннен шығады, қазір облыстан бастап ауылға дейін өз таңбасы бар, бұл қастерлі ұғымды тым төмендетіп жіберген жоқ па? Әлде олардың өз санаты бар ма?

Бұл маңызды мәселе. Қазіргі таңда біз өз бастамамызбен осы жұмысты бірқалыпқа келтіруді бастап та кеттік. Әр өңірдің өз гербі бар. Әуелі оларды герб деп атаудың өзі дұрыс емес. Герб бізде біреу-ақ. Оның Конституциямен қорғалған мәртебесі бар.

Сондықтан да оларды герб емес өңірлік нышан деп атауды ұсынып отырмыз. Біздің жүргізген мониторинг жұмысымыздың барысында еліміздегі облыс, қала, аудандардағы нышандардың бірізділігі жоқ, бірі төртбұрыш, бірі дөңгелек, бірінде аң құс, бірінде табиғат яғни дизайнерлік, суретшілік фантазия жоқ. Біздің ережеміздің басты талабы кез-келген әзірленген өңірлік нышанда ұлттық мүдде, мемлекеттік идеология мен халықтар достығы бірінші кезекте тұруы керек.

Сонымен қатар оларды қабылдаудың да нақты ережесі жоқ. Әкімге ұнаса болды қабылдай салады. Келесі әкімге ұнамаса өзгертіп жібереді. Сондықтан да осы өңірлік рәміздерді біріздендіру мақсатында Елтаңба авторы Жандарбек мәлібеков ағамызбен бірлесіп «Өңірлік рәміздерді қабылдаудың ережесін» әзірлеудеміз.

Онда әр облыс, аудан, қала әкіміне ұсыныс түскен соң әкім қоғамдық кеңес өкілдерімен талқылайды, одан кейін біздің орталықтың сараптамалық кеңесіне жолдайды. Тиісті қорытындыны алған соң мәслихат шешімімен бекітеді.

Біздің қазір осы мақсатта құрып жатқан сараптамалық кеңесімізде суретшілер, дизайнерлер және қоғамға белгілі азаматтар бар.

Бұл жұмыста бізге геральдист ғалым Айдын рысбекұлы да көмек беруде. Сондықтан да алдағы уақытта бұл салада ауқымды өзгерістер орын алады деген сенеміміз кәміл.

Айта кететін нәрсе түрлі мерейтойлық жылдардың Абай, әл-Фараби т.б. эмблемасы дейміз ба, конкурс арқылы өтсе де көңілден шықпай жатады. Оның

жоғарғы эстетикалық өлшемі қалай болу керек деп ойлайсыз?

Жауап: Егер орталықтандырылса, неге халық хабарсыз әрі бұхараның талдауынсыз өтеді?

Жауап: Бұл сұраққа жоғарыда жауап беріп кеттім. Ереже әзірленіп Мемлекеттік Кеңесші Е.Т.Қариннің қарауына жіберіледі. Егер мақұлдаса біз ережені мемлекеттік геральдикалық және ведомстволық наградалар комиссиясының қарауына енгізіп бекіттіріп, барлық өңірлерге жолдаймыз.

Сонымен қатар жалпы мемлекеттік рәміздерді қолдану мен пайдаланудың, өңірлік нышандарды қабылдау мен әзірлеудің әдістемелік нұсқасында дайындауымыз. Бұл ретте бірқатар семинарларда өткіземіз деп жоспарлаудамыз.

Ереже қабылданған соң міндетті түрде қоғам талқысынан өткен нышандар ғана пайдаланылатын болады. Сондықтан да Абай, Ұлытау, Жетісу облыстарының әкімдеріне жаңа талаптар бекітілгенше өңірлік нышандарды қабылдау жұмысын тоқтата тұрған дұрыс деп есептеймін.

Біздің қоғамда төс белгіден бастап түрлі темір түріндегі марапатқа құмарлығымыз асқынып кеткен жоқ па?! Оны бизнеске айналдырғандар да жоқ емес. Ақырында марапаттың мәні кетіп барады. Геральдикалық орталық бұл істі қалай реттейді?

Жауап: Өкінішке орай, темір түріндегі марапаттың көбейіп кеткені алаңдатады. Тек мемлекеттік наградалардың өзі 200 ден асады. Ал енді түрлі қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдар олардың сан түрін шығарып, таратып жатыр.

Тіпті 50 мың тенге төлесеніз «Қазақстанның құрметті азаматы» деген орденде ала аласыз. Білім саласында түрлі онлайн байқаулардың жеңімпаздарын оңды солды таратып жатқан медальдарда қисап жоқ. Ауылдағы 2 сынып оқушысы ғылыми жаңалық ашты деп оған сертификат, медаль береді.

Әріпті жаңа таныған бала қандай ғылыми жаңалық ашуы мүмкін? Ал мұғаліміне де бір медаль тағып жібереді. Мемлекеттік органдарда бір біріне ұқсақ медальдерде баршылық.

Осы мақсатта біздің орталық үлкен талдау жұмысын жүргізіп, тиісті шешеім қабылдау үшін Министрлікке жолдады. Ендігі кезекте

Министрлік ведомстволық және басқа да наградаларды реттеудің ережесін әзірлеуде.

Жақын арада ол құжат мемлекеттік кеңесшінің қарауына жолданады. Сонымен қатар ғалымдармен бірлесіп әдістемелік құралдарында әзірлеп тиісті заңға өзгерістер енгізу жұмыстарын да қолға алатын боламыз.

Елтаңба, Мемлекеттік туымыз тіктеген елімізді таныту да сіздердің қосымша бір міндеттеріңізге айналып бара жатқандай. Ішкі туризмнің тұралап жатқан шағында дем берген орталықтың пресс-сапарлары қоғамның назарын аударып, ел тану жер тану, шалғай жатқан аймақтарға өзіңіз бастап барып мемлекеттік таңбаларымыз арқылы рухын көтердіңіздер. Бұл сапарлардың маңызы мен мәнін туралы айтып өтсеңіз. Бұл әдеттегі форматтан ереше екенні айтуымыз керек.

(ел тарихы, балбалдар заманынан)

Жауап: Әр жұмыстың өз талабы бар. Мен тарих саласының маманы емеспін. Алайда жұмысты ұйымдастырудың түрлі форматтарын пайдалануға болады.

Форумдар, жиналыстар, семинарлар бұл өткен ғасырдың әдіс тәсілдері. Еліміздің бай тарихында әлі де болса адам аяғы баспаған тылсым дүниелер жеткілікті. Соның бірі тарихы таңбалар мен қорымдар. Өзіңіз куә болғандай өткендегі Қарқаралы сапарында 400 ден астам зерттелмеген қорымдар мен 15 тен астам балбал тастар табылды.

Біз шетелден тарихи деректерді іздеп қаңғымай-ақ, өзі еліміздегі осындла жәдігерлерімізді зерттеп жарыққа шығарсақ тарихтың ақтаңдақ беттерінің талай сырын ашамыз деген ойдамын. Қазіргі таңда, үгіт насихат жұмыстарының жаңа форматтарын қарастырамыз. Бұл әсіресе әлеуметтік желідегі жұмыс. Осы мақсатта орталық жанынан «тарих пен таңба» атты ютуб канал, фейсбук, инстаграмм желісінде парақша, сайт аштық.

Әр апта сайын ютуб каналымызда елімізге танымал тарихшылардың сұқбат алып отырамыз. Ал енді көбінесе жұмысымызды демеушілер арқасында өткізетіндіктен «Тұғырыл хан оң хан» корпоративтік қорының төрағасы Асылхан Игібаев, Нұржан Игібаев ағаларымызды атап өткім келеді.

Осы азаматтардың қазақ тарихына деген қызығушылығының нәтижесінде Ереймен,

Қарқаралы елдеріне баруға мүмкіндік алдық. Алдағы уақытта Баянауыл, Қорғалжын, Солтүстіктің Айыртау өңіріндегі тарихи орындарды аралауды жоспарлаудамыз.

Сонымен қатар, Рәміздердің 30- жылдығы қарсаңында Елтаңба авторы, академик, профессор, сәулетші Жандарбек ағамызбен кездесулер ұйымдастырып, мемлекеттік рәміздерімізді насихаттау жұмыстарын да жүргізудеміз.

Айналып келгенде елге-жерге сүйіспеншілік осындай маңызды әрекеттерден басталады. Мектеп оқушыларынан бастап зейнеткерлерге дейін ел көрмек, жер танымақ қызметін тек ішкі туризмнің үлесіне қалдырмай әкімшіліктен бастап түрлі ресми органдардың да атсалысуы керек шығар? Алдағы жоспарларыңыз қандай?

Жауап: Дұрыс айтасыз. Өкінішке орай біздің ел жердің тануға арналған экскурсиямызға ресми органдардың қызығушылығы шамалы. Өзіміз хабарласып сұранып барып жүрміз. Қазіргі таңда ресми органдардың басшылары, әкімдер тарапынан өз өңірлеріне шақыратын ұсыныстар түскен жоқ.

Көптеген әріптестерім, өзімде әкім болған адаммын идеология саласын екінші сортқа қояды. Олар жол төсеп, су өткізсек болды. Халықтың көңілі толады деп қысқа ойлайды.

Идеология бұл әкімнің бірінші құралы. Рухани азық. Рухани саладан бай ауданның халқының патриоттық сезімі оянады. Өз елінің өлкесінің тарихын зерттеп, зерделейтіндер тіптен аз. Әсіресе жастар арасында бұған деген қызығушылық аз.

Сондықтан да мүмкіндікті пайдалана отырып, әріптес әкім мырзаларды біздің орталықпен тығыз байланыста жұмыс жасап ел тарихын зерттеу, мемлекеттік рәміздерді насихаттау жұмыстарында көптеген игі істерді бірлесіп атқаруға шақырар едім.

Бұл ретте, Ерейментау ауданының әкімі Абай Әлжановтан, Қарқаралының әкімі Ерлан Құсайындар нағыз үлгі алуға тұрарлық азаматар екенін айтқым келеді.

Алдағы уақытта осы ведомстволық наградаларды реттейтін сараптамалық кеңес құрамыз. Ғылыми кеңесіміздің екінші отырысын ұйымдастырмыз. Әлеуметтік желі арқылы ауыл, аудан балаларына арналған онлайн байқау жариялап қойдық.

Оның басты мақсаты мемлекеттік рәміз-

дерімізді наисхаттау. Осы мақсатта еліміздің белгілі ақындары жазған өлеңдерді 1 минуттық видеоға сыйғызып жолдайды. Ең үздік бейнероликтердің иелерін қатысушыларын марапаттайтын боламыз. Неге ауыл, аудан десеңіз. Қаланың балаларында рухани дамуына барлық мүмкіндіктер жасалған. Өкінішке орай ауыл жағдайын білесіздер.

Нағыз патриоттар сол ауылдан шығады. Сондықтан да «балалар жылы» қарсаңында осындай шара ұйымдастырып отырмыз. Сонымен қатар 28 шілде күні Ұлттық академиялық кітапханада Еркебұлан Қайназаров ақынмен бірлесіп жастар арасында тұңғыш рет мемлекеттік рәміздерді насихаттауға арналған айтыс өткізбекшіміз.

Сонымен қатар Қазақ геральдикасы 2 кітабын және Қазақ геральдикасы атты танымдық ғылыми журналын да шығару ойымызда бар. Мұның барлығын жүзеге асыру үшін қоғам тарапынан қолдау керек.

Елтаңба, Байрағымызға құрмет отанға сүйіспеншілік, ұлттық рухтың жаңғыруы қосылып мемлекетшілдіктің іргесін бекітетін болармыз.

Жауап: Жасыратыны жоқ, ел-елде өздерінің руынан шыққан би-батырлардың аз-мұз еңбегін ұлықтап, ұлтқа зор қызмет еткен бірақ географиясы келіспейтін тұлғаларымыз елеусіз қалып жатады. Осы бір келеңсіз үрдістен хабарыңыз бар ма?

Оныңыз рас. Қазіргі таңда елімізде түрлі рулық қорлар көбейіп кетті. Шежірешілер, тарихшылар көбейді. Әрқайсысы өзінің ата-бабаларын ұлықтап, жоқтан бар жасап, кітаптар шығарып, конференциялар ұйымдастырып кетті.

Онсызда жүзге, руға бөлінетін «бөлінгіш» қазақ үшін бұл үрдіс қауіпті. Біртұтастықтың, ауызбіршіліктің жоқтығынан осыдан 300 жыл бұрын орыстың боданы боп қалғанымызды естен шығармау керек.

Ұлы Абай бабамыз заманында қақсап отырып, сипаттаған қазақтың қазіргі ғасырда өзгергені шамалы.

Сол атаққұмарлық, мансапқорлық пен жемқорлық, бөлінушілік, трайбализм ауруы асқынбаса азайған жоқ. Бір ғана ұлт бармыз. Ол қазақ. Ертең мен шетелге барсам мені Орта жүз «Керей» демейді.

Тек қазақ дейді. Бізде ұлттар мен ұлыстарды топтастыратын бірыңғай ұлттық идеология жоқ.

Нәтижесін көріп отырмыз. Бізге жастардың санасына тек қазақ деген ұлт бар. Оның тарихы сан мыңдаған ғасырларға жеткен батыр, дана халық деген ұғымды қалыптастыру керек. Бұл бір күннің жұмысы емес. Көп уақыт пен еңбек керек.

Әр азаматтың өз үлесі керек. Өкінішке орай, қазірдің өзінде ұлтшыл қазақ, орысшыл қазақ сынды түрлі теңеулер тауып әлеуметтік желіде бір атаның балалары бірін бірі ғайбаттап жатқаны өтірік емес. Сондықтан да біздің орталықтың басты мақсаты ұлттар мен ұлыстарды біріктіру, бірыңғай тарихты мойындату мақсатында жұмыс істеп жатқан ғалымдарымызға көмек болу.

Зерттеулер жүргізу, қоғам назарына ұсыну болып отыр.

Мұндай тұлғалардың еңбегін сұрыптап мемлекетіміздің дамуына үлесі мен еңбегінің дәрежесіне қарай бағалап, бір рудың емес ұлттық мақтанышына қалай айналдыра аламыз?

Жауап: Тарихты танылған ұлт батырларын насихаттауымыз керек. Жұмабек Ташеновтей аталарымыз нағыз отансүйгіштіктің үлгісі емес пе? Батырларымыз бен ақындарымыз, серілеріміз бен салдарымыз көп рухани бай елміз.

Ендеше оларды әркім өз отбасында насихаттап, балаларының ұлтжанды азамат болып өсуіне атсалысуы керек. Қазақтың тәрбиесі қашан да қателеспеген. Ұяты бар, иманды, ибалы, ержүрек ұрпақ тәрбиелеген.

Бабалар дәстүріндегі тәрбиенің үлгісі мемлекетік идеологияның негізі бола алады. Осы мақсатта түгел қоғам болып жұмылып жұмыс істемесек, батыстың ықпалында әлеуметтік желілердегі жеңіл желпі тик токпен тәрбиеленп жатқан жастарымыздың болашағы бұлыңғыр болары сөзсіз.

Себебі елдің ертеңгі егесі осы жастар емес пе? Міне жастардың санасына ұлы тұлғаларымызды насихаттауымыз керек. Қолдарынан жетектеп музейге, кітапханаға апаруымыз керек. Бізді интернат тәрбиелесе, қазіргі жастарды интернет тәрбиелеуде.

Әрине қара бұлтты төндіре бермейік. Жастар арасында да ғылымға, білімге құштарларыбаршылық.

Сондықтан да ұлы тұлғаларымызды жастарға насихаттау күн тәртібінен түспейтін басты мәселе екені хақ.

АЙМАН КОЖАБЕКОВНА МУСАХОДЖАЕВА

НАРОДНАЯ АРТИСТКА РК,
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҢБЕК ЕРІ, ПРОФЕССОР,
РЕКТОР КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИСКУССТВ



ИННОВАЦИОННЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ

В СФЕРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИСКУССТВ

Аннотация

В статье рассматриваются новые, инновационные преобразования в сфере художественного образования на примере одного из ведущих вузов искусства в Казахстане – Казахского национального университета искусств. Так современный специалист должен обладать широким спектром творческих возможностей, с помощью которых он может создать творческий проект, выступая в нескольких сферах деятельности. Отмечается использование в вузе инновационных технологий, введение в образовательную программу междисциплинарных дисциплин, дается анализ путей формирования статуса исследовательского университета.

Ключевые слова: искусство, инновация, образование, будущее.

Андатпа

Мақалада Қазақстандағы жетекші өнер университеттерінің бірі – Қазақ ұлттық өнер университеті мысалында көркемдік білім беру саласындағы жаңа, инновациялық өзгерістер талқыланады. Мысалы заманауи маманның шығармашылық мүмкіндіктері кең болуы керек, оның көмегімен ол бірнеше қызмет салаларында сөйлей отырып, шығармашылық жоба жасай алады. Университетте инновациялық

Рейтинг университетов, который является одним из ключевых показателей его конкурентоспособности в мировом пространстве, показывает, что научно-исследовательская деятельность вуза является приоритетной в оценке его уровня

технологияларды қолдану, білім беру бағдарламасына пәнаралық пәндерді енгізу туралы айтылып, зерттеу университетінің мәртебесін қалыптастыру жолдарына талдау жасалды.

Түйін сөздер: өнер, инновация, білім, болашақ

Abstract

The article discusses new, innovative transformations in the field of art education on the example of one of the leading universities of art in Kazakhstan - the Kazakh National University of Arts. So a modern specialist should have a wide range of creative possibilities, with the help of which he can create a creative project, speaking in several fields of activity. The use of innovative technologies at the university, the introduction of interdisciplinary disciplines into the educational program are noted, the analysis of ways to form the status of a research university is given.

Key words: art, innovation, education, future

Более 30-лет Независимости система высшего профессионального образования Казахстана претерпела значительные изменения, обусловленные вхождением страны в европейское мировое образовательное пространство. Переход на кредитное обучение в рамках трехуровневой системы бакалавриат-магистратура-докторантура позволил адаптировать современное высшее образование к изменяющимся условиям социально-экономической сферы, обеспечил ее гибкость и динамичность. Гибкое планирование учебного процесса, больший удельный вес элективных дисциплин, выборность образовательной траектории, академическая мобильность и активная самостоятельная работа обучающихся привели к обновлению содержания образования.

Перед педагогическим составом Казахского национального университета искусств (КазНУИ) стоит задача использовать преимущества кредитной системы для формирования и воспитания высококвалифицированного специалиста в области искусства и культуры. Что из себя представляет современный специалист в области искусства и культуры, или, как принято называть в научной литературе, в сфере художественной деятельности? Прежде всего, это должен быть профессионал своего дела, обладающий высокой профессиональной компетентностью, инициативностью и, что особенно важно для творческого чело-

века, креативностью. В современных экономических условиях от него также требуется практическая отдача, т.е. его деятельность должна приносить коммерческую прибыль. А если мы говорим о трехуровневой системе образования, которая включает в себя, помимо бакалавриата, магистратуру и докторантуру, то современный специалист в области искусства и культуры должен обладать не только практическими навыками, но и овладеть умением применять инновационные технологии в области образования и науки.

Для воспитания и обучения специалиста в области искусства и культуры с высоким интеллектуальным потенциалом в современных условиях требуется выполнение следующих аспектов:

- открытости к образовательному опыту ведущих стран мира;
- взаимодействия и взаимообмена опытом казахстанских педагогов с учеными и педагогическими кадрами разных стран;
- привлечения приглашенных зарубежных специалистов к системе подготовки национальных кадров;
- изучения инновационных процессов и внедрения их в учебный процесс[1].

КазНУИ плодотворно и систематически

проводит работу по международной интеграции и налаживанию связей с иностранными специалистами и учеными. Университетом были заключены более 50 меморандумов с зарубежными организациями, такими как

- Государственная консерватория им. Джузеппе Верди (Милан, Италия);
- Академия изящных искусств Флоренции (Флоренция, Италия);
- Королевская академия музыки (Лондон, Великобритания);
- Академия музыки им. Ференца Листа (Будапешт, Венгрия);
- Московский государственный академический художественный институт им. В.И. Сурикова (Москва, Россия);
- Санкт-Петербургский государственный институт кино и телевидения (Санкт-Петербург, Россия);
- Академия музыки и театра Литвы (Вильнюс, Литва) и многими другими организациями искусства и культуры.

КазНУИ активно сотрудничает с зарубежными специалистами искусства. Совместно с ними проводятся курсы повышения квалификации, мастер-классы для обучающихся и преподавателей университета. Так, за последние годы были проведены курсы повышения квалификации с профессорами Московской государственной консерватории им. П.И. Чайковского К.В. Зенкиным, М.А. Готсдинером, Л.П. Робустовой, профессором Мюнхенской консерватории Я.М. Гильманом (Германия), мастер-классы пианиста, профессора Ярона Розенталя (Израиль), дирижера Клода Вилларета (Австрия), пианиста Бертранда Жер (Франция), директора этнографического музея культуры народов Сибири и Центральной Азии, профессора Кармен Арнау Муро (Тоledo, Испания) и многих других. Несмотря на ограничения, связанные с всемирной пандемией COVID-19, за последний учебный год были проведены в онлайн формате более 50

мероприятий с зарубежными учеными и творческими деятелями по различным специальностям университета.

На сегодняшний день Казахский национальный университет искусств (КазНАУ) является лидером среди художественных вузов республики по версии IQAA-Ranking, независимого агентства по обеспечению качества образования. В его стенах уже вышло несколько поколений художников: актеры и режиссеры, певцы и инструменталисты, композиторы и музыковеды, дизайнеры и скульпторы, искусствоведы и педагоги, а также продюсеры и менеджеры в сфере культуры и искусства. Имя вуза можно услышать рядом с именами победителей и призеров различных конкурсов и фестивалей мирового уровня: Димаш Кудайберген, Рухия Байдуkenова, Рахат-би Абдисагин и многих других.

Одной из важных составных частей деятельности КазНУИ является инновационная деятельность, которая особенно актуализировалась в период карантина. Для проведения образовательного процесса на должном уровне в условиях дистанционного образования, университет заимствовал все имеющиеся у него ресурсы. Большая нагрузка выпала на факультет «Киноискусство и телевидение», который за короткий срок смог снять серии видео лекций ведущих преподавателей университета по ряду преподаваемых дисциплин. Лекции все были выложены в открытый доступ, что создало предпосылки для создания в КазНУИ открытого университета, что в дальнейшем может привести к оказанию таких услуг, как проведение курсов в онлайн режиме для граждан Казахстана. Лекции и мастер-классы преподавателей транслировались на официальном YouTube-канале ShabytChannel и социальных сетях университета.

Необходимость работать в дистанционном режиме открыла перед университетом новые возможности. В КазНУИ недавно был создан

отдел дистанционного образования, который обеспечивает обучение с использованием дистанционных образовательных технологий. Университет создал собственную платформу, которая работает автономно без использования сторонних платформ, таких как YouTube, Zoom и т.д. Платформа позволяет проводить регистрацию абитуриентов, прием на обучение в дистанционном режиме, а дальше и обучение. Платформа включает в себя систему мониторинга учебного процесса, отслеживает в автоматическом режиме просмотр и изучение материала обучающимся, обеспечивает связь педагога с обучающимся. На данном этапе в платформу интегрирована система Platonus. Ведутся работы по созданию мобильной версии платформы для дистанционного обучения.

Если любой гуманитарный предмет легко перевести в сферу онлайн обучения, то практические занятия по творческим специальностям, которые требуют непосредственного контакта обучающегося с преподавателями, очень сложно проводить в дистанционном режиме. И тогда на помощь приходят инновационные технологии. Одной из таких технологий в сфере творческого образования является уникальный инструмент – рояльДисклавир, позволяющий переносить звуки на расстояние. Рояль Дисклавир представляет собой традиционный рояль, дополненный цифровой системой, запоминаящей игру музыканта и способной воспроизвести «живой» звук игры, со всеми мельчайшими деталями. Наличие соединения двух дисклавиров по сети интернет позволяет в реальном времени передавать игру музыканта с одного дисклавира на другой, что дает возможность проводить занятия на расстоянии, когда педагог слышит все нюансы игры, не искаженные передающими устройствами.

Наличие рояля Дисклавир в КазНУИ, единственного пока такого инструмента в Казахстане, позволило использовать его во время II

Международного конкурса D-Competition, что привело к расширению географии участников (в конкурсе дистанционно приняли участие молодые музыканты из России, Южной Кореи, Японии, США и Канады) и возможности компетентного международного жюри оценить их выступления, находясь в своих родных городах[2].

Инновационная деятельность в системе современного художественного образования не только касается применения новых технологий, но и также затрагивает инновации в самом образовательном процессе, а также интеграцию науки и образования.

Для вузов искусства творчество всегда стояло на первом месте. Поэтому новаторские решения применительно к процессу художественного образования актуальны для нашего университета. Творческая деятельность в современных условиях не подразумевает уже узкопрофильную подготовку специалиста. Современный специалист должен обладать широким спектром творческих возможностей, с помощью которых он может создать творческий проект, выступая в нескольких сферах деятельности. Так, например, современный блогер или вайнер для выпуска собственной видеопродукции с использованием даже мобильного телефона выступает в роли и режиссера, и оператора, и актера, и телеведущего, и дизайнера, и т.п. Тенденция к синтезированию знаний различных специальностей обусловила введение в образовательную программу междисциплинарных дисциплин, которые помогают приобрести новый профессиональный опыт, реализуя инновационные образовательные возможности. И все эти изменения отражаются в рабочих учебных планах. Например, в РУПы специальностей театрального и художественного направления, внесены такие дисциплины как: «Работа с режиссером», «Работа с оператором», «Работа с художником» и др., позволяющие в течении учебного периода освоить работу смежных специальностей. Также

в учебные планы внесена дисциплина «Творческий проект», в ходе прохождения которой обучающиеся различных специальностей встречаются для выполнения общего проекта. Для многих это репетиция дипломного проекта.

Но, оставаясь, прежде всего, творческим вузом, КазНУИ прикладывает все усилия для повышения роли науки в образовательном процессе. В будущем КазНУИ должен позиционировать себя не только как творческий вуз, но и как исследовательский университет. Задача достаточно сложная, но выполнимая. КазНУИ как творческое учебное заведение не ведет научно-исследовательские работы в фундаментальных направлениях, но инновационная деятельность к сфере искусства и культуры, может быть применена к тем направлениям художественной деятельности, которой занимается университет. Исследовательская работа направлена, прежде всего, на изучение традиционного искусства Казахстана, его культурного наследия, современных направлений развития в их стилевом многообразии. Также темы исследований затрагивают вопросы педагогического опыта художественного образования и методологических основ деятельности в сфере искусства [3].

Так за последние годы выполнены работы по научно-исследовательским проектам: Антология скрипичной музыки (научный руководитель проекта Мусахаджаева А.К.); Виолончельное искусство Казахстана: история и современность (научный руководитель проекта Егинбаева Т.Ж.);

Антология казахской кобызово́й музыки (научный руководитель проекта Егинбаева Т.Ж.); Контрабасовое искусство Казахстана: история и современность (научный руководитель проекта Жумабекова Д.Ж.); Антология казахского искусства (научный руководитель проекта Жолдасбеков М.Ж.); Қорқыт Ата мұрасын зерттеу бағытындағы жұмыстар (научный руководитель проекта Жолдасбеков М.Ж.) и др.

Нужно особо отметить издание научно-исследовательским отделом КоркытАта, под руководством М. Ж. Жолдасбекова книги «Қорқытатәкітабы», «Ұлы Дала әдебиеті» – транскрипции Дрезденского источника. Это уникальное событие для всего казахского народа; За последние годы написаны более 300 ед. исследований, диссертаций, учебников, учебных пособий, сборников статей, методических разработок, программ по специальностям; опубликованы научные статьи, в том числе в ККСОН, Web of Science, РИНЦ, Scopus и других международных изданиях;

- Продолжается выпуск международного научного периодического издания: Вестник Казахского национального университета искусств «Eurasian Science & Arts».

Мероприятия, проводимые университетом – республиканские и международные конкурсы и олимпиады, концерты, международные конференции, театральные постановки, кинопродукция, дефиле дизайнерской одежды, художественные выставки способствует сотрудничеству между государствами в сфере культуры и искусства. Обучающиеся университета принимают участие в ежегодном республиканском конкурсе научно-исследовательских работ студентов в высших учебных заведениях Республики Казахстан, проводимом МОН РК.

Развитию науки способствует открытие послевузовского образования в КазНУИ. Впервые прием в магистратуру был осуществлен в 2008 году по 5 специальностям. На данный момент в университете ведется обучение по 18 специальностям магистратуры. Все эти специальности прошли через процесс международной аккредитации аккредитационным агентством MusiQuE (Бельгия). Обучение проводится и по специальностям докторантуры. Впервые прием в докторантуру был произведен в 2014 году по одной специальности (Музыковедение). В этом году планируется прием

докторантов по 4 специальностям. К настоящему времени Диссертационный совет присудил степени доктора философии 3 докторантам. Закончили подготовку в докторантуре 17 человек. Впервые был вручен диплом доктора философии (PhD) собственного образца Мусаходжаевой С.К. по результатам защиты докторской диссертации на тему: «Коллективное авторство в казахской опере» на вузовском Диссертационном совете по специальности 6D040100 – «Музыковедение». Научный руководитель – Джумакова У.Р., доктор искусствоведения, профессор КазНУИ.

К сожалению, возникают трудности с публикацией статей в рейтинговых научных журналах. Это связано с тем, что сфера искусства слабо представлена в научной области знаний. Единицы журналов публикуют научные статьи в области искусства, и поэтому очень сложно попасть в число авторов этих журналов.

Образование сегодня тесно связано с наукой. Рейтинг университетов, который является одним из ключевых показателей его конкурентоспособности в мировом пространстве, показывает, что научно-исследовательская деятельность вуза является приоритетной в оценке его уровня. Это заставляет ведущие университеты мира уделять повышенное внимание науке, ее связи с производством, что в конечном счете ведет к созданию исследовательских университетов.

В контексте формирования статуса исследовательского университета перед КазНУИ стоят следующие задачи. Во-первых, необходимо осмыслить, что в себя включает понятие науки об искусстве. Требуется понять, что представляет собой наука для творческого человека, каким образом он может наполнить свою деятельность исследованиями и открытиями, что не будет противоречить критериям научности. Во-вторых, необходимо качественно обновить содержание научно-исследовательских работ обучающихся послевузовского образования. Темы исследований магистер-

ских и докторских диссертаций должны не только отвечать направлению научно-исследовательских работ университета, но и в тоже время иметь конкретную практическую реализацию (внедрение). В настоящее время наука должна вестись не ради самой науки, а ради конкретного практического влияния на жизнь человека. Внедрение в области художественного образования может быть, как использование полученных научных результатов в учебных курсах, написание учебников, учебных пособий и других публикаций. Но инновационная научная деятельность будет иметь подлинное значение, если она будет внедрена в производство, в нашем случае – в культурную среду. Эта практическая реализация результатов научно-исследовательской деятельности позволит укрепить связи с работодателями, повысить востребованность в наших выпускниках и, соответственно, повысить рейтинг КазНУИ.

В связи с вышесказанным можно сделать следующий вывод: в художественном образовании возникли новые тенденции, новые направления, которые способствуют обучению и формированию современного всесторонне развитого специалиста с широким кругом возможностей творческой и научно-исследовательской реализации своего потенциала. И Казахский национальный университет искусств в полной мере настроен использовать все эти инновационные преобразования в сфере художественного образования.

Список использованной литературы:

1. Есенова Х.А. *Художественное образование в Республике Казахстан: особенности и перспективы развития: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.08.* – Москва, 2015. – 201 с.
2. *Невидимый пианист // Вечерняя Астана, 22.04.2021.* - [Электронный ресурс] <https://vechastana.kz/nevidimyj-pianist/>
3. Джумакова У.Р. *Инновационная деятельность в системе художественного образования // Музыкально-просветительская и педагогическая деятельность С.Б. Боранбаева. Проблемы современного художественного образования: материалы региональной научно-практической конференции.* – Астана: КазНУИ, 2011. – С. 5-11.

НАЗИПА ИДРИСОВНА ШАНАИ

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА МАТЕРЕЙ АССАМБЛЕИ
НАРОДА КАЗАХСТАНА, ЧЛЕН НАЦИОНАЛЬНОЙ КО-
МИССИИ ПО ДЕЛАМ ЖЕНЩИН И СЕМЕЙНО-ДЕМО-
ГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РК



ПРОБЛЕМЫ «ЖЕНСКОГО» ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА

Аннотация

Существует необходимость более глубокое понимание причин, мотивирующих и приводящих женщин к насильственному экстремизму и роли женщин в профилактике и политике. Поэтому важно детализировать подходы в отношении женщин, уязвимых для экстремистской идеологии, в государственных программах. Особую актуальность приобретает разработка гендерно-ориентированного информирования с учетом специфики региона, странового законодательства, культуры и традиций вероисповедания.

Рассмотрим основные направления проводимой работы в Казахстане по предотвращению экстремизма и терроризма на основе сотрудничества государства и гражданского общества.

Первое. Создана нормативно-правовая база, как прочный фундамент по противодействию экстремизма и терроризма.

Казахстан проводит системную государственную политику в сфере предотвращения экстремизма и терроризма.

Когда в 2015 году Генеральный секретарь ООН призвал все государства-члены разработать национальные планы действий, в Казахстане уже реализовывалась Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму на 2013-2017 гг., в последующем пролонгированная до 2022 года.

**Казахстан
проводит
системную
государственную
политику в сфере
предотвращения
экстремизма и
терроризма**

Надо отметить, что Казахстан стал первой страной в Центральной Азии, которая приняла государственную программу по данному направлению. В работе активно участвуют общественные организации и профильные НПО в стране, в том числе Ассамблея народа Казахстана, в состав которой входит и Совет матерей.

Ощутимым результатом реализации этих мер последние годы стал тренд на снижение террористической активности в Казахстане. В рейтинге стран по ежегодному Глобальному индексу терроризма, показатель с 2017 года снизился с 3 до 0,9, что говорит о низком влиянии терроризма в стране в настоящее время (93-место, 1-место – Афганистан, 9,5). Для сравнения, в 2020 году ГИТ оценивался в России на уровне 4,5, в Китае – 3,5.

Кроме того,

- Казахстан ратифицировал 16 из 19 конвенций ООН по терроризму;
- содействует реализации уникального регионального формата – Глобальной Контртеррористической стратегии ООН для Центральной Азии;
- участвует в контртеррористической деятельности в рамках ОДКБ, СВМДА;
- является членом Антитеррористического центра СНГ;
- в сотрудничестве с ОБСЕ проводит обучающие мероприятия, тренинги по борьбе с экстремизмом и терроризмом.

Важным фактором интегрированности нашей страны в международную антитеррористическую повестку является подписание на уровне ООН по инициативе Казахстана Кодекса поведения для достижения мира, свободного от терроризма. Этот документ, в отличие от уже упомянутых 19 конвенций ООН, является в большей степени консенсусным политическим заявлением более 70 стран-подписантов, в котором они принимают на себя обязательства по сотрудничеству в борьбе с терроризмом.

Широкого международного резонанса казахстанской дипломатии удалось достичь благодаря председательству

Казахстана в Совете безопасности ООН в 2018 году и позитивной репутации нашей страны как проводника созидательной глобальной политики.

Второе. Предпринимаются необходимые комплексные меры и контрдействия.

Все мировое сообщество стало свидетелем уникальных операций «Жусан» и «Русафа», в ходе которых с 2017 года в течении трех лет на Родину вернулись 600 граждан и 520 детей. Это были спецоперации международного масштаба, нацеленные на защиту своих граждан. Это практическая реализация резолюции 2396 Совета безопасности ООН о возвращении и передислокации иностранных террористов. В декабре 2017 года Казахстан выступил соавтором этой резолюции, а в 2018-2019 годах успешно выполнил данные спецоперации.

Высокую оценку этой деятельности в марте 2020 года дала специальный докладчик Совета по правам человека по вопросу о поощрении и защите прав человека и основных свобод в условиях борьбы с терроризмом ООН Финнуала Ни Илойн, отметив, что «казахстанские власти, рассматривая репатриантов как жертв терроризма, нуждающихся в защите, продемонстрировали приверженность международным обязательствам».

Как мать, и как Председатель Совета матерей Ассамблеи народа Казахстана, я не могу без боли думать о том, что дети находились в зоне боевых действий, и о всех возможных последствиях пребывания для них в таких критических, крайне опасных для жизни, психического и эмоционального состояния, условиях.

Наше государство приложило все усилия для того, чтобы при возвращении этих детей создать наиболее комфортные условия для их реабилитации и переобучения. Был предпринят комплекс мер для обеспечения индивидуального сопровождения каждого ребенка и их защиты от повторной психологической травматизации.

Справочно: 520 детей, 239 – девочек, 281 – мальчиков, 293 – дошкольного возраста,

227- школьного возраста (в рамках операции «Жусан» возвращено в РК – 417 детей (январь-июль 2019 г., февраль 2021 г.), через Турцию 89 детей (2017-2020 гг.), в рамках «Русафа» - 14 детей (2019 г)).

К реабилитационной работе было привлечено 80 специалистов различных областей. Это и социальные работники, психологи, социальные педагоги, преподаватели, теологи, религиоведы, медицинские работники, нянечки. Активное содействие было оказано со стороны профильных отечественных и международных неправительственных организаций, таких как ОФ «Право», ОФ «Акниет», ОФ «KZ», Детский Фонд ООН «ЮНИСЕФ», Управление ООН по наркотикам и преступности.

Именно скоординированные действия государственных органов и институтов гражданского общества обеспечили успешную реализацию этих мер.

Хочу заметить, что работа с детьми, вернувшихся из зон террористической активности – это первый опыт для нашей страны. Учитывая отсутствие нормативного правовой базы по регулированию социального и иных статусов возвращенных детей, перед нами встал вопрос принятия законодательных мер.

Чтобы сделать работу в этой сфере максимально эффективной, в мае 2020 года был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты материнства и детства».

В реализацию Закона разработаны Правила социальной реабилитации детей, пострадавших от террористической деятельности. Установлен объем комплекса оказываемых правовых, образовательных, психологических, медицинских, культурных и социально-бытовых услуг. Нормы правил позволили оперативно создать режим максимально благоприятных условий для реабилитации детей, корректировать саму процедуру комплекса оказываемой помощи, а самое главное, скоординировать действия всех заинтересованных структур в регионах.

Третье. Усилен акцент на роль семьи и женщин в данной сфере.

Сегодня в мире, к большому сожалению, в оборот вошел термин «женский экстремизм». По отношению к нашей стране он не особо применим, однако это не означает, что мы не обеспокоены этой проблемой.

Для зарождения экстремизма или терроризма необходимы четыре фактора: наличие группы, идеологии, социальной поддержки и индивидуальных уязвимостей. И какой бы по уровню развития, этническому и религиозному представительству страна не была, эти факторы так или иначе, нашли свое выражение практически во всех, в том числе развитых странах мира. И если уж говорить об уязвимостях, то женщины являются наиболее благодатной для экстремистских вербовщиков социальной средой. Гендерно-ориентированная пропаганда у экстремистов поставлена на высоком уровне.

К факторам, способствующим и притягивающим женщин к экстремизму, силовым группам можно отнести активное проникновение салафитских идей, миграцию, урбанизацию, бедность, низкий уровень религиозного и светского образования, недостаточные усилия государства в этом направлении. Эскалация проблемы происходит в том числе за счет пропаганды и навязывания нетрадиционных ценностей в интернете, где присутствует огромное количество деструктивной информации, которой многие подвергаются в силу своей религиозной неграмотности.

К этому можно добавить возрастание в индивидуальной психологии людей эмоциональной неустойчивости, склонности к психологической дезориентации, алкоголизму и наркотикам, неспособности вести спокойный, размеренный образ жизни.

Связь между радикализацией, урбанизацией, плотностью населения и социальными сетями однозначна. Поэтому факторы, толкающие женщин в эту пропасть, должны быть предметом постоянного мониторинга, анализа и изучения.

Ну и конечно же абсолютно доминирующий фактор – родство. В своей книге «Разорвавшаяся бомба: многоликий женский терроризм» МиаБлум указывает на пять основных причин, вовлеченности женщин в экстремизм: месть, выкуп, родство, уважение и насилие. Главное здесь - это родство. Если женщина состоит в родственных отношениях с участником джихада, этого достаточно, чтобы с высокой степенью уверенности предполагать, что она пойдет по его стопам.

Как я отметила выше, у нас были случаи, когда в эпицентр террористических действий уезжали целые семьи с маленькими детьми. Индивидуальная работа с женами, которые сопровождали своих мужей в Сирию, Ирак и другие страны, составляли значимую часть ответных мер со стороны государства и таких общественных организаций, как Советматерей, по нивелированию последствий и предотвращению будущих угроз.

В казахском народе издревле женщины занимали активную гражданскую позицию и играли важную роль в общественно-политической жизни общества. В качестве примера можно привести царицу Саков Томирис, степную военначальницу Бопайханым, правительницу Улпан и многие другие. Современные женщины, сохраняя за собой традиционный статус хранительницы семейного очага, также вносят значительный вклад в строительство просвещенного, справедливого и демократического общества.

Учитывая национальные традиции, исторически сложившийся социальный статус и роль женщины в семье, ее значение в воспитании и формировании мировоззрения молодого поколения, с учетом новых реалий и подверженности детей влиянию группам экстремистского толка, возрастает вдвойне.

К примеру, многие дети, которые вернулись домой в ходе операций «Жусан» и «Русафа», не посещали учебные заведения, не умели ни читать, ни писать, при этом говорили только на арабском языке. Как видим, воспитательная роль родителей была сведена к минимуму. Поэтому была разработана индивидуальная образовательная програм-

ма обучения для каждого ребенка и принят комплекс мер для того, чтобы их заново интегрировать в казахстанское общество.

С другой стороны, эти факты еще раз подчеркнули важность женского образования и самодостаточности. Навряд ли, эти женщины-матери, которые уехали за мужьями из благополучного и мирного Казахстана в эпицентр военных действий, при этом забрав с собой детей, сделали это по собственному осознанному выбору. Мы все были свидетелями того, как по возвращении они сами нуждались в помощи психологов и долгой реабилитационной работе.

Поэтому Совет матерей Ассамблеи народа Казахстана, который я возглавляю, также вносит свой вклад в образование женщин, проводя специальные обучающие семинары. Мы уделяем большое внимание воспитанию женщин, молодых девушек в духе национальных традиций, обычаев и понятий, чтобы не допускать печальной статистики, когда дети и женщины гибнут в мирное время, участвуя в военных действиях других стран.

Ведется работа по дерадикализации женщин, выявляются личности с радикальными взглядами, устанавливаются контакты, проводится профилактика по определению их веры, убеждений и степени радикализации (14 женщин отбывают срок в колониях).

Есть определенные критерии: к какому именно течению они относятся, так как направлений много. Составляется психологический портрет этих женщин, и с ними проводится разъяснительная работа.

Это довольно долгий процесс, который объясняется в рамках исламского шариата, что идеология чужда устоям шариата и несет в себе лишь деструктивные цели. Попутно им разъясняют правовые аспекты светского государства и опасные последствия, которые могут ждать приверженцев деструктивных течений. После этого идет социализация, чтобы вернуть их к полноценной жизни в обществе. (ношение хиджаба – национальная казахская одежда, особенно головные уборы; традиционная роль ислама в казахской семье; социализация женщин через обучение специаль-



ности – 35 Центров по поддержке женщин, попавших в трудные жизненные ситуации и т.д.)

В заключении хочу отметить, что с учетом текущей глобальной повестки, а также исходя из целей и задач Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму на 2018-2022 гг., нам предстоит еще много работы.

Во-первых, развитие превентивных механизмов в отношении насильственного экстремизма, с широким вовлечением практиков на местном уровне, включая представителей гражданского общества, волонтеров и местных сообществ, с особым фокусом на молодежь, женщин и другие уязвимые к радикализации группы.

Во-вторых, противодействие дезинформации и распространению языка вражды, в том числе через развитие диалога с гражданским обществом и медиа.

В-третьих, повышение потенциала как сотрудников местных исполнительных органов, органов внутренних дел, пенитенциарной службы, так и представителей НПО по противодействию и профилактике экстремизма и терроризма.

В-четвертых, необходимо более глубокое понимание причин, мотивирующих и приводящих женщин к насильственному экстремизму и роли женщин в профилактике и политике. Поэтому важно детализировать подходы в отношении женщин, уязвимых для экстремистской идеологии, в государ-

ственных программах. Особую актуальность приобретает разработка гендерно-ориентированного информирования с учетом специфики региона, странового законодательства, культуры и традиций вероисповедания.

Вся эта работа проводится под эгидой Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте Республики Казахстан, членом которой я являюсь.

В-пятых, необходимы межстрановые исследования причин, факторов «вовлеченности» женщин в экстремизм и терроризм, способов решения с учетом успешной местной специфики, важен обмен опытом в проведение специализированных тренингов для женщин.

Также важно выстроить работу по информационному сотрудничеству между государствами Центральной Азии на уровне силовых структур, государственных органов, экспертов, практиков и академического общества.

В 2018 году в штаб-квартире ООН представителями более 70 стран мира был подписан Кодекс поведения для достижения мира, свободного от терроризма, инициированный Казахстаном. Хочу поблагодарить всех коллег за поддержку инициативы Казахстана в данном направлении, и выразить пожелание, чтобы и далее мы действовали сообща ради обеспечения безопасного и устойчивого мира на региональном и глобальном уровнях.



ГУЛЬНАР
АТАЕВНА
АННАКУЛИЕВА

КАНДИДАТ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК,
АКАДЕМИК МАИН, ДОЦЕНТ UIB

КУЛЬТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В Казахстане сформировалось современное общество, оно слишком далеко продвинулось в своем понимании свободы, страна слишком сильно интегрирована в мировые процессы – для того чтобы навсегда остаться скованной политической системой прежнего типа. Важным обстоятельством является также свобода информации – правда должна быть открыта. Все это решается в рамках стратегии «Жана Казахстан».

Аңдатпа

Қазақстанда қазіргі заманғы қоғам қалыптасты, ол еркіндік түсінігінде тым ілгері жылжыды, ел бұрынғы үлгідегі саяси жүйемен шектелмес үшін әлемдік процестермен қатты ықпалдасты. Ақпарат бостандығы маңызды жағдайға ие, шындық ашық болуы керек. Мұның бәрі «Жаңа Қазақстан» стратегиясы аясында шешілуде.

Abstract

The modern society has been formed in Kazakhstan, it has advanced too far in its understanding of freedom, and the country is too strongly integrated into world processes in order to remain forever constrained by the former type of political system. The freedom of information is also an important circumstance – the truth must be open. All this is being solved within the framework of “New Kazakhstan” strategy.

Многими учеными [1] выделяются три типа идей: чувственные (это – культура), моральные (это – общество), интеллектуальные (это – наука). Рассматривая становление общества, основной силой, сплачивающей его, ученые называют именно культуру. В Казахстане сформировалось современное общество, оно слишком далеко продвинулось в своем понимании свободы, страна слишком сильно интегрирована в мировые процессы – для того чтобы навсегда остаться скованной политической системой прежнего типа. Важным обстоятельством является также свобода информации – правда должна быть открыта. Все это решается в рамках стратегии «Жана Казахстан».

Культура, общество, наука – какова связь между этими категориями? Говоря об общественном прогрессе, различают две его формы – 1) прогресс в обществе и 2) непосредственный прогресс общества. Когда речь идет о первой форме - прогрессе в обществе, то имеется в виду технологическое совершенствование экономики. «Конкретно речь идет о прогрессе материального производства или производства вещей (предметов практического назначения, с помощью которых люди физически изменяют природную и социальную среду своего существования); о социальном прогрессе (в производстве «непосредственной человеческой жизни», которым заняты медицина, воспитание, образование, здравоохранение и иные виды деятельности); об организационном прогрессе, в ходе которого совершенствуются «формы общения людей» (создаются и регулируются связи и отношения между ними); о духовном прогрессе, под которым понимается совершенствование видов деятельности, дающих людям необходимую и значимую для них информацию (наука, искусство и др.)» [2].

Человеческое бытие в любых обстоятельствах – это бытие-в-мире. Мир можно преодолеть, от мира можно уходить, его можно даже завоевывать. С другой стороны, мир и то, что в мире, может, в свою очередь, - «завоевывать» человека, завлекать его. Тогда человек становится как бы пленником мира.

Человеческое бытие-в-мире - это воплощенное, телесное бытие. Поэтому первичная связь человека с миром опосредуется чувственным опытом. Однако, рано или поздно, только чувственного опыта становилось недостаточно. Тогда, человечеством были изобретены средства, расширяющие эту связь, их называют - информационными медиа. Первые прорывы тут – изобретение алфавита и письменности. Изобретение письменности принципиально расширило связи человека с миром: через записанные на материальном носителе тексты человек узнает о том, что сам на опыте пережить не может, но свидетелями чему были другие люди, – узнает о событиях прошлого, дальних странах, разных народах и обычаях. Однако, рукописные книги не были средством массовой информации. Таким средством, благодаря тиражированию, стали печатные книга, газета, журнал. Электронные медиа и высокоскоростные транспортные средства (прежде всего, пассажирские лайнеры и скоростные поезда) привели, к своего рода, сжатию пространственно-временного диапазона опыта мира [3].

Согласно А. Шюцу, повседневный мир является для человека первопорядковой, базовой реальностью. С развитием цифровых технологий и беспроводной связи повседневный мир человека дигитализируется, в него проникают цифровые элементы [4]. Так, цифровизация в нашей стране всегда находится в центре внимания Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева. На расширенном заседании Правительства 14 июля 2022 года он сказал: «В целом, цифровизация идет медленно, на мой взгляд, неудовлетворительно. Я поручал улучшить работу национального холдинга «Зерде», который подвергся критике Счетного комитета. Премьер-министру как куратору цифровизации следует обратить особое внимание на этот вопрос» [5]. Так как, если ум человека есть произведение анализа, чем был бы он без знаков, необходимых инструментов анализа?» [6]. Ведь, любая наука представляет собой

последовательность правильно выстроенных рассуждений.

При усвоении знаний, традиций происходит социализация, далее - воспроизводство культурных символов общества, за счет чего поддерживается общественная интеграция на социальном, а не на системном уровне, чему служит язык, поэтому, общественность сознает себя как «языковое сообщество» [7]. Языковедение весьма важно для этнографии: «...язык, во всяком народе, есть вернейшее и красноречивейшее выражение его народности, и потому заключает в себе самый обильный, и самый надежный источник его этнографического изучения» [8]. Так, в «Глиняной книге» Олжаса Сулейменова особенно ярко прослеживается связь художника и времени, прошлого и настоящего, его поэтический взгляд охватывает исторические судьбы казахского народа и его связь с другими народами, незримой нитью переплетенные с картинами современности.

Не задаваемые внешней системой нормы, а изначально заданные в «жизненном мире» человека субъективные представления, смыслы закреплены в языке и выражаются посредством него, в языке фундированы, опосредованы все понятия, средства выражения, с помощью которых человек определяет действительность [9]. Язык – это, одновременно, и средство коммуникации, и форма фиксации идей, и методы, способствующие появлению новых знаний. Так, Х.-Г. Гадамер пишет: «Первичность признается за «языковостью» опыта мира. Промежуточный мир языка оказывается, в противоположность наивности позитивистского понятия факта, собственным измерением того, что нам дано» [10]. Таким образом, язык служит отображению собственных взглядов индивидов. Также именно общность языкового мира, опосредующего сознание индивидов, позволяет им приходить к коммуникации, взаимопониманию, личный смысл становится из «внутрисубъективного, - объективным» [11]. Как пишет Мурат Ауэзов в книге «Ділім»: «Слово «Ділім» происходит с

иранского языка и означает внутренний мир человека. Как вы знаете, мой отец поддерживал идеи наших алашординцев. Помню даже, как сам за руку повел меня в первый класс казахской школы. Тогда ведь школ с казахским языком обучения были единицы».

Начиная с 70-х гг. XX в. в развитых странах возникает постиндустриальная экономика совмещения (economics of scope). Такая экономика основана на специфических знаниях, необходимых для создания инновационной продукции и кастомизированных (изменяемых под конкретного заказчика) сервисов, и их постоянной рекомбинации. В это время начали создаваться инновационные научно-технические продукты, выпускаемые на широкий рынок, например, персональные компьютеры, мобильные телефоны. Хотя влияние этих продуктов на современную жизнь трудно переоценить, исследованию этого этапа развития инновационной деятельности, по мнению экспертов, не было уделено достаточного внимания в методологической литературе [12]. К теме «чувствующего разума» обращаются сегодня и нейронауки, и психология, и науки об искусственном интеллекте. Особую роль в предприятиях, производящих инновационную продукцию, стало играть предпринимательское видение. Видение задает то положение вещей в мире, которое предприятие считает своей предельной целью. Эта цель, указание общего пути ее достижения, а также общие ориентиры при принятии решений на микро- и макроуровнях определяют миссию предприятия. Можно сказать, что миссия определяла основу для долгосрочной программы действий. Такие ориентированные на продукт и миссию инновации являются программными [13]. Важным является умение людей не только изобретать или даже зарабатывать на этом, но и применять разнообразные навыки коммуникации, партнерства, ориентации на общее благо. В связи с этим, необходимо прежде всего воспитывать коммуникационные навыки. Во-первых, это навы-

ки получения знаний при общении (в том числе, опосредованно через тексты, инструкции, базы знаний). Но наша жизнь так изменилась, что это трудно сделать, трудно выбрать время и посидеть со сложным текстом. Во-вторых, это навыки совместной работы. В-третьих, это навыки партнерства, т.е. совместного целенаправленного действия. Эти навыки могут работать эффективно и слаженно только в случае наличия разделяемого представления о том благе, ради которого эти действия делаются [14].

Кризис современного искусства и культуры связан с утратой духовности. А между тем, состав общественных ценностей во многом определяется писательским видением мира. Художественное произведение всегда стремится что-то выразить. «Искусство выражает только то, что не обозначимо и что ничем иным, кроме данного художественного произведения, выражено быть не может» [15]. Но, обращаясь к современным казахстанским романам, следует отметить, что для них характерна утрата вымысла, что, по сути, вообще уничтожает саму сущность романа. «Все чаще, роман замещается мемуарами, документалистикой, либо записками путешественника. Это говорит об упадке вымысла, так как, все это есть некоторое подражание жизни, просто воспроизведение, перечисление некоторых жизненных событий. Роман же, - есть прежде всего «заново сотворенное живое бытие, неразложимое ни на какие рассудочные формулы и механически выделенные составные части» [16]. Современная литературная жизнь характеризуется тем, что она креативно, художественно и активно абсорбирует, перерабатывает жизненный материал и выдает что-то свое, что-то новое.

В искусстве и поэзии, в частности, используется художественная функция. «Здесь форма слова и его содержание, звуковая оболочка и смысл связаны настолько тесно и жизненно, что являются как бы единым, рассудочно неразложимым сгустком» [17]. Поэзия -

это «музыка речи, выражающая музыку смыслов, в своем, - по-разному и в разной мере, - но неизменно осмысленном звучании». То есть, философия искусства касается не только собственно философского осмысления сущности искусства, но и многих проблем искусствоведения как науки [18]. Для исследовательского поля традиционной эстетики характерны изменения, вызванные современными тенденциями в развитии самого искусства, которое покинуло «элитарную золотую клетку» и активно вмешивается в политическую, экономическую, информационную и другие сферы жизни человека [19]. Кино, проникая в наше сознание, учит нас видеть и любить красоту, открывает нам новые смыслы, формирует нашу культуру в той же мере, как и философия [20]. Это доказательные аргументы в пользу кино как создателя и двигателя культуры.

По точному замечанию Ю.Н. Гирина, «в макроисторической перспективе, авангардистский проект означал нечто большее, нежели только попытку человечества прорваться за рамки, установленные рациоцентричной картиной мира, ценой слома традиционной системы ценностей – изначальной и главенствующей была идея сотворения нового, сущностно иного мироустройства. К исходу второго тысячелетия стало очевидно, что опыт мировой культуры XX в. при всей его многосложности был во многом предопределен двумя взаимосвязанными интенциями авангардной эпохи - деструктивной и креативной, составляющими в совокупности основной бытийный принцип. Проблема авангарда и принадлежит сфере онтологии (бытию) более, чем сфере искусства, культуры или обустройства жизни [21]. Можно только согласиться с оценкой исследователей по поводу глобальности явления авангарда как мировоззренческого и философского сдвига, благодаря которому художественные методы познания обрели философский фундамент, органично интегрированный в единый вектор развития науки и культуры XX–XXI вв. [22].

Но не только наука и культура интегрированы в единый вектор развития, а также и общество. Это хорошо видно на примере жизненного пути Андрея Сахарова. Как писал Борис Слуцкий:

«Что-то физики в почете,
Что-то лирики в загоне.
Дело не в сухом расчете,
Дело в мировом законе».

Социальная активность А. Сахарова была прямым продолжением его научной деятельности не только физика-теоретика, но и одного из ведущих в мире ученых-оружейников, людей, в процессе создания сверхмощного смертоносного оружия, в той или иной мере, постигших политическую стратегию его использования и пытавшихся поделить с властью этим своим пониманием. Деяния Сахарова выходили далеко за рамки физики, он, все равно оставался физиком. В 1966-1967 годах ему удалось выдвинуть две действительно в высшей степени оригинальные идеи в чистой физике. Одна из них наиболее успешна и сейчас вполне признана, это объяснение поразительной несимметрии вещества и антивещества во Вселенной. Также А.Сахаров предложил объяснение гравитационного взаимодействия, основанного на микроскопических свойствах вакуума. Он использовал формулировку, что гравитация – это упругость пустоты. Ему также принадлежала работа – «Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе» в которой он утверждал, что решение проблем общества будет достигнуто легче и скорее, если они будут обсуждаться гласно и демократически [23].

Список использованной литературы:

1. Lefrancj. Laromiguière // Dictionnaire des philosophes. V. 2. P., 1984

2. Момджян К.Х. Гипотеза общественного прогресса в современной социальной теории // Вопросы философии. 2016. № 10. С. 36-37.

3. Фролов Александр Викторович. «Экзистен-

ция и мир в цифровую эпоху. Вестник Московского университета. Серия 7. Философия 2018 год, №3, стр. 24-25

4. Шюц А. О множественных реальностях // Шюц А. Избранное: Мир,свещающийся смыслом. М., 2004. С. 401)

5. Президент РК К.К.Токаев - <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-146213>

6. Laromiguière P. Leçons de philosophie. P., 1826. Т. I.Р.-III.

7. Гуссерль Э. Начало геометрии. М., 1996 (Husserl E. "L'Origine de la Geometrie". Traduction et introduction par Jacques Derrida. Presses Universitaires de France. P., 1962

8. Надеждин Н. Свод инструкции для Камчатской экспедиции, предпринимаемой Императорским Русским географическим обществом. Часть этнографическая. СПб., 1852. Ч. I., с. 25

9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие.СПб., 2000 (Habermas J. Moralbewusstsein und Kommunikatives Handeln. Fr./M., 1983)

10. Х.-Г. Гадамер, 1999, с. 211 Гадамер Х.-Г. Текст и интерпретация //СПб., 1999 (Gadamer H.-G. Text und Interpretation // Deutsche-Französische. Debattemit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle. München, 1984)

11. Гуссерль Э. Начало геометрии. М., 1996 (Husserl E. "L'Origine de la Geometrie". Traduction et introduction par Jacques Derrida. Presses Universitaires de France. P., с. 216. 1962

12. Федоров В.С. Инновации и новый тип производства знания. Вестник Московского университета. Серия 7. Философия 2015 год, №3, стр.25

13. Федоров В.С. Инновации и новый тип производства знания. Вестник Московского университета. Серия 7. Философия 2015 год, №3, стр.26

14.Федоров В.С. Инновации и новый тип производства знания. Вестник Московского университета. Серия 7. Философия 2015 год, №3, стр.37

15.Вейдле В.В. Эмбриология поэзии: статьи по поэтике и теории искусства. с. 310. М., 2002.

16. Вейдле В.В. Умирание искусства. с. 9. М., 2001

17. Вейдле В.В. Искусство без религии // *Вестн. РСХД*. 1933. No 3. с. 14
18. Надеждин Н. Свод инструкции для Камчатской экспедиции, предпринимаемой Императорским Русским географическим обществом. Часть этнографическая. СПб., 1852. Ч. I., с. 74]
19. W. Welsch, 2013]. Welsch W. *Aesthetics beyond Aesthetics- reconsidered* // *Plenary presentation at the XIXth International Congress of Aesthetics. Cracow, 2013* // URL: http://www2.uni-jena.de/welsch/papers/W_Welsch_Aesthetics_Beyond-Aesthetics_Reconsidered.pdf
20. Sartre J.P. *L'artcinematographique* / Contat M., Rybalka M. *Ecrits de Sartre*. P., 1970. P. 546- 548
21. Гурин Ю.Н. Проблема авангарда: содержание, границы, понятийный аппарат // *Авангард в культуре XX в.: Теория. История. Поэтика: В 2 кн.* с. 156. М., 2010. Кн. 1
22. Рендл М.В. Супрематическая онтология и ее философские аспекты в творчестве К. Малевича *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия* 2015 год, №5. стр 114.
23. Г.Е. Горелик. «Андрей Сахаров. Наука и свобода». Стр.700. Липец, 2017



HALYQARALYQ
MÁDENIETTERDI
JAQYNDASTYRÝ
ORTALYGÝ

INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES

«Қоғамдық пікірге қозғау салған отандастар мәселесін қолдан саясаттандыруға болмайды. Шетелдегі қандастарымызды («оралман» деген сөзге мен қарсымын) Атамекенге қайтару ісі ешқашан назардан тыс қалған емес, қалмайды да. Әлемнің түкпір-түкпіріндегі қандастарымыздың басын туған жерде біріктіру - біздің парызымыз»

Қасым-Жомарт Тоқаев



АБЗАЛ САПАРБЕКҰЛЫ
«ОТАНДАСТАР ҚОРЫ» КЕ АҚ ҰЙЫМЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ

Интервью

Сұхбатта Түркия елінің әлемдік аренадағы орны, Қазақ елі өз өнімін Әзербайжан мен Түркия арқылы Еуропа елдеріне қалай жеткізеді, екі ел арасындағы сауда-саттық айналымы, қару-жарақ байланысы, шетелдегі қандастарымызға деген еліміздің қамқорлығы, «Отандастар қорының» мақсат-міндеті туралы айтылады.

Түйін сөз: Түркия елі, Түркия аймақтық саясаты, Тұран одағы, Отандастар қоры, Каспий транстасымал коридоры, ТҮРКІСОЙ

Абзал Сапарбекұлының «KZ Пульс» арнасына берген сұхбатында Түркия елінің қазіргі әлемдік саяси аренада алатын орны, Қазақстан мен Түркия арасындағы байланыс, Тұран одағын құру мүмкін бе, шетелдегі қазақтардың жағдайы, Отандастар қорының атқарып отырған міндеттері және басқа да маңызды мәселелерді көтерді.

Абзал Сапарбекұлы тілшінің «Түркияның әлемдік аренадағы орны қалай?» деген сұрағына Түркия елінің қазіргі кезде саяси аренада бітімгершілік, дәнекершілік ретінде аймақтық ойынға қатысып отырған ең беделді мемлекет екені. Оған бірнеше себептің барын атап өтті. Мысалы Түркияның, тоғыз жолдың торабында жатқан геосаяси жағдайы, НАТО-ға мүше ел ретінде Еуропа мен Азия елдерінің арасында дәнекерші ретінде ұлттық мүддесін ойлап, мемлекеті үшін тиімді саясат жүргізіп отырғаны, сонымен қатар Ресей мемлекетімен тіл табыса алатын бірден бір ел екені тілге тиек болды. Путин мен Ердоғанның арасындағы мәмлекерлік байланыс туралы, екі ел президенттерінің ұстанымдары бір екенін, тіпті мінездерінің де ұқсастығын айта келіп, тіл табыса алатын көшбасшылар екенін жеткізді, сондықтан да Украина мен Ресейдің арасындағы бітімгершілік кездесулерде Ердоғанның ролі зор екенін атап өтті. Түркияның тарихы да айтулы, ұлы Осман империясының мұрагері. Келер жылы Мұстаф Кемал Ататүріктің реформасымен құрылған республикаға 100 жыл толады, сондай-ақ Ердоғанның жүргізіп отырған саясаты, келер жылы өтетін Президенттік сайлауға дайындық десе болады. Бір сөзбен айтқанда Түркия Еуропа елімен де, ислам елімен де, африка елдерімен де Азия елдерімен байланысты күшейтіп, ықпалды елге айналып отыр, Соңғы кезде Шығысқа шығу саясатын да жүргізіп отыр.

Осы сұхбатта қазіргі қалыптасқан жағдайда еліміз үшін мұнайды Транскаспий халық-аралық көлік маршруты арқылы әлемдік нарыққа шығарудың тиімділігі сөз болды. Бұл арада Абзал Сапарбекұлы Каспий арқылы тауар тасымалдау еліміз үшін тиімсіз болып тұрғанын, ол үшін транскаспий жолының бәсекелестігін арттыру қажеттігін, осы жол торабындағы елдермен келісімге келерде біржақты бағыт емес, кері байланысты да орнықтыру қажеттігін баса айтты. Мысалы

Түркияға тауар жеткізген кеме кері тауар тасуға қол жеткізу экономикамыз үшін зор жетістік боларын айтты. Қ.К. Тоқаевтың Түркияға сапарында тауар айналымын 10 миллиардқа жеткізу қажеттігін тапсырғанын оған барлық мүмкіндік барын мысалдар арқылы дәлелдеді.

Соңғы кезде Тұран Одағы құрылуы мүмкіндігі айтылуда, осыған орай Абзал Сапарбекұлының жауабы түрік мемлекеттерінің байланыстары жақсы екенін, аймақты интеграциялау Түркия мемлекетінің басты саяси бағдары екенін айта келіп, Қазақстанның азаттығын алғашқылардың бірі болып мойындаған Түркиямен әскери салада да ынтымақтастық орнатуға мүдделі екеніміз рас. Өйткені, Анкарамен әскери-техникалық ынтымақтастық орнату Нұр-Сұлтан үшін отандық қорғаныс-өнеркәсіп кешенінің жұмысын айтарлықтай өзгерте алатын басым бағыттардың бірі болып саналады деді.

Түркі мемлекеттер арасындағы мәдени байланыстар туралы да сөз болды. Абзал Сапарбекұлы ТҮРКІСОЙ ұйымының маңыздылығын атап өтті. Бүгінде ТҮРКІСОЙ ішкі және сыртқы саясатына, мемлекеттік құрылымдардың саяси бағытына қарамастан, түркітәлді елдердің мәдениет және өнер саласындағы аймақтық достастығын жүзеге асырып отыр. Әлемдік қоғамдастыққа тамыры тереңде жатқан түркі әлемнің рухани байлығын таныстыру мақсатын жоғары деңгейде жүзеге асырып келе жатқаны, өзінің қызметтік бағыты бойынша ТҮРКІСОЙ ЮНЕСКО құрылымымен үндес екенін баса айтты. Оның айтуынша, ТҮРКІСОЙ ұйымы рухты көтеретін, өнерді ынталандыратын шараларды жиі өткізіп тұрады.

Шетелдегі қазақтардың жағдайы туралы Абзал Сапарбекұлы шамамен 5-8 миллионға дейін қазақтардың шетелде тұрып жатқаны, Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары елге 2 миллионға жуық қандастарымыздың оралғаны, бастапқыда олардың туған жерде орнығып кетуіне көптеген кедергілердің, қиыншылықтардың болғанын, ал қазіргі кезде қандастарымыздың Қытайдан оралуы саябырсығаны, оған себеп Қытай елінің шекарадан өту барысын күрделендіріп отырғаны екенін әңгімеледі. Дегенмен қандастарымыздың Монғолиядан, Өзбекстаннан көшіп келіп, туған жерге сіңісіп кетіп жатқанын жеткізді. Оның пікірінше шетелден қандастарымыздың жаппай көшіп келуі міндетті емес екен. Өйткені олар тарихи жерімізде тұрып жатыр, сол жерде қазақ мәдениетін

кеңейтуге қол жеткізеді екен. Шет мемлекеттердегі және елге келген этникалық қазақтарды қолдауды қамтамасыз ету қажеттігіне назар аударды.

«Отандастар қорыны» басшысы ретінде Абзал Сапарбекұлы қоғамның қазіргі кезде ҚР Сыртқы істер министрлігіне қарайтынын, бүгінде Қоғамның негізгі мақсаттарында шетелдегі қазақ қауымдарының жинақы тұратын жерлерінде қазақ тілі мен мәдениетін дамыту және тарихи отанымен байланысын қолдау саласындағы іс-шараларды ұйымдастыру арқылы ҚР Сыртқы істер министрлігінің шетелдік ведомстволарына бағынысты ұйымдар ретінде шетелдегі Мәдени-іскерлік үйлері платформасының желісін кеңейтуге, шетелдік қазақ жастары және Қазақстанның білім беру саласын басымдықтарына, Шетелдегі қазақ қауымдары және Қазақстанның имидждік тартымдылығын арттыру ақпараттық-консультациялық қамтамасыз ету мәселелеріне басымдық жасау көзделіп отырғаны айтып өті.

Сонымен қатар қандастарды ақпараттық қолдау орталықтарының жұмысын жалғастыра отыра, шетелдегі қазақтар мен елге келген ағайынның өзара іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясатты талдау, жоспарлау және болжау мәселелері бойынша деректер базасын қалыптастыру жұмыстарын атқаратынын атап өтті. Ұлтық бірегейлікті сақтау, шетелде тұрып жатқан қандастарымыз арқылы еларалық достық байланысты орнықтыру бойынша жобаларды іске асыратынын атап өтті. Отандастар қоры ішкі көші-қонға да ықпал ете алатынын, қандастарымыздың азаматтық алуына қамқор болып отырғанын айтып, алдағы атқарар жұмыстары ауқымды екенін жеткізді.

PS. «Отандастар қорыны» КЕ АҚ Президенті Абзал Сапарбекұлының «KZ Пульс» арнасына берген сұхбатының толық нұсқасын <https://youtu.be> каналынан тыңдай аласыздар..



HALYQARALYQ
MÁDENIETTERDİ
JAQYNDASTYRÝ
ORTALYGÝ

INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES



Марат Оралбаевич
Абсеметов

ДОКТОР ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ГЛАВНЫЙ
НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ЦСК НИИКК

РОЛЬ АМИРА ТИМУРА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ МАВЗОЛЕЯ ХОДЖА АХМЕДА ЯССАВИ

Аннотация

Тимур Кореген - Тимур Прозорливый, под таким именем известен в казахских легендах и преданиях Амир Тимур. На протяжении всей жизни Эмир Тимур поклонялся святому духу суфия Ахмеда Яссави - покровителю казахов. Перед каждым дальним походом он проводил ночь у могилы святого. В знак глубокого уважения к мудрейшему шейху Ахмеду Яссави Амир Тимур издал указ о сооружении ему величественного мавзолея.

Возможно, прозорливость Амира Тимура заключалась в том, что, закладывая камень у основания храма Ахмеда Яссави, пророка кочевников Великой Степи, он заложил в сердце Евразии фундамент казахской государственности и идею объединения тюркских народов.

Аңдатпа

Көреген Темірлан – әулие Темірлан, қазақ аңыздары мен әңгімелерінде Әмір Темір осындай атпен танымал. Әмір Темір өмір бойы бүкіл түркі халқы қасиет тұтқан Қожа Ахмет Иасауидің рухына тағзым етіп өткен.

Әр ұзақ жорыққа шығар алдындағы түнді ол әулиенің қабірі басында өткізген. Ғұлама Қожа Ахмет Иасауиге деген терең құрметтің белгісі ретінде Әмір Темір оған арнап ұлы кесене салу туралы жарлық шығарды.

Әмір Темірдің көрегенділігі сол, Ұлы Дала көшпенділерінің Пайғамбары Ахмет Иасауи ғибадатханасының іргетасын қалау арқылы ол Еуразия жүрегінде қазақ мемлекеттілігінің іргетасы мен түркі халықтарын біріктіру идеясының бастамашысы бола білді.

Abstract

Timur Koregen - Timur the Foresightful, Amir Timur is known by this name in Kazakh legends and tall stories. Throughout his life, Emir Timur worshipped the holy spirit of Sufi Ahmed Yassawi - the patron saint of the Kazakhs. Before each long-distance hike, he spent the night at the grave of the saint. As a sign of deep respect for the wise Sheikh Ahmed Yassawi, Amir Timur issued a decree on the construction of a majestic mausoleum for him.

Perhaps Amir Timur's foresight was that laying the foundation of the stone at the base of the temple of Ahmed Yassawi, the prophet of the nomads of the Great Steppe, he laid the foundation of Kazakh statehood and the idea of uniting the Turkic peoples in the heart of Eurasia.

Великой целью Амира Тимура было построение централизованного могущественного государства. За 35-летнюю правленческую деятельность он объединил 27 стран, сумел создать великую империю от Средиземноморья на западе и казахских степей до Индии. В его государство входили Центральная Азия, Хорасан, Северная Индия и часть Кавказа. Короли Англии и Испании налаживали дипломатические связи с империей Амира Тимура. Он добился мира в своем государстве, способствовал развитию производства, науки, культуры и упрочению торгово-экономических связей между народами. Амир Тимур по праву является выдающейся исторической личностью мира [1, с. 40].

Несмотря на долгие походы Амир Тимур находил время для строительства великолепных зданий, разведений садов, проведении дорог, сооружении каналов, возведении величественных мавзолеев, минаретов и других образцов зодчества. Из великолепных зданий, построенных Амиром Тимуром, сохранились: мечеть Биби Ханым в Самарканде, мемориальный комплекс Шахи-Зинда, дворец Ак-Сарай в родном городе Шахрисабзе (Кеш).

Туркестанская земля отличается обилием святых могил в Центральной Азии, местом притяжения паломников и божьих угодников. Усыпальница Окош-ата по легенде является могилой ветхозаветного пророка святого Даниила (аналогичная могила есть в Самарканде).

В «Зафар-наме» Шарафаддина Али Йазди указывается, что по прибытии из Чимкента в Сайрам, в 1366 году Амир Тимур совершил паломничество к святым местам и получил там благословение местных шейхов. Сайрам (Испиджаб) был одним из древнейших культурных центров Центральной Азии. В этом городе жили и творили предки Ходжа Ахмеда Яссави-святые Хазрет Махмуд шейх (дед), Ибрагим шейх (отец), а также известный теолог, толкователь Корана Казы Байзови, 52 раза совершивший хадж Елаган ходжа, автор 37 книг Лутфулла Сареми, наставник 400 муфтиев Тажиддин Испиджаби, ученый Кутбиддин.

Будучи в Сайраме, Амир Тимур посетил места погребения отца Ахмеда Яссави Ибрагим шейха и его матери Карашашана, достопочтенных Казы Байзови, Лутфулло Сареми, учителя Ходжи Ахмеда Яссави Окота-ата (Шахабдин Испиджаби), Елаган ходжи, библиейско-госвятого Гайып Ерен Кырык Шилтена, Кутбиддина и других.

Потрясатель Вселенной во время посещения этих мест, прежде совершив ритуальное омовение, с болью в сердце обходил могилы, и над каждой могилой и гробницей читал молитвы из Корана. После посещения мест захоронения святых Амир Тимур наказал местным хакимам соорудить в Сайраме мавзолей достопочтенному Балегарданата (настоящее имя Абдулазиз – сподвижник пророков, леген-

дарный полководец Арабского халифата, принесший ислам в Центральную Азию) и другим святым [1, 49-50].

На протяжении всей жизни Эмир Тимур поклонялся святому духу суфия Ахмеда Яссави – покровителю казахов. Перед каждым дальним походом он проводил ночь у могилы святого. В знак глубокого уважения к мудрейшему шейху Ахмеду Яссави Амир Тимур издал указ о сооружении ему величественного мавзолея. На склоне своих лет осуществил свою мечту – построив над могилой святого величественный храм [1, с. 50].

Город Туркестан, с находящимся там мавзолеем Ходжа Ахмеда Яссави, по сути, стал духовным центром тюрков – мусульман Центральной Азии. Суфийское учение и постулат Ахмеда Яссави – «сила в справедливости», послужили идеологической основой правления Амира Тимура.

Как повествуют дошедшие из глубины веков легенды, Амир Тимур перед каждым большим боевым походом искал благословения у духа Ахмеда Яссави. И в благодарность его величию он задался целью построить величественный мавзолей над могилой святого. По свидетельству ученого-востоковеда М.Е. Массона: «Тонкий политический расчет руководил при этом великим эмиром. Не раз полупокорные сырдарьинские степняки, угрожая далекому тылу армии и даже сердцу государства столице Самарканду, заставляли полководца прерывать разрешение начатых стратегических замыслов. Польстить чувству кочевников вниманием к их национальной святыне, подчеркнуть духовное единство народов, исповедовавших ислам, воздействовать на впечатлительного номада грандиозностью замысла, а исполнением его дать представление о мощи империи – вот те практические цели, которые имелись в виду при возведении на окраине государства в конце XIV столетия первоклассного памятника средне-азиатского зодчества» [2, с. 32].

Далее М.Е. Массон пишет: «Официальная история Тимура «Книга побед» связывает повествование о закладке здания с событиями конца 799 г.х., т.е. осени 1397 г. н.э. В это время под Самаркандом только что были закончены работы по устройству чудного сада «Дилькуша» (радующий сердце), уготованного для приема новой невесты эмира, дочери моголистанского владетеля Хызр Ходжа-оглана, по имени Тукельханым. Сам Тимур выступил ей навстречу. Эскорт остановился лагерем на зимовку в Ахангеране, близ селения Чинас. В ожидании прибытия своей будущей супруги эмир в сентябре месяце проехал в город Яссы и торжественно совершал обряд зиярата (поклонение) могиле Ходжа Ахмеда. Выполнив его, эмир наградил подарками и приношениями живших при мазаре и некоторых из окружающих, после чего вернулся в свой стан близ Чинаса, где ему принесли известие, что ожидаемая Тукельханым приближается...» [2, с. 32].

Осенью 1397 года Амир Тимур помимо встречи с Тукельханым был занят подготовкой к дальнему походу в Индию. Историк Гиясиддин Али, автор «Дневника похода Тимура в Индию» (1399-1403 гг.), указывает, что причиной этой войны стало притеснение мусульман правителем Индии. И вполне объяснимо, что свои молитвы он обратил мусульманскому мистика Ахмеду Яссави и начал строить в честь него гурхану. Молитвы были услышаны, и Амир Тимур, вдохновленный пророчеством, данным свыше, отправился в далекий путь. Поход продолжался одиннадцать месяцев с мая 1398 по 3 марта 1399 года [3, с. 126].

Как упоминает Массон: «Из текста «Книги побед» можно предположить, что именно во время пребывания Тимура в городе Ясы последовал приказ о возведении над могилой турецкого шейха нового мавзолея. Воля заказчика закреплена была указом, предусматривавшим общий план, основные размеры и отчасти даже некоторые декоративные детали

самого здания и внутреннего убранства. Сорок одному гязу должен был быть равен диаметр главного купола, размерами которого уже обуславливались все остальные пропорции памятника. Спереди предполагался высокий арочный портал с двумя минаретами. За ним большое купольное квадратное помещение со сторонами в тридцать гязов и с вылитыми, как дверные петли, из сплава семи металлов водоемом (хаузом) по середине. Дальше комната со сторонами в двенадцать гязов, под меньшим куполом которой выложенное мраморными плитами из Тавриза надгробие самого шейха. Справа и слева от усыпальницы два помещения (чарсуфы) для устройства собраний, каждая 16,5 г. х 13,5 г. Кроме того, несколько других помещений, а также худжр для прибывающих на поклонение паломников. Купола и стены, как требовали архитектурные вкусы эпохи, должны были быть одеты изразцами. Таковы были задания, осуществление которых было возложено на Мавляна Убайдулла Садра» [2, с. 32-33].

Амир Тимур, руководя возведением здания, в 1397 году дает Вакф-Наме (Дарственную грамоту) ответственным лицам за строительство, сохранность и жизнедеятельность многофункционального храма, говоря современным языком издает Указ о развитии, материальном обеспечении и особом статусе мавзолея Ахмеда Яссави, который по сути, и по сей день, имеет историческую, возможно, и юридическую ценность. В тексте Указа через века звучат слова великого Амира Тимура: «Султана правоты и истины, лучшего мистика, предводителя совершеннейших людей, первенствующего в свое время святого, благодарнейшего султана Ходжа Ахмеда Яссави! Да осветит Бог могилу его лучем своего блеска!» [4].

Мавзолей Ахмеда Яссави в Туркестане расположен на перекрестке больших караванных, торговых и военных дорог. Амир Тимур особо указал на назначение этого сооружения:

«Здание должно служить для путников, идущих этим путем, необходимым местом остановки, как-бы мостом, который нельзя миновать путнику. Да укрепит Всевышний Создатель это здание!» [4].

Последние строки этого Указа объявляют волю Амира Тимура нерушимой: «Все царствующие особы, хакиды, интеллигентные лица, высокопоставленные особы и чернь, да не позволят себе сделать какие-либо изменения этого вакуфа или менять его на что-либо другое. Да признают они такой поступок воспрещенным. А ежели кто-либо нарушит определенные здесь условия и права этого вакуфа, да будет тот предан проклятию Всевышнего Бога, ангелов и всех людей! Да подвергнется такой человек вечному мучению Создателя!» [4].

По сообщению Шериф ад-дина Йезди, масштабное строительство мечети Ахмеда Яссави началось в мае 1399 года, после победоносного возвращения Тимура из Индии. По его описанию: «... В самом здании работали 200 каменщиков из Азербайджана, Фарса, Индии и других областей, в горах были заняты 500 человек, которые должны были добывать камни и отвозить их в город. Для перевозки камней служили 95 слонов, вывезенных из Индии, камни перевозились на телегах, запряженных быками. Мастера и ремесленники, собранные со всех концов света, принимали участие в работах, высший надзор был поручен царевичам и эмирам. Часто при работах присутствовал сам Тимур. Были известны случаи, когда он недовольный качеством строительных работ, жестоко наказывал виновных, а уже выстроенные сооружения приказывал разрушать и возводить заново. Исправительные работы делались в столь быстрое время, что поражали очевидцев» [5, с. 81].

В Туркестане по распоряжению Амира Тимура трудились архитекторы, строители, мастера-ремесленники, художники, каллиграфы, резчики по камню, дереву и ганчу из Багдада, Дамаска, Самарканда и Бухары. На строитель-

ство мавзолея перевозился на верблюдах и двухколесных арбах металл из Улытау, мрамор, добытый в Кордае, камень из Каратау, лес из Тянь-Шанских гор. В Сауране был построен кирпичный завод, где кирпичи доставлялись по ручному конвейеру. Тысячи людей, образовав живую цепь, передавали кирпичи из рук в руки.

Как повествует легенда начало строительства не обошлось без препятствий: «Но лишь только рабочие вывели стены, как явился в глухую полночь огромный зеленый бык и рогами раскидал все сделанное. Вновь стали возводить здание. Уже сложили арки и своды – и в одну ночь от всего осталась лишь груда развалин. Задумался Тимур. И явился ему во сне некий старец, который объявил волю Ходжа Ахмеда, чтобы сперва возвели мазар на могиле его первого руководителя Баб Арслана. Охотно выполнил это требование Тимур, и только после этого постройку туркестанского мавзолея удалось довести до благополучного конца» [2, с. 60].

Туркестан во многом напоминал Амиру Тимуру его родной город Кеш. И дворец Ак-Сарай по духу перекликался с мавзолеем Ахмеда Яссави. Исследователь Массон отмечает: «Знаменитый дворец Тимура в Кеше

Ак-Сарай, уцелевший главный вход которого имеет много общего с порталом туркестанского мавзолея, начали возводить еще в 1380 году. Между тем, проезжавший через Кеш испанский посол РюиГонзалес де Клавихо в 1404 году застал работы в полном разгаре. Он отмечает в своем дневнике от 29 августа: «Говорят, что уже двадцать лет в нем работали каждый день, и даже теперь работало много мастеров» [6, с. 39].

Мавзолей Ахмеда Яссави возводился долгие годы. В 1404 году, вблизи города Отрар, в боевом походе на Китай, остановилось сердце железного правителя. Остается тайной, о чем думал и мечтал великий Амир Тимур, находясь на турке-

станской земле. Каким была его последняя воля? Возможно, Амир Тимур желал быть погребенным в усыпальнице святого, рядом со своим духовным покровителем. По прошествии шести веков этот памятник зодчеству не перестает восхищать своим масштабом и красотой мировую общественность.

Тимур Кореген – Тимур Прозорливый, под таким именем известен в казахских легендах и преданиях Амир Тимур. Возможно, его прозорливость заключалась в том, что, закладывая камень у основания храма Ахмеда Яссави, пророка кочевников Великой Степи, он заложил в сердце Евразии фундамент казахской государственности и идею объединения тюркских народов.

Список использованной литературы:

1. Тезисы Международной научной конференции «Амир Темур и его место в мировой истории». Ташкент. 1996, 23-26 октября.
2. Массон М.Е. Мавзолей Ходжа Ахмеда Яссави. Сыр-Дарьинское отделение общества изучения Казахстана. Ташкент. 1930. /ЦНБ. 902.6.298.1. М 325 (микр.)/. В кн.: М.Е. Массон. Мавзолей Ходжа Ахмеда Яссави. Шымкент. «Жібек жолы» баспасы.
3. Ахмедов Б. Сахибкиран Тимура. Ташкент, 1996. С. 126.
4. Текст грамоты Тимура помещен в «Протоколах Туркестанского кружка любителей археологии», год третий. Ташкент, 1898. Перевод, выполненный А.А. Диваевым, напечатан в «Туркестанских ведомостях», 1901, № 38, 41.
5. Бартольд В.В. Мечеть Биби-Ханым. – Соч. М., 1966, т. 4; Загадки древнего Туркестана: Сборник научных и научно-популярных статей. Алматы: «Санат», 1998.
6. Массон М.Е. О постройке мавзолея Ходжа Ахмеда в городе Туркестане. Известия Среднеазиатского географического общества. Т. XIX. Ташкент, 1929.



АРЫН АМАНГЕЛЬДИЕВИЧ ОРСАРИЕВ

ДОКТОР ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК,
ГЛАВНЫЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК «ГОСУДАРСТВЕН-
НЫЙ МУЗЕЙ «ЦЕНТР СБЛИЖЕНИЯ КУЛЬТУР» НАУЧ-
НО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ
КАЗАХСТАНА»

КУЛЬТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

Аңдатпа

Мақалада мәдениеттің қоғамда алатын орнына тоқталып, әр қоғамда әртүрлі мәдениет болу себебін түсіндіреді. Қазақстандық мәдени саясатының даму барысы, жалпы қоғамдағы мәдениет құндылығының деңгейін топтарға бөліп салыстырмалы түрде сараптама жасайды. Жас ұрпаққа тәрбие беруде ұлттық болмыс пен дәстүрдің маңыздылығы мысалдармен дәлелденеді. Қоғамдық сананың құндылық жүйесі – мәдениет дәстүр, халықтық мұра, эмоциялық күй кешу, тәжірибе, білім, руханияттан қолдау тауып қалыптасатыны айтылады..

Түйін сөздер: мәдени саясат, қоғамдық сана, мәдениет жүйесі, қазақстандық мәдениет, жеке тұлғаны қалыптастырудағы мәдениеттің ролі.

Abstract: The article pays attention to the place that culture occupies in society and explains why there is a different culture in each society. The course of development of Kazakhstan's cultural policy provides a comparative analysis of the level of cultural value in society as a whole, dividing it into groups. Examples show the importance of national identity and traditions in the education of the younger generation. It is noted that the value system of public consciousness is formed by the support of culture, traditions, folk heritage, emotional state, experience, knowledge and spirituality.

Key words: cultural policy, social consciousness, cultural system, Kazakhstan's culture, the role of culture in the formation of personality.

В современном мире люди весьма часто задумываются о культуре. Она может быть, как основой роста качества жизни, так и источником разных проблем. На наш взгляд, способность искусства, традиций, новаций и всего другого, что комплексно составляет понятие культуры, влиять на общественное развитие - безусловны. Культура может и должна быть основой духовной модернизации, развития национальной ментальности и конкурентоспособности страны в целом.

«Пластичность» или «закостенелость» общественного сознания, само собой, формируют естественную инерцию развития. Однако уровень культуры во многом зависит от целей и задач соответствующей политики государства.

В начале 2010 года в Атлантическом океане на острове Гаити произошло землетрясение, которое привело к разрушениям и цунами. Началась паника, которая переросла в грабежи и мародерство.

В 2011 году в Тихом океане, по прошествии буквально года после трагедии на Гаити, произошли сильные подземные толчки в районе острова Хонсю (Япония). Разгул стихии аналогично привел к множественным разрушениям, большому цунами и трагедии на Фукусиме. Вместе с тем, такие явления, как паника, грабежи и мародерство отсутствовали. Наоборот, люди сплотились, оказывая максимальную помощь друг другу.

В данном случае логичен вопрос - в чем дело? Почему в разных обществах одно и то же природное явление приводит к таким разным социальным последствиям? Несмотря на жертвы и схожие разрушения, почему складывается такая уникальность?

Ответ на поверхности. У разных обществ разный уровень культуры. А страны, оказываясь в стрессовых ситуациях, должны стремиться развивать себя ближе к «японскому кейсу». И это вопрос культурной политики любого общества.

Культура – это система ценностей общественного сознания, которая влияет на поведение людей и на результаты их жизнедеятельности. По Иммануилу Канту, в уме каждого человека есть этический импера-

тив, который говорит ему, что и для себя, и для других нужно делать хорошее и не делать плохое. Основным «держателем» же системы ценностей является культура. Она возникает и поддерживается через традиции, наследие, эмоциональные переживания, опыт, знания и духовность. Одним из механизмов развития и модернизации ценностей является культурная политика, одним из важных средств ее продвижения является искусство.

Иными словами, работа культурной инфраструктуры страны - а это 65 театров, киностудия «Казахфильм», 32 госконцертных организаций, около 2000 сельских Домов культуры, 11 124 библиотек всех систем и ведомств, 263 музея, около 25 000 объектов историко-культурного наследия, более 25 000 объектов ономастического пространства и др., - должна обеспечивать развитие казахстанской культуры.

В соответствии с известным правилом: «Все, что нельзя измерить, тем нельзя управлять», важно оцифровать систему управления государственной культурной политикой. Причем, госполитика в этой сфере не должна измеряться только техническими показателями инфраструктуры искусства. Важными должны быть качественные показатели на всех уровнях от «Индивидуальной» до «Общечеловеческой» культуры Казахстана.

Условно предлагается все отношения и ценности в нашем обществе распределить по пяти уровням: 1) Индивидуальный (Личностный), 2) Семейный, 3) Организационный, 4) Гражданский или гражданско-политический, 5) Нравственный (общечеловеческий). А для понимания и отражения конкретного состояния уровня развития определить осязаемые и измеримые показатели.

Первый уровень. Индивидуальная (Личностная) культура – это способность общества генерировать лидеров, конкурентоспособных на мировом уровне в искусстве, спорте, науке, бизнесе и других сферах. Все годы Независимости Казахстан генерирует ярких звезд практически во всех сферах.

Традиции казахстанского воспитания в духе открытости природе и миру, полиязычие, мультиэтничность, тяга к образова-

Олимпий- ские игры	участ- ники	зо- лото	се- ребро			
Барселона 1992	Участие в составе Объединенной команды					
Лиллехам- мер 1994	29	1	2	0	3	12
Атланта 1996	96	3	4	4		24
Нагано 1998	60	0	0	2	2	20
Сидней 2000	130	3	4	0	7	22
Солт-Лейк- Сити 2002	50	0	0	0	0	-
Афины 2004	119	1	4	3	8	40
Турин 2006	56	0	0	0	0	-
Пекин 2008	132	2	3	4	9	37
Ванкувер 2010	39	0	1	0	1	25
Лондон 2012	115	3	1	7		24
Сочи 2014	52	0	0	1	1	26
Рио-де-Жа- нейро 2016	104	3	5	10		22
Пхенчхан 2018	46	0	0	1	1	28
Токио 2020	93	0	0	8	8	83
Итого	-	16	24	40		

нию и развитию все это становится средой развития заметных индивидуальностей. Неплохое советское наследие, дополненное меценатством казахстанского бизнеса, такими программами и инициативами как «Болашак», «Дарын», РФМШ и другие, позволяют периодически слышать о победах казахстанцев на мировом уровне.

Возможно назвать ряд имен, чтобы представить размах и качество современной культуры развития личностей. Кумир миллионов людей на всей планете ДимашКудайбергенов, обладатель ГрэмиИманбекЗейкенов, миллиардеры-единороги - бизнесмены Михаил Ломтадзе и Вячеслав Ким, плеяда чемпионов мира по шахматам - БибисараАсаубаева, Динара Садвакасова, ЖансаяАбдумалик, Елена Анкудинова, Малика Зиядин, абсолютный чемпион ряда общепризнанных профессиональных боксерских ассоциаций мира - Геннадий Головкин, выдающийся марафонец многократный рекордсмен книги рекордов Гиннеса - Марат Жыланбаев и многие, многие другие – все это примеры уровня казахстанской культуры по поддержке и развитию личностей.

Для более четкого понимания уровня и места казахстанской культуры развития личностей необходимо принять единую методику и определить сферы измерения. Вместе с тем, можно приблизительно сравниться по уровню численности населения с другими странами. По состоянию на 1 июля 2022 года Казахстан находится на 64-й позиции. От этого и нужно отталкиваться, чтобы понимать наше место в мире.

Когда мы берем такую сферу как спорт и рассматриваем его в разрезе Олимпийских игр, то развитие культуры формирования конкурентоспособных личностей выглядит следующим образом. За годы Независимости Казахстан выиграл 80 олимпийских медалей и спустился за это время с позиции 12 на 83. Думаю, здесь есть, о чем поразмыслить. И это не только спортивная политика государства.

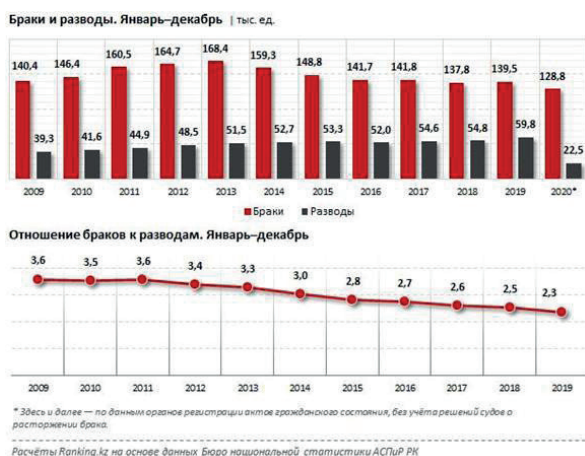
Если проанализировать мировую сферу бизнеса, то из 2668 миллиардеров 2022 года по версии Форбс, в Казахстане работают не менее 10 из них (В.Ким, Б.Утемура-тов, Т.Кулибаев, Д.Кулибаева, А.Ибрагимов, А.Машкевич, П.Шодиев, В.Ким, М.Ломтад-

зе, Т.Турлов).

Кроме того, не менее 50 семей Казахстана имеют состояние свыше 85 млн.долларов . Можно по-разному к ним относиться или сомневаться в источниках их богатства, но наше общество позволяет им развиваться именно здесь, и это во многом культура нашей поддержки развития бизнеса.

Согласно отчетуKnightFrank о богатстве за 2021, количество сверхбогатых людей во всем мире увеличилось, несмотря на пандемию коронавируса. Количество людей с состоянием \$30 млн и более (UHNWI) выросло на 2,4% в течение последних 12 месяцев и сейчас составляет более 520 тыс. человек. За минувший год самый большой рост отмечен в Азии – 12%. А Казахстан эксперты агентства расположили на 7-е место в мировом рейтинге: здесь в ближайшие 5 лет число людей с состоянием от \$30 млн вырастет на 33% .

Второй уровень. Семейная культура – это культура, которая должна способствовать психологической устойчивости людей в разные периоды их жизни, управлять ролями отцов, матерей, детей и тд.



Как говорил Карл Маркс: «Семья – ячейка общества».

Семья - это институт поддержания материальной, и эмоциональной безопасности, социального развития и ответственности людей.

Семейную культуру возможно измерить долей разводов от браков. За 30 лет в этой

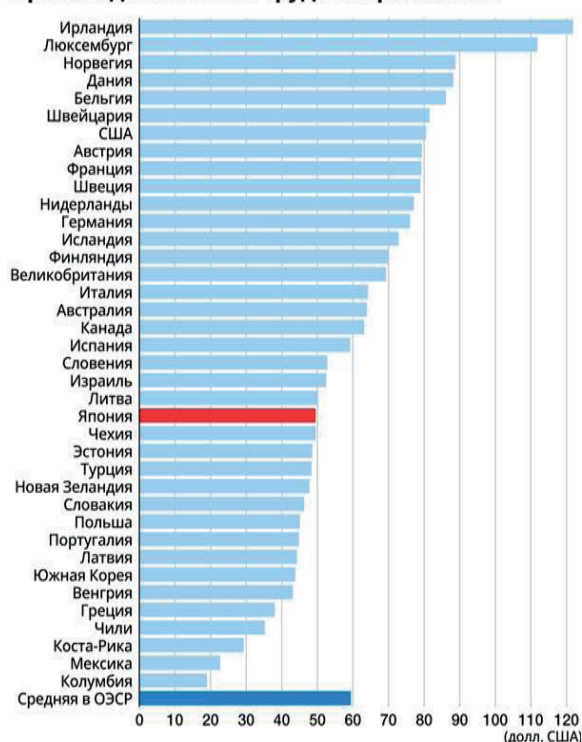
сфере нашей страны были заметные ухудшения по объективным и субъективным причинам. Думаю, это одна из основных причин всевозможных девиаций и суицидов.

Тем не менее, в последние годы (2009-2020) наметились характерные черты улучшения. Статистика показывает, что институт семьи укрепляется.

Третий уровень. Организационная (трудовая) культура. Практически все люди живут в учебном, творческом или производственном коллективе. В конечном итоге все их усилия сводятся к производству какого-то результата, блага.

Взаимодействия людей и организаций при производстве товаров и услуг могут быть более или менее эффективными. И все они вносят вклад в развитие производительности труда. Следовательно, можно предложить именно через производительность измерять качество культуры этого уровня.

Производительность труда в странах ОЭСР



Источник: Японский центр производительности труда

nippon.com

Рейтинг стран по уровню безопасности. I полугодие 2021		
Место	Страна	Индекс безопасности
1	Катар	87,87
2	Объединённые Арабские Эмираты	84,77
3	Тайвань	84,54
4	Остров Мэн	80,75
5	Оман	79,66
6	Швейцария	78,38
7	Гонконг	78,00
8	Япония	77,81
9	Словения	77,72
10	Армения	77,21
34	Азербайджан	67,98
37	Узбекистан	66,58
52	Россия	60,01
76	Молдова	53,65
81	Украина	52,58
98	Казахстан	46,23
107	Кыргызстан	43,13
114	Беларусь	40,42
137	Венесуэла	16,24

На основе данных Numbeo

Finprom.kz

Ключевыми факторами производительности необходимо считать технологическое развитие, уровень образования и терпимости, интернационализацию и открытость общества.

У нас здесь достаточно неплохие результаты, однако еще много нужно усовершенствовать. Для эталона можно взять страны мировой тридцатки или Организации экономического

По мнению экономистов Всемирного банка Марианны Лутти и Мартина Мелецки, в период с 2015 по 2018 гг. в сфере обрабатывающего производства и услуг отмечался небольшой рост производительности, составлявший в среднем 1,1% и 0,4% соответственно.

Это дает возможность говорить о том, что общество развивается и поддерживает рост. Однако достаточно ли этого для нашего догоняющего развития?

Четвертый уровень. Гражданская или гражданско-политическая культура. Отношения людей в обществе упорядочиваются гражданско-политическими институтами. Люди продвигают и защищают свои права и интересы через формирование общественных объединений, политических партий, НПО и иными известными методами. Эффективность всей экосистемы того, как в конечном случае обеспечивается благополучие и качество жизни «От соседа до Президента», в итоге определяет реальный патриотизм и гражданственность.

Вопрос о том, как измерять патриотизм, давно интересует политологов и социологов. Несомненно, соцопросы могут дать определенную картину. Однако, на мой взгляд, наиболее объективная оценка – это, прежде всего, баланс числа желающих получить гражданство от числа граждан, готовых от него отказаться.

Иначе, культуру этого уровня можно измерять миграционными потоками. Именно поэтому жители в конечном плане «голосуют ногами». Иными словами, они либо уезжают на ПМЖ в места, где для них лучше, либо остаются и живут там, где их Родина.

По данным Бюро национальной статистики, Из Казахстана в 2021 году эмигрировали 32 209 человек, что на 10,6% больше, чем в 2020 году. За тот же период в страну иммигрировали 10 982 человека. Это на 4,1% меньше, чем в 2020 году. Тенденция показательна.

Однако в 2022 году, во многом из-за событий в Украине баланс начал меняться в сторону повышения желания людей становиться гражданами Казахстана. Политика продвижения толерантности и недопустимости конфликтов, жесткая вертикаль власти, способствующая сильному государству по-казахстански, стала чуть более конкурентоспособной в настоящий исторический период.

Пятый уровень. Нравственная (Общечеловеческая) культура. Это уровень культуры, отражающий общечеловеческие ценности общества – не убий, не укради и т.п. Как много представителей общества готовы преступать через нравственные императивы? Насколько результативны и тверды в обществе принципы духовности, морали и нравственности? Как публичные государственные и гражданские институты влияют на состояние безопасности и защищенности?

Предлагается измерять данный уровень числом преступлений на долю или душу населения. Такое измерение можно использовать и для сравнения между собой любых административно территориальных единиц – районов, городов, аулов, областей. Как, между собой внутри страны, так и с регионами других государств.

В рейтинге Numbeo.com Казахстан занимает 98-е место в списке из 137 стран с ин-

дексом 46,23. Чем выше индекс, тем более безопасной считается страна. При индексе ниже 20 уровень безопасности считается очень низким, от 20 до 40 — низким, от 40 до 60 — средним, от 60 до 80 — высоким, выше 80 — очень высоким. Уверен, что в сфере общечеловеческой культуры нам еще предстоит немало осуществить.

Всесторонне проанализировав культуру Казахстана, ее состояние с учетом предлагаемых уровней позволяет более объективно понимать существующие перед нами задачи.

Полагаю, возможным закрепить индикаторы всех уровней к конкретным объектам культурной инфраструктуры, призванным «окультуривать» общество. И именно так можно «модернизировать» Казахстан.

Более того, считаю, что для развития культуры нужно развивать важнейший инструмент ее привития - искусство. Театральное, музыкальное, изобразительное, кино, литературу, не исключая журналистику и блоггерство. Иные направления.

Понимаю, что в традиционном восприятии нашего госуправления сферы разные и функционально они курируются не только органами Культуры. Но культурная инфраструктура могла бы все это сводить и влиять на конечный результат.

Называя вещи своими именами, искренне испытываю желание, чтобы Казахстан больше походил на Японию, чем на Гаити.

https://forbes.kz/leader/50_bogateyshih_biznesmenov_kazahstana_-2022_1652235965/

https://forbes.kz/finances/finance/kazahstan_popal_v_top_stran_po_prirostu_chisla_bogateyshih_lyudey/

<https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/kazakhstans-productivity-quest-unleashing-financing-dynamic-firms>

<https://ism.kz/migraciya-za-2021-god>

<http://finprom.kz/ru/article/v-rejtinge-samyh-bezopasnyh-v-plane-prestupnosti-stran-kazahstan-okazalsya-lish-na-98-m-meste-iz-137>



АЛИЯ ГАЗИЗОВНА БАЙСАБАЕВА

SECRETARY GENERAL NATIONAL COMMISSION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN FOR
UNESCO AND ICESCO MINISTRY OF FOREIGN
AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTANUIB

О 30 ЛЕТНЕМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ ЮНЕСКО

В 2022 году Казахстан отмечает свое 30-летие вступления в Организацию Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО). С момента вступления нашей страны в ЮНЕСКО и создания Национальной комиссии РК по делам ЮНЕСКО в 1993 году, Казахстан является одним из активных членов Организации, участвуя в её многоплановой деятельности, в том числе по укреплению межкультурного и межрелигиозного диалога.

Казахстан стал первым государством Центральной Азии, вошедшим в состав ЮНЕСКО. В 1994 году в Алматы было открыто Кластерное бюро ЮНЕСКО, таким образом Организация обеспечила постоянное присутствие в нашей стране.

В процессе становления нашего независимого государства при поддержке ЮНЕСКО в стране был проведен ряд реформ в области образования и науки, культуры, информации, благодаря которым мы можем гордиться научным и творческим потенциалом современной казахстанской молодежи.

За прошедшие годы приобретён колоссальный опыт, Казахстан дважды избирался членом Исполнительного совета ЮНЕСКО (1997-2001, 2009-2013), Комитета Всемирного наследия (2013-2017), Межправительственного комитета по охране нематериального культурного наследия (2018-2022) и неоднократно – в отдельные её вспомогательные органы.

За тридцатилетний период сотрудничества Республики Казахстан и ЮНЕСКО было достигнуто немало значимых результатов в разных областях.

Инициативы Казахстана в развитии культурного диалога в целях укрепления мира и сохранения общечеловеческих ценностей для нынешнего и будущих поколений получают одобрение и находят поддержку со стороны членов Организации. Так, на 67-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций была принята резолюция «Продвижение межрелигиозного и межкультурного диалога, взаимопонимания и сотрудничества на благо мира», основным элемен-

том которой стало провозглашение иницированного Казахстаном Международного десятилетия сближения культур на период 2013-2022 годов (МДСК).

В 2016 г. в рамках МДСК, по инициативе Первого Президента РК Н. Назарбаева был открыт Центр сближения культур в г. Алматы, в 2017 г. Генеральная конференция Организации одобрила присвоение ему статуса международного института категории II под эгидой ЮНЕСКО.

На сегодня Казахстан ратифицировал 15 международных конвенций под эгидой ЮНЕСКО. Присоединение к нормативным инструментам Организации позволяет нам участвовать в мировом образовательном и научном процессе, а также обеспечивать защиту наших уникальных объектов, включенных в список Всемирного наследия ЮНЕСКО.

Общее количество памятников выдающегося универсального значения по всему миру, включенных в престижный перечень ЮНЕСКО, составляет 1154 из 167 стран мира. Казахстан представлен в нем 3 культурными (включая Мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави, Петроглифы археологического ландшафта Таңбалы, Коргалжынский и Наурызумский заповедники в рамках номинации «Сары-Арка - степи и озера Северного Казахстана») и 2 природными памятниками под охраной ЮНЕСКО (трансграничные номинации «Шелковый путь: сеть маршрутов Чанъань-Тянь-Шанского коридора» и «Западный Тянь-Шань»).

Продолжается также деятельность по продвижению номинаций в репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества. К настоящему времени в данный список вошли 11 номинаций с участием Казахстана.

В Международный реестр документального наследия ЮНЕСКО «Память мира» включены рукописи Ходжи Ахмеда Ясави и его учеников, архивные материалы международного антиядерного Движения «Невада-Семей», а также «Архивные фонды Аральского моря».

Если коснуться сферы образования, которое является одним из приоритетов ЮНЕСКО, то следовало бы отметить деятельность нашей страны в сети УНИТВИН/кафедр ЮНЕСКО, способствующей укреплению междуниверситетского сотрудничества по всему миру и, соответственно, развитию науки. В стране

действуют 5 кафедр ЮНЕСКО по журналистике, по устойчивому развитию, по педагогике, по науке и духовности, а также по управлению водными ресурсами.

31 школа РК имеет сертификаты Ассоциированных школ ЮНЕСКО, что позволяет приобщать молодое поколение к идеалам и ценностям Организации, содействуя, таким образом, развитию межкультурного диалога, воспитанию толерантности.

В календарь памятных дат ЮНЕСКО за три десятилетия вошли 25 казахстанских заявок, в том числе отмечаемые в 2022 году 150-летие Ахмета Байтурсынулы и 100-летие Розы Баглановой.

Казахстанская федерация клубов ЮНЕСКО (КазФУКА) объединяет 175 клуба, более 17 000 активных членов во всех регионах страны.

В научной сфере сотрудничество с ЮНЕСКО осуществляется по линии четырех профильных национальных комитетов, работающих по специализированным программам ЮНЕСКО – «Международная гидрологическая программа», «Человек и биосфера», «Биоэтика» и «Глобальные геопарки ЮНЕСКО».

Казахстан на сегодняшний день сохраняет лидирующие позиции по количеству биосферных резерватов ЮНЕСКО в Центральной Азии. Во Всемирную сеть биосферных резерватов ЮНЕСКО входят 15 казахстанских объектов. Безусловно, это свидетельствует о внимании мирового сообщества к вопросам сохранения биологического разнообразия Казахстана и стремлении сохранить его для будущих поколений.

В ходе 36-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО в 2011 году было принято решение о создании на базе Института географии в Алматы Центральноазиатского регионально-гляциологического центра категории II под эгидой ЮНЕСКО.

Из этого следует, что за 30 лет сотрудничества у нас были выстроены доверительные отношения с Организацией. ЮНЕСКО стала партнером Казахстана в совместной деятельности. И для нашей страны данная круглая дата является поводом подвести итоги совместной работы, направленной на содействие продвижению качественного образования для всех, охране и развитию культурного наследия, развития науки, и поставить новые задачи во благо сохранения мира и достижения целей устойчивого развития.



САУЛЕ
БУКИХАНОВНА
БУРБАЕВА

КАНДИДАТ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК, ДИРЕКТОР
ГОСУДАРСТВЕННОГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА «БОЗОК»

АЙНАГУЛЬ
САБИТОВНА
ГАНИЕВА

КАНДИДАТ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, УЧЕНЫЙ СЕ-
КРЕТАРЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУР-
НОГО МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА «БОЗОК»



МУЗЕЕФИКАЦИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАМЯТНИКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Статья освещает краткие результаты исследования памятника Бозок и воссоздания городища в рамках музейного проекта под открытым небом, который предполагает наряду с консервацией и реконструкцию градообразующей части археологического комплекса Бозок.

Ключевые слова: Бозок, Сарыарка, музеефикация, реконструкция, историко-культурное наследие.



В последние годы проблемы сохранения и репрезентации памятников историко-культурного наследия являются актуальными. Это связано, прежде всего, с накоплением археологического материала за период независимости. Руинированные памятники сегодня непонятны и не интересны простому обывателю, и в этом отношении большую роль играет музеефикация археологических объектов посредством реконструкции. Музеефикация является неотъемлемым этапом для репрезентации археологического наследия и их последующей интеграции в культурную и туристско-рекреационную сферы. Музеефикация представляет собой направление музейной деятельности, которое состоит в преобразовании историко-культурных и природных памятников в объекты музейного показа с целью сохранения и выявления их историко-культурной и научной деятельности. Данный процесс включает в себя организацию исследований, полевое изучение, консервацию, воссоздание, реконструкцию, популяризацию и туристическое сопровождение.

На территории столицы Казахстана находится археологический комплекс

Бозок - единственный хорошо изученный памятник эпохи средневековья, который прошел все этапы для музеефикации.

Памятник обнаружен в 1998 г. известными археологами Кималем Акишевым и Марал Хабдулиной в верховьях реки Ишим, на восточном берегу озера Бузукты, в 6-ти км западнее столицы Казахстана г. Нур-Султан. Городище Бозок находится в северной Сарыарке, на территории которой с древнейших времен проходили миграционные потоки населения, развивались и взаимодействовали различные хозяйственно-культурные типы.

Памятник впервые стал известен после публикации путевых заметок русского офицера Ивана Шангина, совершившего путешествие из Сибири в Среднюю Азию по одному из караванных маршрутов в 1815 г. В 1928-1929 гг. местный краевед Валерий Семенов

провел на памятнике рекогносцировочные раскопки.

С 1999 г. Ишимская стационарная археологическая экспедиция под руководством профессора К.А. Акишева начала на городище полевые исследования. На памятнике проведены 15 археологических сезонов (1999-2014 гг.). Раскопки Бозока стали самыми крупномасштабными исследованием на памятнике оседлой культуры степной зоны Евразии. В июле 2004 г. на базе памятника проведен Международный полевой семинар, на котором учеными-экспертами определены и установлены характер и датировка Бозокского комплекса. За годы полевых и лабораторных исследований написаны десятки научных статей и 4 монографии в соавторстве, отражающие результаты исследования на Бозоке.

Весь комплекс памятника расположен в 40 га земли. Планиграфически памятник состоит из центральной, северной и южной групп. Центральная часть представляет собой 3 площадки квадратной формы, окруженные рвом и валом. Площадки размерами 65х55 м композиционно размещены в виде трехлепесткового цветка. Полностью исследована северная площадка, в верхних слоях которого вскрыты остатки наземных домов XI-XII вв., а в нижнем слое раскопано округлой формы святилище с жертвенным захоронением в центре сооружения (VII в.) [4].

В северной части раскопаны 3 жилища-землянки, состоящие из 2-4 комнат, размещенных в ряд. В них располагались П-образные суфы, очаги и пристенные камины. Культурный слой содержал различные предметы быта. Традиции домостроительства находят аналогии в жилищах городов Великого Шелкового пути [2]. В южной части памятника выявлен некрополь эпохи Зо-

лотой орды, где встречаются монгольские и тюркские элитные захоронения. Недалеко от некрополя зафиксировано зимнее поселение казахов – кыстау XVIII-XIX вв. Вокруг городища выявлена развитая система ирригации.

Датировка объектов определена археологическими и естественно-научными методами анализа.

Сложная пространственная структура памятника в результате исследования выявила хронологическую разновременность объектов городища. Археологи выявили на городище 4 исторических периода: Тюркского каганата (VII в.), Кипчакского ханства (X-XII вв.), Улус Джучи (XIII-XIV вв.) и Казахского ханства (XV-XVI вв.).

По планиграфическим характеристикам и параметрам Бозок аналогичен средневековым городам степной части Восточной Европы (городища Хазаркала, Биляр), северо-восточной Болгарии (Плиски, Гарван), Монголии (Ден-терек, Могой) и Тувы (Межегей, Элегест)[1, с. 23].

Исследования городища Бозок дают возможность на основе археологического материала создать реконструкции культурной, духовной, хозяйственной и этнической истории населения северной Сарыарки.

По результатам первых лет исследований Кималем Акишевым создана реконструкция городища Бозок. Город представлял собой крупный культовый и ремесленный центр, построенный в X-XII вв. как город крепость и военная ставка на трассе Степного Шелкового пути. Марал Хабдулиной представлена реконструкция жилищ-землянок городища [3, с. 104].

В начале 2000-х гг. памятник оказался в зоне застройки новой столицы, и возникла острая необходимость сохранения его путем создания музея под от-

крытым небом на городище. Еще в 2006 г. в рамках государственной программы «Культурное наследие» было принято решение о создании Национального природно-исторического парка на базе городища Бозок. В 2010 году городище включено в Государственный список памятников истории и культуры местного значения. В 2017 году памятник «Бозок» вошел в общенациональный список сакральных объектов Казахстана. В 2019 году - включен в Государственный список памятников истории и культуры республиканского значения.

Многолетние раскопки раннесредневекового городища Бозок, популяризация памятников археологии, активное внедрение полученных результатов в научное пространство Казахстана и Евразии получили претворение в создании в 2018 г. Государственного историко-культурного музея-заповедника «Бозок».

На сегодняшний день в Казахстане функционируют 12 республиканских историко-культурных музеев-заповедников, на территории которых расположены уникальные объекты археологии. Государством принимаются различные меры по сохранению и популяризации объектов историко-культурного наследия (законы, госпрограммы, концепции и т.д.).

Основная цель музея-заповедника «Бозок» - реализация первого в стране историко-культурного, архитектурного проекта «Создание Национального парка под открытым небом Бозок на основе археологических раскопок древнего городища Бозок», где будет воссоздана история формирования и развития всаднической культуры, начиная с эпохи энеолита по позднее средневековье. Основной задачей проекта является реконструкция городища Бозок на основе исследований Есильской стационарной археологической экспедиций и воссоздание исторических комплексов в рам-

ках Концепции Парка. Также площадки музея-заповедника будут представлены для экспериментальной археологии, а именно реконструкции гончарных и металлургических печей, кузниц и мастерских. В период функционирования всех исторических поселений объекты археологического парка будут дополняться традиционными культурно-образовательными мероприятиями на основе привлечения элементов нематериального культурного наследия в форме музейных празднеств, реконструкций обрядово-ритуальных практик и военно-спортивных игр.

При разработке проекта учитывался зарубежный опыт создания современных музейных комплексов под открытым небом в России, Турции, США, Корею, Японии и др. странах.

В рамках реализации проекта разработан эскизный проект реконструкции городища Бозок. В эскизное проектирование городища Бозок вошли: святилище тюркского времени, каганская ставка, почтовая служба и смотровая башня. Музеефикация данных объектов является необходимостью для включения их в современную культуруобразующую среду. В настоящее время все чаще используется при музеефикации археологических памятников метод реконструкции, основанный на возведении постройки целиком на основании сохранившихся частей, данных раскопок и привлечения аналогов.

Одна из важнейших задач исторической реконструкции – сделать памятник археологии интересным и понятным для широкого круга посетителей.

Основой реконструкции стали три площадки, каждая из которой окружена крепостной стеной и рвом (рис. 1). Данная градообразующая часть памятника имеет двойную защиту и окружена дополнительными крепостными стенами и рвом вокруг трех площадок. Входные порталы, ориентированные на юг,

представлены в средневековом архитектурном стиле.

Северную площадку будет представлять оригинальная реконструкция древнетюркского святилища (рис. 2). Сооружение округлой формы из обожженного кирпича с куполообразной крышей и врезными деревянными столбами по внешним стенам. Вход в храм с восточной стороны. К востоку от входа в храм установлено каменное изваяние-идол для поклонения. Основное назначение святилища – проведение обрядово-ритуальных практик.

В центре возвышенной площадки между тремя кварталами будет возведена башня (рис. 2) со смотровой площадкой, одной из функций которого было использование его как ориентира Великого Шелкового пути. Башня круглая в основании, диаметром 7 м, высотой 20 м, возведена из обожженного кирпича квадратной формы. Первый этаж будет использован в качестве выставочного зала.

Восточный квартал воссоздан по реконструкции К. Акишева в виде Каганской ставки и состоит из следующих построек: Диван (канцелярия, Суд), резиденция кагана, дворец приемов, казна.

Южный квартал представляет собой почтовую службу - инфраструктуру средневекового города (рис. 1). Недалеко от городища проходило одно из торговых ответвлений Великого Шелкового пути, и Бозок являлся пространственно-временным ориентиром для средневековых караванов, идущих с южных регионов на север и запад. Почтовая служба являлась местом хранения и распределения товаров, а также местом отдыха для торговцев и путешественников. Помимо практической функции данный комплекс являлся местом коммуникаций, обмена интеллектуальными, духовными ценностями и культурного разнообразия, которые

распространялись на трассах Великого Шелкового Пути. Архитектура зданий представлена в классическом средневековом стиле.

Реконструкция Бозока демонстрирует развитую городскую культуру Сарыарки с торгово-ремесленным центром в долине реки Есиль, выполнявший функции военно-политической резиденции степных каганов.

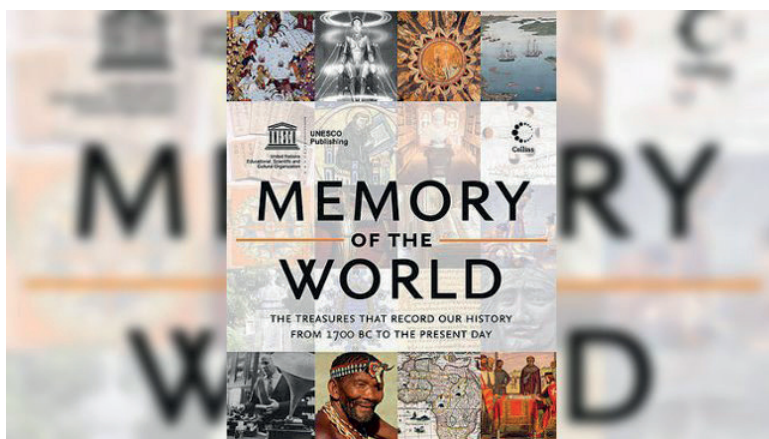
Сегодня музеи оказывают влияние не только на культурное развитие общества, но и экологическое и социальное. Благодаря развитию туризма возрождаются традиционные производства, развивается инфраструктура.

Бережное сохранение и использование археологического наследия как свидетельства прошлого дает возможность изучать и популяризировать его в поисках идентичности в интересах нынешних и будущих поколений.

Таким образом, основная миссия музейного комплекса «Бозок» - создание инновационного, современного «живого» музейного центра с эффектом «погружения» в аутентичную среду древности найдет отражение в Национальном парке под открытым небом «Бозок».

Список использованной литературы

1. Акишев К.А., Варфоломеев В.В. Жилища городища Бозок // *Бозок в панораме средневековых культур Евразии.* - Астана, 2008. - с. 41-55.
2. Акишев К.А. Предварительные итоги раскопок средневекового городища Бозок (1999-2003 гг.) // *Бозок в панораме средневековых культур Евразии.* - Астана, 2008. - С. 20-24.
3. Роль степных городов в цивилизации номадов. Астана, 2008.- 408 с.
4. Хабдулина М.К., Тлеугабдулов Д.Т. К древнетюркской жилой архитектуре степи // *Маргулановские чтения-2019.* - Нур-Султан, 2019. - с. 584 -591.



УМИТХАН МУНАЛБАЕВА

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО КОМИТЕТА ПО ПРОГРАММЕ ЮНЕСКО «ПАМЯТЬ МИРА» ДИРЕКТОР «ЦЕНТР СБЛИЖЕНИЯ КУЛЬТУР» «НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА», ДОКТОР НАУК, ПРОФЕССОР

SECRETARY GENERAL NATIONAL COMMISSION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN FOR UNESCO AND ICESCO MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN UIB

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО КОМИТЕТА ПО ПРОГРАММЕ ЮНЕСКО «ПАМЯТЬ МИРА»

Аңдатпа

Мақалада мәдениеттің қоғамда алатын орнына тоқталып, әр қоғамда әртүрлі мәдениет болу себебін түсіндіреді. Қазақстандық мәдени саясатының даму барысы, жалпы қоғамдағы мәдениет құндылығының деңгейін топтарға бөліп салыстырмалы түрде сараптама жасайды. Жас ұрпаққа тәрбие беруде ұлттық болмыс пен дәстүрдің маңыздылығы мысалдармен дәлелденеді. Қоғамдық сананың құндылық жүйесі – мәдениет дәстүр, халықтық мұра, эмоциялық күй кешу, тәжірибе, білім, руханияттан қолдау тауып қалыптасатыны айтылады.

Түйін сөздер: мәдени саясат, қоғамдық сана, мәдениет жүйесі, қазақстандық мәдениет, жеке тұлғаны қалыптастырудағы мәдениеттің ролі.

Abstract

The article pays attention to the place that culture occupies in society and explains why there is a different culture in each society. The course of development of Kazakhstan's cultural policy provides a comparative analysis of the level of cultural value in society as a whole, dividing it into groups. Examples show the importance of national identity and traditions in the education of the younger generation. It is noted that the value system of public consciousness is formed by the support of culture, traditions, folk heritage, emotional state, experience, knowledge and spirituality.

Key words: cultural policy, social consciousness, cultural system, Kazakhstan's culture, the role of culture in the formation of personality.

Казахстан является членом Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) с 22 мая 1992 года. Сотрудничество с ней координирует Национальная комиссия РК по делам ЮНЕСКО и ИСЕСКО. Наше государство является стороной, которая ратифицировала 15 международных конвенций под эгидой ЮНЕСКО.

Сегодня очевидно, что документальное наследие имеет решающее значение для человечества, оно стало ключевым ресурсом для приобретения знаний и обмена.

Воплощая новый подход к сохранению документального мирового письменного наследия – от обеспечения доступа к письменному наследию до необходимости его защиты, Республика Казахстан с 1992 года является членом Программы ЮНЕСКО «Память мира».

Деятельность Национального комитета «Память мира» направлена на вопросы расширения осведомленности общественности о Программе, определения законодательной базы, призванной облегчить долгосрочное сохранение цифрового наследия, принятие методологии в разработке подходов к выявлению и отбору документов, ориентированных на казахстанский и всемирный уровни значимости; оцифровка коллекций и фондов, являющихся общественным достоянием; разработка и продвижение стандартов обмена цифровой информацией; продолжение работ по выдвижению номинаций в национальный, центрально-азиатский и международный реестры Программы ЮНЕСКО «Память мира» и другие.

В настоящее время во Всемирный реестр Программы «Память мира» из Казахстана включены:

- коллекция рукописей Ходжа Ахмеда Яссауи и его последователя Сулеймана Бакыргани (август 2003),
- документы антиядерного движения «Невада-Семипалатинск» (июнь 2005),
- документы по спасению Аральского моря (июль 2009).

Ведущими исследовательскими центрами в области изучения книжных памятников и

рукописей являются крупнейшие библиотеки и музеи Казахстана. В фондах редких и ценных книг системы библиотек Министерства культуры и спорта РК имеются около 82 тысяч редких и ценных материалов, книжных памятников, являющиеся объектами культурного наследия. Среди них «Коран» куфического письма (XII в.), «Шахнаме» Фирдоуси на чагатайском языке (1721-1723 гг.), коллекция рукописей Ходжи Ахмеда Ясави и его учеников. В 2003 году — мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави, расположенный в Туркестанской области стал первым историческим памятником РК в перечне величайших творений человечества. Наряду с этим коллекция документального наследия Х. А. Ясави и его последователя Сулеймана Бакыргани вошла во Всемирный реестр программы Память Мира.

Коллекции книжных памятников, имеющих национальное значение, рассредоточены по библиотекам страны, музеям, архивам, религиозным конфессиям и частным лицам. Необходим мониторинг коллекций редких изданий и рукописей, имеющихся в фондах библиотек страны. В связи с этим, Министерством культуры и спорта РК был создан «Национальный центр редких книги и рукописей». Предметом деятельности государственного учреждения является выявление, сбор, пополнение письменными источниками, в том числе копиями, хранящимися в Казахстане и за ее пределами, имеющих отношение к интеллектуальной истории и культуре Казахстана, обеспечение их сохранности и использование.

Но, несмотря на определенные успехи, опыт работы библиотек-держателей фондов редких книг Казахстана, показывает, что обеспечение сохранности книжных памятников в соответствии с необходимыми требованиями достаточно сложно. Ощущается острая нехватка квалифицированных специалистов – реставраторов, специального оборудования для реставрации и консервации.

Генеральная ассамблея ООН объявила 2013-2022 годы как Международное десятилетие сближения культур и определила ЮНЕСКО структурой, ответственной за реализацию его программы. Так, 25 июня в Париже

подписано Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) о создании Международного центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО. Международный центр сближения культур под эгидой ЮНЕСКО создан совсем недавно, и, как исследовательский институт культуры, будет способствовать росту авторитета страны на международном уровне. Центр ведет работу в соответствии с приоритетами культурной политики Казахстана и повесткой дня ООН в области устойчивого развития до 2030 года.

Центр занимается исследованиями происхождения этносов, культур и религий, изучения великого Шелкового пути и комплексных процессов взаимовлияния различных цивилизаций и культур. Деятельность центра будет способствовать формированию межкультурных обществ и их идентичности в разных уголках планеты, а также проведению форумов, конференций, круглых столов, открытых лекций, тренингов, онлайн-лекций по сближению культур различных этносов.

Еще одной задачей, поставленной перед центром, является распространение ценностей межкультурного диалога. Кроме того, в связи с предстоящим завершением в 2022 году программы международного десятилетия сближения культур (2013-2022) от имени Казахстана выдвинута инициатива о провозглашении программы «Международного Десятилетия культуры знаний». Культура знаний станет следующим этапом развития сближения культур, его логическим следствием. Накопленный опыт позволит международному центру сближения культур под эгидой ЮНЕСКО успешно заниматься практической реализацией этих идей, способствуя устойчивому развитию казахстанского общества и человеческого общества в целом.

Национальным комитетом ведется активная работа по подготовке и продвижению казахстанских заявок, в числе которых:

- рукопись «Хандар шежіресі» (родословная ханов). Рукопись представляет собой свиток длиной 3 метра, шириной 45 см.,

весом 223 грамма, вид материала – бумага, наклеенная на ткань. По образцу письма и бумаги учеными установлено, что рукопись относится к 18 веку. По форме и стилю рукопись представляет собой историческую, стилистическую и лингвистическую ценность

- рукописное наследие Абая. К сожалению, исследователям творчества Абая не удалось найти ни одного подлинного текста его стихотворений, написанного или переписанного рукой самого автора. Из автографов Абая сохранилось лишь несколько писем и небольшая часть его сочинения «Несколько слов о происхождении казахов». Вследствие этого в качестве исходного, первоначального текста стихотворений Абая взяты рукописные списки его произведений, которые были сделаны Мурсеитом Бикеулы, датированные 1896 годом. В такой форме они распространились на казахской земле. При жизни поэта не было издано ни одной его книги и, только спустя пять лет после смерти поэта в 1909 году, была издана первая печатная книга его произведений

- документы, периода сталинских репрессий, связанные с историей лагерей НКВД СССР: КарЛАГ, СтепЛАГ, ПесчанЛАГ, АЛЖИР. Сталинские репрессии коснулись миллионов советских семей. Для Казахстана эта страница страшной истории имеет особое значение. В Советском Союзе насчитывалось 500 лагерей. Казахстан в 30-40-е годы был покрыт сетью лагерей для политзаключенных.

В завершении хочется отметить то, что Программа ЮНЕСКО «Память мира» бесспорно служит ориентиром для всех государств - членов этой международной организации, объединяя их в интересах сохранения Всемирного документального наследия.

Республика Казахстан неизменно подтверждает свою приверженность высоким принципам и ценностям ЮНЕСКО. Наиболее важной задачей взаимодействия с ЮНЕСКО мы считаем системную работу по включению казахстанских номинаций в списки всемирного наследия, нематериального культурного наследия, уникальных письменных памятников в рамках программы «Память мира».

ГУЛЬФАЙРУС КАБДУЛОВНА ЖАПЕКОВА

Т.Ғ.К., Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИ-
ВЕРСИТЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ КАФЕДРАСЫНЫҢ
ҚАУЫМДАСТЫРЫЛҒАН ПРОФЕССОРЫ, ДОЦЕНТ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ, НҰР-СҰЛТАН Қ.



БАҚЫТ БАТЫРБЕКОВИЧ БАЙШОВ

Ш.ЕСЕНОВ АТЫНДАҒЫ КАСПИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ
ИНЖИНИРИНГ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ
КАФЕДРАСЫНЫҢ АҒА ОҚЫТУШЫСЫ, ТАРИХ МАГИСТРІ,
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ, АҚТАУ Қ.

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘДЕНИ ӨЗГЕРІСКЕ ТҮСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Еуразия құрлығының кіндігінде орналасқан Қазақстан аумағы жағынан әлем мемлекеттерінің арасында тоғызыншы орын алады. Еліміз қазақ халқының бірегей тарихи дамуы негізінде қалыптасқан өзіндік қайталанбас мәдениетке ие. Этномәдени құндылықтар жүйесі, оның халықтың тарихи тағдырымен байланысты құрылымы, этностың ұжымдық тіршілік әрекеті үрдісінде қалыптасып, әрбір мемлекеттің іргетасын көтеруінде үлкен маңызға ие болып табылады. Мыңдаған жылдар бойы қазақтардың өз ата-бабаларымен, оның ішінде сақтар, үйсіндер, қаңлылар, түріктер және қыпшақтармен генетикалық байланыстары бар екендігі анықталды және «қазақтардың антропологиялық түрінің, ата-бабаларының материалдық мәдениетінің,

өнерінің, қолөнерінің элементтерін сақтай алуыархеологиялық жағынан дәлелденді. Палеоантропологиялық және краниологиялық зерттеулер нәтижесінде Қазақстандағы антропологиялық түрдің үш мыңжыл бойғы сабақтастығы анықталды» [1].

Қазақ халқының тарихы мен мәдениетінің өзекті мәселелері, оның басқа халықтардың этномәдени жағынан өзара араласуы, қазіргі таңдағы мәдени трансформациялану мәселелері бағытындағы зерттеулер белсенді дамуда. Бұл қазақ мәдениетінің тарихи-мәдени дамуындағы олқылықтарды анықтауға және оны жоюға мүмкіндік береді. Аталған зерттеудің өзектілігі көптеген факторларға байланысты болды, сондықтан жаһандану процесінің күшеюіне қарамастан, әлемнің көптеген елдерінде ұлттық дәстүрлерге деген қызығушылық сақталып, одан әрі жандана түсті. Мәдени әрекеттестіктің біржақты сипаты ұлттық мәдениеттер ролінің төмендеп, олардың өзіндік ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің жоғалуына әкелуі мүмкін болғандықтан, өзіндік бірегейлікті сақтау мәселесі мәдени саланың сақталу жағдайымен де тікелей байланысты екендігі сөзсіз.

Әлеуметтік-мәдени кеңістік мәдениеттің дамуына үлкен ықпалын тигізетін ақпараттық технологиялардың таралуына байланысты терең өзгерістерге ұшырауда. Зерттеушілер мұндай үрдістің қоғамға, оның ішінде кейде адамға да бір жағынан жағымды, кейде жағымсыз да әсері болатындығын атап көрсетуде. Іс-әрекетті тең бөле отырып қарастыру, ақпаратқа қол жетімділікті кеңейту оң қадам екендігі анық. Адамдардың мәдени құндылықтарға қол жеткізу мүмкіндіктері теңесуде. Коммуникациялық байланыстардың өсуі, елдер арасындағы байланыстардың, мәдениеттер сабақтастығының кеңеюі, байланыстың жаһандық жүйесін құру секілді құрамдас бөліктердің барлығы адамзаттың одан әрі дамуының негізі болып табылады.

Сонымен бірге, болашақ әлемнің бейнесін анықтайтын негізгі құбылыстар болашақты болжаушылардың пікірлері бойынша белгілі бір алаңдаушылықтар тудыруда. «Өркениет сапасы өзгеруінің жалпы бағыты, адам тұрмысының жаңа түрлерінің пайда болуы мен тарихи дамумен байланысты үйреншікті өмір қалыптарының айтарлықтай өзгеруі мәдениеттің жаңа түрін ұйымдастыруда және мәдениет дамуының ортақ белгілерінен көрінуде» [2]. Осылайша, әлемнің геосаяси бейнесі біртұтас мәдени қағиданы орнатуға, біріздендіруге, «мондиализацияға» (французшадан аударғанда «le monde» - «әлем»), мемлекеттер, халықтар, мәдениеттер арасындағы шекараларды жою бағытында қозғалуда. Дәстүрлі қоғамдардың дағдарысы рухани өмірдің маңызды салаларына соққы беретін, рухани бағдарлардың жоғалуына әкелетін экономикалық, мәдени, этноәлеуметтік үрдістердің тоқырауымен қатар жүрді. Бойында батыстық құндылықтар жүйесі басым рөл атқаратын мондиализация, постмодерн құбылысы ХХІ ғасырдың негізгі мәдени трендтеріне айналды.

Ақпараттың орасан зор тасқыны, плюрализм пікірі адамзат алдына ненің қандай қажеттілігі бар деген мәселені таңдауды қойды. Бұл мәселені қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдары көтерді. Олар жай ғана мәлімет берумен шектеліп қалмай, қоғамдық пікірді қалыптастыруға да белсенді ат салысты. Қазіргі заманғы ақпарат құралдарының көмегімен суреттер, тілдік формулалар, ойлау мен мінез-құлық стереотиптерінің жасанды түрде жасалынатындығы және енгізілетіндігі, сонымен қатар адамдардың санасы мен мінез-құлқын басқаруға, оларға белгілі бір көзқарас қоюға мүмкіндіктің пайда болатындығы белгілі. Бұл мәселе өз кезегінде жеке тұлғаны таңдау құқығынан айырады [3]. Жаһанданудың баламасын, оның теріс көріністерін іздеу аясында түрлі мәдени жобалар арасынан

Қазақстан халқының мәдени және ұлттық түбіріне бағытталған зерттеулер үлкен қызығушылық тудыруда.

Жаңадан туындап жатқан мәселелерді шешу үшін қоғамдабұрынғы өткен тәжірибені пайдалануға деген үлкен қызығушылық бар. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Еуразиялық үлкен кеңістікте орналасқан Қазақстан бұрында, қазіргі уақытта да мықты өркениеттік үрдістердің шоғырланған орталығы болған. Ұзаққа созылған тарихи кезеңде дала тұрғындары өскелең ұрпақты оқыту және тәрбиелеу саласында бай тәжірибе жинақтап, халықтың рухани мәдениетінің тірегі адамды қалыптастыра алатындай өзіндік салт-дәстүрлер, ережелер, нормалар мен мінез-құлық қағидаттарын жасақтай алды. Оның рухани-адамгершілік құндылықтарының негізі «адамгершілік, мейірімділік, тілектестік, қонақжайлылық, ашықтық, бейбітшілікті жақтаушылық және шынайышыдамдылық болды. Өйткені бұл ұғымдар қазақ қоғамына тән әдеп қағидаттары және соған тән маңызды сипаттамалық ерекшеліктер болатын» [4].

Қазақ халқының тарихы мен мәдениеті өмір сүрудің ең қиын кезеңдерінде өзін-өзі сақтап қалудың бірегей тәжірибесін қалыптастырды. Көшпенділердің кең далада үнемі қозғалысты талап ететін шаруашылық қызметі үшін кеңістікте бағыт-бағдардан айырылмау қабілеті өмірлік қажеттілік болатын. Оның шаруашылық қызметінің ашықтығы жолда кездесетін барлық кедергілерді жеңуге үнемі дайын болуын талап ететін. Осының нәтижесінде табиғи, климаттық, экономикалық, әскери өмірдің түрлі әдістерімен және сыртқы әсерлермен нығайған жүйе қалыптасты. Рухани мәдениеттің дамуында Үнді-Иран, Қытай, Византия, араб, түркі, моңғол, славян өркениеттерінің өзара әрекеттесуі үлкен маңызға ие болды. Олар өзара араласып, бір-біріне ықпал жасау арқылы бір-бірін байытып қана қоймай, одан әрі ай-

тарлықтай күшейе түсті. Ұлы Жібек жолы Шығыс пен Батыс арасын байланыстырушы роль атқарды. Керуен соқпақтары даланы түрлі мәдениеттер, салт-дәстүрлер мен діндердің түрлі-түсті жарқын көріністерімен байыта отырып, сол дала кеңістігінде өзіндік жол қалыптастырды. «Сол кезеңнің мұрасы-тарих пен мәдениеттің көптеген ескерткіштері. Ежелгі, ортағасырлық, шығыс сәулет өнері мен мәдениетінің 218 нысаны Қазақстан тарихы мен мәдениеті ескерткіштерінің Мемлекеттік тізіміне енгізілді. Бүгінгі таңда бұл ескерткіштердің көпшілігі ЮНЕСКО тарапынан дүниежүзілік маңызы бар ескерткіштер ретінде мойындалған. ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұрасының орталығы бүкіләлемдік мұралар ескерткіштерінің тізіміне Алматы облысындағы Қожа Ахмет Яссауи кесенесі мен Тамғалы петроглифтер кешені енгізілді» [5].

Табысты бренд-ұлттық мәдениеттің мінез-құлық ерекшеліктерін жаңғырту және сол арқылы әлемдегі мәдени әртүрлілікті қолдау секілді маңызды миссияны орындайтын мәдени имидждің қуатты көрінісі. Ол көп жағдайда мәдени кодтың әлемдік қауымдастықтағы бірегейлігін насихаттаушы ролін атқарады. Мәселен, Алтын Адам ескерткіші, Қожа Ахмет Яссауи кесенесі, Отырар, Түркістан қалалары Қазақстанның мәдени брендтеріне айналды. Әл-Фараби, Қорқыт ата, Абай, Шәкәрім секілді өткен дәуірдің көрнекті ойшылдарының еңбектері, халық ауыз әдебиетінің ескерткіштері әлемдік гуманистік рухани мәдениеттің інжу-маржандары қатарына енді. Қазақ лиро-эпостық жырларының ішіндегі ең танымалы әрі ең белгілісі «Қыз Жібек» поэмасы ЮНЕСКО желісі бойынша жасақталған әлемдік мәдени мұралар тізіміне енгізілді [5].

Бүгінгі таңда әрбір адамның өз халқының мәдениеті мен тарихының бастауына деген қызығушылығын арттыру басты қажеттіліктердің бірі. Қазіргі ақпарат-

тық қоғамда жоғары технологиялардың көмегі арқылы виртуалды мәдени кеңістік құрылып, бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі адам санасына әсер ету жағынан маңызды бола бастады. Бұқаралық ақпарат құралдары өз қызметінде қоғамның ақпараттық мүдделерін қанағаттандыру, жариялылықты қамтамасыз ету міндеттерін сақтай отырып, халықты рухани мәдениет, мораль және т. б. арқылы тәрбиелеуді маңызды және басым бағыт ретінде сақтайтындығы анық. Өйткені, бұқаралық мәдениет өз дамуының шыңына жеткен кезде көбінесе өзіндік түсіндіруді қажет етпейтін дайын үлгілерді береді. Бұл өзгерістер адамдардың бөлініп, оқшаулануына және олардың жалпы мәдени деңгейі мен жеке бастамалардың төмендеуіне әкеледі. Білім беру сапасы негізінде зияткерлік және адамгершілік әлеуетті күшейту талап етілуде. Мамандардың кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру және жетілдіру педагогикалық, ғылыми және өндірістік әлеуетті дамытып, адамның білімі мен танымын арттырады.

Өмірдегі күрделі әлеуметтік-мәдени жағдайда кітапханалар ақпараттық, мәдени-ағартушылық және білім беру қызметімен қатар адамдардың әлеуметтенуі мен зияткерлік әлеуетін дамытуға айтарлықтай үлесін қосуда. Кітапханалар пайдаланушыларға өз онлайн ресурстары қорын ұсына отырып, адамдарға болып жатқан үрдістерді ұғынуға, олардың мүдделерін қорғай отырып, мақсаттарына қол жеткізуге, елдегі халықтардың дәстүрлі мәдениеттерін, адамгершілік және әдеп құндылықтарын сақтауға көмектеседі [6].

Халықтың ұлттық танымы мен санасын қалыптастыру, жас ұрпақты тарихи мұраға деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу мен оған ұқыптылықпен қарау, өткен уақыттың қазіргі кезеңмен және болашақпен тарихи байланысын түсіндіруде музейлер, театрлар және теле-кино-

индустрияның ролі зор. Қазақстандық қоғам тұтас ұлттың жетістікке жетуінің қажетті шарты ретінде жеке тұлғаның патриоттық тәрбиесін дамытуды жетілдіруге бұрынғыдан да мүдделі. Осы тұрғыдан алғанда музейлер мен театрлар мәдениеттің тарихи жағынан маңызды құндылықтарын тиімді қолдану арқылы, ел азаматтарын үлкен ақпараттық кеңістікте бағытты емін-еркін түрде айқындай білуге даярлайды [7].

Ұлттық сана-сезімнің дамуына әсер ететін бағытта, яғни ұлттық мәдениетке, өз тілі мен мәдениетін қолдауға қызықтыру қажет. Бұл жерде этникалық құрамды сақтауға бағытталған кез-келген іс-әрекеттер мен шаралардың жасанды емес жекелеген халықтар арасындағы мәдени айырмашылықтарды арттыруға әкелетіндігін айта кетуіміз қажет.

Гуманитарлық ғылымдағы зерттеулердің маңыздылығы Қазақстан Республикасындағы мәдени-тарихи жағдайдың тұтас бейнесін жасақтау үшін қажет әрі халықтың мәдениетін одан әрі үйлесімді дамыту жолындағы ұлттық ерекшеліктерді сақтау бағытындағы ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеумен айқындалады. Сонымен қатар, бұл тұста экономикалық тиімділік те (мемлекет пен сол жерде өмір сүретін жергілікті халықтың экономикалық және мәдени дамуына ықпал жасайтын жағдайлар, оның ішінде туристер үшін тартымдылық, туристік бизнес және т. б.) айқын байқалды.

Қазіргі шынайы өмірде мемлекет мүддесін түйсіну қажеттілігі оның әлемдік өркениет деңгейінде табысты әрекет етуінің кепілі болып табылады. Ұлттық мемлекеттілікті құру мен бекемдеудің өзекті идеялары, елдің ерекшелігі мен дамуы туралы айтқан уақытымызда мыңжылдық дәстүрімізге, құндылықтарымыз бен мәдениетіміз және тіліміздің мықты іргетасы бар екендігіне сүйене отырып, мақтанышпен жеткізуіміз қажет деген пікірдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1.Исмагулов О. Население Казахстана от эпохи бронзы до современности,- Алма-Ата, 1970,- С. 1

2. Новый мировой порядок вероятный образ мира в XXI веке // <http://www.arctogaia.com>

3. Семиотическая концепция культуры. Язык, знаки и символы культуры. культурные коды и типы культуры.// <http://gendocs.ru/>

4.Нысанбаев А.Н., Барлыбаева Г.Г. Этика как ядро казахской философской мысли // Вопросы философии, М. : Наука -2012, № 10, с.65-75

5.МәдениМұра//www.madenimura.kz/ru/culture-legacy/

6. Пашин А. Библиотека как социальный институт // <http://libconfs.narod.ru/>

7. Раздыков С.З. Симбиоз науки и музея.// Роль музеев на современном этапе и перспективы развития. – Павлодар: Павлодарский областной историко-краеведческий музей им. Г.Н. Потанина, 2012 –62с.



HALYQARALYQ
MÁDENIETTERDI
JAQYNDASTYRÝ
ORTALYGÝ

INTERNATIONAL
CENTRE FOR THE
RAPPROCHEMENT
OF CULTURES



АРМАН АЙЫПБЕКОВНА КУЛЬШАНОВА

Д.И.Н., ПРОФЕССОР, КАЗАХСКАЯ НАЦИОНАЛЬ-
НАЯ АКАДЕМИЯ ИСКУССТВ им.Т.ЖУРГЕНОВА,
г. АЛМАТЫ

СОВРЕМЕННЫЙ ЭТАП КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА КАК ФАКТОР ОБНОВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВА

Аннотация.

Данная статья посвящена анализу казахстанской культуры в ретроспективе и современной действительности. Масштабные изменения в казахстанском обществе, путь обновления и модернизации нуждаются в конструктивном подходе к оценке истории и культуры казахского народа. Это является необходимым фактором обновления общественных ценностей и формирования нового качества нации.

Культура как одна из основ государственности, служит формированию высококлассного человеческого капитала. В основе казахской национальной культуры, которая формировалась на протяжении веков, лежала кочевая цивилизация, сформировавшаяся на базе единого жизненного уклада, связанная с природно-климатическими, географическими различиями, соседством и взаимовлиянием оседлых цивилизаций.

На протяжении веков насельники Великой Степи формировали свое уникальное мировоззрение, создали своеобразные обычаи и традиции. В XIX-XX веках, в связи с переходом на оседлый образ жизни, происходило развитие новых культурных аспектов казахского народа.

Казахстан – страна с глубокими традиционными корнями, обладающая непостижимо богатым духовным наследием. Из поколения в поколение по-прежнему передаются знания и философия жизни предков, когда-то покоривших необъятные казахские степи.

В XXI веке культура Казахстана интегрировалась в мировое сообщество, при этом сохранив народные традиции и обычаи. Сегодня культура Казахстана – это огромный пласт различных видов искусства, традиций и быта, пропитанный духом кочевого прошлого.

Постсоветские государства за недолгий исторический период столкнулись с комплексом проблем сферы духовного и культурного развития. Среди них: отказ от былых приоритетов единого культурного пространства и появление новых парадигм национальной идентификации; девальвация коллективистских взглядов и возрождение на их руинах разных по своей идейной и мировоззренческой направленности ценностей[1]. В таких непростых условиях для «Нового Казахстана» ключом к сохранению национальной идентичности, стабильности общества, национального единства и общественного согласия – стал ориентир на богатое историческое и культурное наследие народа. Тем более, что процесс глобализации актуализировал задачу выработки универсальной модели сохранения этнической самобытности и неповторимости.

Мировой опыт, новаторские искания интернационального культурного сообщества осваивались и трансформировались в творчестве деятелей искусства Казахстана в разные периоды. На протяжении столетий каждое новое по-

коление мастеров искусства выходило на авансцену отечественной культуры, ярко заявляя о себе новыми художественными идеями, независимым самосознанием, поисками усложненного и обновленного художественного языка во взаимодействии с культурными процессами Запада и Востока.

В связи с этим большое значение имеет популяризация казах-станской культуры за рубежом: наши знаменитые исполнители, музыканты, режиссеры, клипмейкеры и другие деятели культуры, своим творчеством прославляющие за рубежом свою страну, вносят огромный вклад в продвижении казах-станской культуры. Кроме того на государственном уровне Казахстаном подписаны соглашения о сотрудничестве в сфере культуры с 49 странами ближнего и дальнего зарубежья, происходят постоянные встречи министров культуры стран-участниц ШОС, заседания Постоянного совета ТЮРКСОЙ. Все это свидетельствует о том, что произошло реальное возрождение и дальнейшее развитие культуры народа Казахстана.

Искусство Казахстана актуализировало наследие национальной культуры и художественного космоса кочевников, обогатилось появлением новых жанров и технологий, сближением разных искусств, впечатляющей палитрой разнообразных мировых художественных практик, что нашло подтверждение в концептуальном понимании казах-станских исследователей в каждом из направлений культуры, структурированных и апробированных в их трудах.

Казахстан – это пространство, подавившее миру новации и технологии,

это огромный регион с едиными традициями межэтнического взаимодействия со значительным историческим опытом толерантного сотрудничества народов.

В настоящее время цивилизационное формирование Казахстана, как равноправного субъекта мирового сообщества, требует глубокого переосмысления места и роли культурного достояния народа, давшего имя республике. Согласно принятой ЮНЕСКО «Конвенции о всемирном культурном и природном наследии», а также «Рекомендации об охране культурного и природного наследия» ответственность за сохранность и прерогатива регулирования нормативной системы в этой сфере ложится на плечи государственных структур. Однако настала необходимость и на общенациональном уровне, с привлечением широкой общественности, произвести освидетельствование и выявить приоритеты историко-культурного наследия с точки зрения сохранения и развития языка, материальных, интеллектуальных и духовных достижений, на основе которых складывается современный этнический образ казахского народа. Сопоставительный анализ историко-культурного ядра казахстанского общества в контексте общечеловеческих гуманитарных ценностей даст возможность не только обогатить имманентную социокультурную инфраструктуру, но и четко позиционировать Казахстан в современном мире как страну с уникальной историей и культурой[2].

Современный этап эволюции мировой культуры, науки и те изменения,

которые происходят как в экономике и производстве, так и в социальной сфере, в области массового сознания, образования, ставят новые проблемы перед исследователями, политтехнологами, представителями власти, деятелями культуры. Общество интеллектуально настолько, насколько полно использует богатейшие знания, содержащиеся в культурном генофонде.

Список использованной литературы:

1. Турганбеков С.К., Молдабеков Ж.Ж. Қазақстандағы мәдени жаңғырудың кеңістік - уақыттық өлшемдері // ҚазҰУ хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. - No4 (49). 20. - 87-94бет.

2. Корнилов И. Развивая культуру современного Казахстана//

<https://e-history.kz/ru/first-president/show/12374/> (дата обращения: 25.07.2022)

АНАР ҚАБЫЛҚАҚ

ӘДЕБИ СЫНШЫ



ӘДЕБИ АГЕНТ. ЖАҢА КЕЗЕҢ КӨКЖИЕКТЕРІ

Кітап нарығына бейімделетін уақыт

Әдебиет қай уақытта да үлкен құндылық болған. Тартпада жатып қалатын қолжазбалар бар да, маңдайы жарқырап, бестселлерге айналып шыға келетін кітаптар бар. Сондықтан жаңа кезең қаламгері шығарма авторы ғана емес, әдеби менеджер де бола алуы шарт. Қазір әлем бойынша кітап нарығы жақсы дамыған. Кітап та, жазушы да жетіп артылады. Сондықтан бүгінгі әдебиетте құбылыс жасау оңай емес. Қандай керемет шығарма жазып шықсаңыз да, оны оңтайлы баспамен келісіп шығару, кітап дүкендеріне тиімді бағамен өткізу мәселесі өз кезегін күтіп тұрады. Авторлық құқықты баспаға тиімді шартпен өткізу үшін қаламгерге баспа нарығын жақсы білудің маңызы зор. Тәуелсіз әдебиетіміз кітап нарығына енді ғана бет бұрып жатқан қазіргі кезеңде түйіні шешілмеген, күрделі мәселелер көп. Қолдарыңыздағы кітап жазушылар мен баспагерлер үшін тиімді құрал болатынына сенеміз. Оқырман назарына «Әдеби агент. Жаңа кезең көкжиектері» кітабынан үзінді ұсынып отырмыз.

Әдеби агент – жазушы мен баспагер арасындағы дәнекер. Ол кітап нарығын меңгерген және нені, кімге және қандай бағаға сатуға болатынын жақсы біледі. Қазір әлем бойынша кітап нарығы жақсы дамыған. Кітап та, жазушы да жетіп артылады. Сондықтан әдебиетте құбылыс жасау оңай емес. Қандай керемет шығарма жазып шықсаңыз да, оны оңтайлы баспамен келісіп шығару, кітап дүкендеріне тиімді бағамен өткізу мәселесі өз кезегін күтіп тұрады. Авторлық құқықты баспаға тиімді шартпен өткізу үшін қаламгерге баспа нарығын жақсы білудің маңызы зор.

Жаңа кезең қаламгері шығарма авторы ғана емес, әдеби менеджер де бола алуы шарт. Әдебиет – үлкен құндылық. Әдеби қолжазба тартпада жатып қалуы да мүмкін, немесе әлемдік бестселлерге айналуы да ғажап емес. Демек көркем шығарманың өзіндік тағдыры бар. Осы жағынан алып қарастырғанда, кітап – тауар, оны белсенді түрде насихаттай алмасаңыз, қалың оқырманның қолына жетпей қалуы ғажап емес.

Кітап нарығы дегеніміз – кітап сатудасы. Кітапты сатуға шығарғанда, оған сұраныс мәселесі алдан шығады. Баспа нарығында кітапқа деген сұранысты оқырман қауымы қалыптастырса, кітапты шығарушы тарап – баспагер, әдеби агенттер, кітап сатушылар болып табылады.

Қазақстанда баспа нарығы енді қалыптасып келеді.

Заман тынысын, оқырман талғамын дөп басып, қандай кітапқа сұраныстың болатынын анықтай білу үшін баспагердің, я әдеби агенттің білімі мен қабілеті соған жеткілікті болуы тиіс.

Қазіргі қазақстандық кітап нарығында кітап бағасы қымбат екені рас, бірақ оны басып шығару барысында жұмсалатын шығын да аз емес. Егер кітапқа сұра-

ныс кітап шығарудың барлық шығындарын жабатын болса, бара-бара бағасы арзандауы мүмкін. Алайда қазақстандық кітап нарығында, кітапты сату жүйесі жолға қойылмағандықтан, бұл мәселенің күрмеуі әлі толық шешілген жоқ деуге болады. Алдағы уақытта кітап нарығына қалай бейімделеміз? Бұл еңбегімізде осы түйткілді мәселенің күрмеуін шешуге тырысамыз.

Әдеби агент кім?

Алғашқы әдеби агенттіктің негізі Ұлыбританияда, 1881 жылы қаланған. Содан бастап әдеби агенттіктер бүкіл Еуропада ашыла бастады. Батыс елдерінде баспалар тек әдеби агенттіктермен бірлесіп жұмыс істейді.

Әдеби агент жазушыларды жаңашылдыққа, ізденіске шақырады. Жазушы мен баспагердің, кітап пен оқырманның арасын жалғастырушы – әдеби агенттер. Автор мен баспа арасындағы дәнекер қызметін атқаратындықтан, кітапты шығарарда автордың барлық құқықтарын сақтай отырып, баспамен тиімді келісімшарт жасасу, сол сияқты, аудару, экранизация, аудио кітап жазу құқығын сату жөніндегі мәселелерді шешеді.

Автор қолжазбасын шығаруға дәнекер болумен қатар, кітап дүкендерімен келісу, кітап насихаттауды үйлестіру тағы да әдеби агенттің міндетіне жатады.

Әдеби агенттіктер арқылы талантты жазушыларға жол ашылып, оқырман аудиториясы сапалы кітаптарға қол жеткізе бастайды.

Әдеби агенттік несімен тиімді?

Кітап нарығында баспалар мен жазушылар әдеби агенттіктермен жұмыс істегені неғұрлым өнімді болмақ. Әдеби агенттік басқадан бұрын, ал-

дымен жазушы құқығын жоғары қоятын болғандықтан, бұл мекемемен жұмыс істеген жазушы ұтылмайды.

Кітап нарығын қалыптастыруда әдеби агенттіктердің тиімділігі зор. Жаңа кезең әдебиетінің дамуымен бұл салаға қазір әдеби агентпен қатап, әдеби продюсер, әдеби психолог, т.б. жаңа мамандықтар келіп жатыр.

Кітап пен авторды көпшілік оқырманға кеңінен насихаттай отырып, кітапқа деген қоғамның сұранысын арттыру кітап нарығы жүйесінде аса маңызды. Кітап неғұрлым бестселлерге айналса, сұраныс артқан кітаптың таралымы да көбеймек, оқырман мен жазушы арасы да жақындай түспек. Кітабы сатылған сайын қаламгерлердің де қаламақы мәселесі де өз-өзінен шешімін табатын болады. Әдеби агенттер баспа ісінің дамуына, олардың өзара бәсекелестігін арттыруға да ықпал етеді. Елімізде баспалармен тізе қосып, елдің руханият мүддесіне қызмет ететін бұл мамандар көбейгенде, өркениет беталысының өзгеруіне байланысты кейбір мамандықтардың жойылып, орнын жаңалары басатыны сияқты, бұдан былай әдеби агент қызметі де кітап нарығы жүйесіне дендеп ене бастайтын болады.

Шетелдік жақсы кітаптарды аударуды ұсынатын да – әдеби агенттер. Аударма арқылы жақсы кітаптарды әлемдік әдебиет нарығына да шығара алады, халықаралық әдеби конкурстарға да ұсынады. Бір сөзбен айтқанда, әдеби агент – әдебиет нарығын дамытуда таптырмайтын маман.

Авторларды шетел тілдеріне аударып, әлемдік әдеби нарықта кітаптарын өткізудің пайдасы орасан зор. Кітап насихаты – ешқашан ескірмейді, әр кезде де сұранысқа ие болады.

Кімдер әдеби агент бола алады?

Негізінен кітап нарығы саласынан келген мамандар, әсіресе, редакторлар әдеби агент қызметіне оңай икемделе алады. Талай жылғы тәжірибесі бар бұл мамандардың бұл салада коммерциялық ептілігі қалыптасып үлгергендіктен, кітап нарығында қандай кітаптар жақсы сұранысқа ие болатынын олар жақсы сезінеді.

Батыс елдеріндегі әдеби агенттер

Батыс елдерінде әдеби агент кітап нарығының бөлінбес бөлшегі іспеттес. Ол келіп түскен қолжазбаны оқыған соң, егер татымды деп таныса, баспаға ұсынады. Қаламгерлерге шығармасын неғұрлым тиімді сатуға дәнекер бола біледі. Яғни, баспагерге де, жазушыға да уақыт пен қаражатын үнемдеуге көмектеседі. Батыс елдерінде әдеби агент кепілдік бермесе, бір де бір баспа кітап шығаруға ниетті болмайды.

Бастапқы агенттер мен субагенттер

Әдеби агенттер – бастапқы агенттер және субагенттер болып бөлінеді. Бастапқылары ешқайда жарияланбаған шығармаларды қабылдап, олардың ішінен татымдыларын іріктеп алып, белгілі бір бағада баспагерге ұсынады. Субагенттер шетелдік авторлармен жұмыс істеп, тек қана жарық көрген кітаптарды насихаттайды. Олардың қызметі шетелден болашағы бар жазушыны тауып, өз елінен ыңғайлы баспаны тауып, пайда әкелетін келісімшарт жасауды көздейді.

Әдеби агентпен жұмыс істесеңіз...

Бұндай әдеби серіктесті интернет арқылы, болмаса сенімді адамдардың ұсынуымен табуға болады. Автор оған өтінім, синопсис және қолжазбаны жібереді, ал әдеби агент өз кезегінде:

- Қолжазбаны редакциялау барысында автормен бірлесіп жұмыс істейді
- Баспаға ұсынады
- Екінші редакциядан өткізеді
- Дизайнер мұқаба жасайды
- Кітаптың насихатымен айналысады
- Сынышы, рецензенттермен келіседі
- Әдеби премияларға ұсынады

Тәжірибелі әдеби агентпен жұмыс істейтін автор кітабының тағдырына алаңдамайды. Ақпаратпен бөліскісі келмей тартыншақтап, ашылып сөйлеспейтін әдеби агенттер де бар, ондайларға тап болмауға тырысу керек.

Әдеби агенттің мақсаты – автор мен кітапты оқырманға таныту. Сондықтан оның кәсіби тұрғыда маман болуы шарт.

Әдеби агентті мынадай қасиеттері бойынша таңдаған дұрыс:

- а) кәсібилігі
- ә) өз саласындағы абыройы
- б) жауапкершілігі
- в) портфолиосы

Әдеби агент қаламақысы

Кітап нарығы дамыған батыс елдерінде әдеби агенттің табысы өте жоғары. Ол әдетте, кітап сатылымынан түскен табыстың 20-25%-ын құрайды. Сол сияқты баспа мен автор арасындағы делдалдық қызмет үшін 15%, аударма құқығының қызметіне 20% алады.

Әлемдік баспа нарығы көшбасшыларының рейтингі:

Pearson – 8,411 миллиард доллар (Ұлыбритания)

Reed Elsevier – 5,686 миллиард доллар (Ұлыбритания-Нидерланды)

ThomsonReuters – 5,435 миллиард доллар (the Woodbridge Company Ltd, Канада)

Wolters Kluwer – 4,360 миллиард доллар (Нидерланды)

Hachette Livre – 2,649 миллиард доллар (Лагардьер, Франция)

Grupo Planeta – 2,304 миллиард доллар (Испания)

McGraw-Hill Education – 2,292 миллиард доллар (Mc Graw-Hill Companies, АҚШ)

Random House – 2,274 миллиард доллар (Bertelsmann, Германия)

Holtzbrinck – 1,952 миллиард доллар (Verlagsgruppe Georg von Holtzbrinck, Германия)

Scholastic – 1,906 миллиард (АҚШ)

Баспа нарығы дұрыс жолға қойылса, мемлекетке одан аз пайда келмейді. Бұл үшін «әдеби агент – баспа – автор» жүйесін сапалы қалыптастырған жөн.

ЖАНАР ТАЙБАСАРОВА

«ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ «ЦЕНТР СБЛИЖЕНИЯ КУЛЬТУР» НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА» СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК, МВА



ОБЩЕСТВЕННО-ЭКСПЕРТНОЕ ПРИЗНАНИЕ КАЧЕСТВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В условиях динамично развивающегося гражданского общества для обеспечения качества в сфере культуры необходимо создать единую диалоговую площадку между государственными учреждениями и общественными структурами. То есть настало время, когда государственные функции по контролю качества услуг сферы культуры можно и нужно делегировать представителям общественности.

В статье предлагается механизм общественно-экспертного признания качества деятельности организаций культуры, при котором решение об уровне качества будет приниматься специально Общественно-экспертным советом, состоящего из числа руководителей профессиональных объединений, творческих союзов и гражданских общественных институтов, а также депутатов Сената и Мажилиса.

В последние десятилетия во всех сферах социально-экономической системы Республики Казахстан проведены масштабные реформы, затронувшие изменение форм собственности, процессов цено- и тарифообразования, в том числе изменение способов финансирования науки и образования, субсидирования приоритетных отраслей экономики.

В комплексе реформы послужили импульсом развития элементов самоуправления, диверсификации видов деятельности, созданию благоприятного климата для привлечения иностранных и отечественных инвестиций в Республику Казахстан.

Как результат, в условиях конкуренции (борьбы за потребителя) на первый план выступают параметры продуктов и услуг, которые важны для потребителя, так называемые критерия качества. Гарантией качества служат, как правило, стандарты, технические условия, сертификаты соответствия, сертификаты подтверждения страны происхождения. Возникает резонный вопрос, можно ли систему обеспечения, мониторинга и оценки качества, распространенную на товарных рынках, также эффективно применить и в сфере культуры? Кто должен осуществлять контроль качественных характеристик «продукта» культуры? Как и по каким параметрам определять качественные характеристики, удовлетворяющие спросу?

Как известно, сфера культуры отличается от товарного рынка нематериальными характеристиками и выполняет роли просветительскую, духовно-нравственную и воспитательную по отношению к потребителю услуг сферы культуры.

В этой связи преобразования, связанные с передачей в частную собственность, доверительное или оперативное управление инфраструктуры, сферу культуры не затронули. Здесь преобладает государственная собственность и административно-командная государственная система управления.

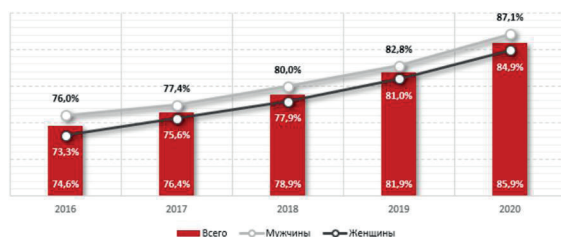


Рисунок 1 – динамика доли пользователей сети Интернет независимо от места подключения за период с 2016 по 2020 годы, %

Вместе с тем, реалии таковы, что скорость развития информационных технологий, масс-медиа, рост доступности мобильных устройств приводят к ускорению информационных потоков, и формируют новые образы, новые ценности у молодого населения, опережая эффект, на который рассчитаны мероприятия, проводимые государственными учреждениями культуры в республике.

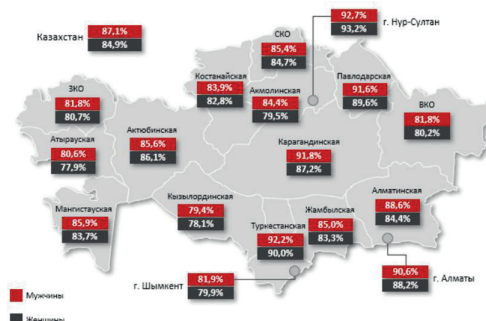


Рисунок 2 -Доля пользователей сети Интернет в разрезе областей Республики Казахстан , %

По данным Бюро национальной статистики АСПИР РК за 2020 год, доля пользователей всемирной сети в Казахстане составила 85,9% для граждан в возрасте от 6 лет и старше, а среди экономически активного населения в возрасте от 16 до 74 лет — и того выше: 89%.

В 2020 году доля пользователей всемирной сети по стране выросла до 85,9%, прирост составил 15% по сравнению с уровнем 2016-го года (Рисунок 1).

В разрезе регионов наибольший охват интернетом наблюдается в г. Нур-Султан и Туркестанской области (Рисунок 2).

При анализе домохозяйств, в 2020 году уровень охвата интернетом составил 92,4%. Доступ к фиксированному широкополосному интернету имели лишь половина домохо-

¹ https://www.inform.kz/ru/internetizaciya-v-kazahstane-i-mire-ohvat-po-regionam-i-5q_a3900562

2 <https://inbusiness.kz/ru/last/otlichaetsya-li-uroven-dostupnosti-interneta-v-kazahstane-dlya-muzhchin-i-zhenshin>

3 <https://ekonomist.kz/zhussupova/mediapotreblenie-kazahstan-2020-internet/>

зайств, в то время как к мобильному высоко-скоростному интернету - 85,7%.

С 2020 года возросло число пользователей социальных медиа. В целом по Казахстану доля пользователей социальных медиа в 2021 году составила 63,5%.

В результате вышеуказанных тенденций, более быстрыми темпами стало формироваться и развиваться общественное мнение, активизировалась гражданская позиция благодаря интенсивному онлайн общению и обмену мнениями в социальных сетях, интернет-каналах, онлайн конференциях.

Однако эти тенденции могут нести в себе как положительные результаты, так и потенциально негативные, например, возникает риск потери преемственности нравственно-духовных ценностей, риск роста противоречий между гражданским обществом и государством.

Для нивелирования неблагоприятных последствий требуется трансформация системы управления культурными процессами.

Для этого повсеместно необходимо осуществить переход на новый уровень качества деятельности организаций культуры, что потребует переоценки ее ресурсов и управленческих технологий. Комплексная система управления должна предусматривать формирование механизмов координации деятельности и методическое обеспечение субъектов государственной культурной политики.

По итогам исследования систем управления социальными сферами в стране из рубежом, установлено, что в условиях динамично развивающегося гражданского общества для обеспечения качества в сфере культуры необходимо создать единую диалоговую площадку между государственными учреждениями и общественными структурами.

То есть настало то время, когда государственные функции по контролю качества услуг сферы культуры можно и нужно делегировать обществу (на уровне профессиональных объединений, творческих союзов и гражданских общественных институтов).

Данное утверждение созвучно с посланием народу Казахстана «Новый Казах-

стан: путь обновления и модернизации» Касым-Жомарта Кемелевича Токаева от 16 марта 2022 года о том, что:

«Стоящие сегодня перед Казахстаном задачи требуют усиленного взаимодействия государства и неправительственных организаций, системной перезагрузки институтов гражданского общества.

Необходимо более широкое и глубокое вовлечение общественных организаций и активистов в подготовку и реализацию реформ. Для этого, прежде всего, нужно обеспечить открытые обсуждения всех национальных проектов и стратегических документов.

В этом вопросе какая-либо имитация, создание видимости диалога недопустимы. Мы должны пробудить гражданскую активность в стране и запустить процесс осознанного и конструктивного партнерства между государством и обществом.»

«Народная мудрость гласит: «Кеңесіп пішкен тон келте болмас» («Шуба, сшитая сообща, не будет короткой»).

«Мы сформируем новую политическую культуру, основанную на взаимном уважении и доверии между государством и обществом.

Важные решения будут приниматься открыто, с участием граждан, потому что государство будет прислушиваться к голосу каждого.

Учитывая изложенное, Научно-исследовательским институтом культуры Казахстана (далее – Институт) разработана и предлагается к пилотной апробации система общественно-экспертного признания качества деятельности организаций культуры на основе стандартов качества.

Оценка качества и выработка рекомендаций по повышению его уровня будет базироваться на всестороннем изучении общественного мнения в интернет и медиа пространстве, посещения организации культуры, изучения его документов в разрезе научных исследований, международных связей, материальной и финансовой обеспеченности, социального исследования по вопросу удовлетворенности персонала,

руководства и посетителей, анализ методов менеджмента и маркетинга, планирования и контроля, создания медиа-образа.

Процесс подготовки и внедрения будет включать в себя следующие этапы:

1. Разработка понятийного аппарата, проектов нормативно-правовых документов и Пилотная апробация.

2. Внесение поправок в законодательство Республики Казахстан и утверждение нормативно-правовых документов (при положительных итогах пилотной апробации – положительные отзывы и рецензии, реакция общественности в медиа-пространстве).

3. Составление плана и практическая реализация процесса общественно-экспертного признания качества деятельности организаций культуры.

В настоящий момент Институтом разработан понятийный аппарат, проект нормативно-правовых документов и идет подготовка к Пилотной апробации.

В проекте методических рекомендаций по внедрению механизма общественно-экспертного признания предлагаются следующие основные термины и понятия:

«стандарты качества» – модели качественного развития организации культуры, характеризующиеся конкретными параметрами, степень достижения которых определяется экспертным методом с помощью заранее заданных критериев качества;

«критерии качества» – степень достижения параметров качества;

«Сертификат качества» – документ, свидетельствующий о признании уровня качества организации культуры представителями общества и профессиональными экспертами.

В свою очередь процесс разработки стандартов качества требует понимания сущности качества в сфере культуры. Разработанные Институтом стандарты качества раскрывают максимальный потенциал, ко-

торый может быть достигнут организацией культуры при достаточности ресурсов, мотивации и принятия ответственности, альтернативных источниках финансирования.

Структура стандартов качества:

1 - уровень удовлетворенности целевых аудиторий;

2 - уровень доступности культурных продуктов;

3 - эффективность стимулирования спроса;

4 - интерактивность и актуальность культурных продуктов;

5 - инновационность материально-технической базы и ресурсов;

6 - уровень коммерциализации результатов научно-исследовательской деятельности;

7 - эффективность международного сотрудничества;

8 - эффективность медиа-образа

9 - непрерывность профессионального роста персонала;

10 - уровень культуры менеджмента;

11 - эффективность инвестиций;

12 - эффективность планирования;

13 - актуальность и адекватность миссии, целей и задач.

Вышеуказанные стандарты качества содержат в себе конкретные параметры, степень соответствия которым определяется следующими критериями:

- Сильная позиция организации культуры по данному параметру – 5 баллов;

- Удовлетворительная позиция организации культуры по данному параметру – 3 балла;

- Предполагает улучшения позиция организации культуры по данному параметру – 1 балл;

- Неудовлетворительная позиция организации культуры по данному параметру – 0 баллов;

Сводный уровень качества деятельности организаций культуры по каждо-

му стандарту качества осуществляется путем расчета среднего арифметического значения критерия:

Сводный уровень качества по одному стандарту = Сумма баллов каждого параметра / количество параметров в стандарте качества

Совокупный уровень качества деятельности организаций культуры по всем стандартам качества осуществляется методом расчета средневзвешенного значения:

Совокупный уровень качества по всем стандартам = Сумма произведений сводных уровней качества с удельным весом соответствующего стандарта качества / количество стандартов качества

В соответствии с полученным результатом делается заключение об уровне качества деятельности организации:

- от 5 – высокий;**
- от 4 до 5 – выше среднего;**
- от 3 до 4 – средний;**
- от 1 до 3 – ниже среднего;**
- от 0 до 1 – неудовлетворительный.**

При неудовлетворительном уровне – следует отказать в выдаче Сертификата качества до выполнения организацией культуры стратегии развития, разработанной и рекомендованной в рамках процедуры общественно-экспертного признания качества.

Основная цель механизма общественно-экспертного признания стимулировать организации культуры выработать такие планы и стратегии, которые выведут их на более высокий уровень стандартов качества.

Процесс признания включает в себя три этапа:

- внутренний самоанализ (по усмотрению организации культуры);
- внешний независимый анализ общественного мнения, отзывов в социальных сетях, СМИ, анализ документов опрос, осмотра помещений, опросы и интервьюирование при непосредственном посещении общественными и профессиональными экспертами организации культуры;
- решение общественно-экспертного совета о признании качества деятельности организации культуры и присуждении Сертификата качества или отказе, или приостановлении/продлении/отзыве Сертификата качества.

Первый этап может быть совершен самой организацией культуры по его усмотрению (при наличии времени и ресурсов)

Второй этап проводится в порядке согласно Руководству по организации и проведению анализа деятельности организаций культуры экспертной комиссией (проект Руководства прилагается).

Третий этап проводится Общественно-экспертным советом согласно положению о нем (проект Положения прилагается).

Полагаем, что представленный в настоящей статье механизм общественно-экспертного признания качества деятельности организаций культуры послужит эффективным вкладом в построение политической культуры, основанной на взаимном уважении и доверии между государством и обществом.

При этом, глубоко уважая и чтя мнение общественности, читателей настоящей статьи, просим направлять ваши замечания, отзывы и рекомендации на официальный адрес редакции, указанный на обложке журнала.

Мы готовы услышать обратную связь и при необходимости своевременно учесть все существенные замечания, пожелания и рекомендации наших читателей!



ӘБІШ КЕКІЛБАЙҰЛЫ

Қазақстанның халық
жазушысы, мемлекет және
қоғам қайраткері
(1939-2015)



*Жалпы турал
тәуекелге мінбей тұрып,
жалғыз ештеңе бітіре
алмайды. Қарапайым
ел деген болмайды.
Жеріне, суына, тіліне,
дініне, тарихына,
тағдырына ие Халық,
деген болады. Тек
сондай халық ғана
есерін түзеп, еріне
медет бала алады.
Қорлана бермей, арлана
білейік. Намыстың
сөзін сөйлейік.*



*Адамзат ақыл-ойы талай гажайыптарды
ойлап тауып жатыр ғой. Алда да небір ғаламат
жаңалық ашылар. Бәрібір ең ұлы жаңалық — жазу.
Одан асқан жаңалық болған емес. Жазудың ойлап
табылуы мәңгіліктің біржолға мойындалуы. Жазу
Адам нәсілін ақылды, айлалы етіп қана қойған
жоқ, иманды да ибалы, парасатты да етті.
Шын мәнінде Ғылым, Дін, Мәдениет жазудың
арқасында пайда болды. Осы арқылы өткен
ұрпақтардың құндылықтарымен сусындады,
кемелденді.*

*Ақын еңбегінің жалғыз өлшемі — оның адам
жүрегіне қанша жақындай алғаны.*

*Ақын үшін ең зымыран тұңғыш та — жүрек,
ең шырқау биік те — жүрек.*

*Адам нәсілін жер бетінде баяндатып тұрған
бірден-бір күш — мейірім мен рақым ғана.*

*Адамды адам еткен — кітап, адамзат еткен —
кітапхана.*

Адамдар әділ болса, өмір әрқашан әділ.

*Өнерде шәкірттік сезімін жоғалтқан адам
ұстаз бола алмайды.*

Бұған қоса, кибербуллинг мәселесі де қазір біздің қоғамдағы өзекті тақырыптың бірі. Әлеуметтік желідегі бір негізсіз жазбадан адамның тағдыры бүлініп жатады. Сөз бостандығы деп, негізсіз жазуға болмайды. Бұған да жазармандардың ішкі мәдениеті, білімі мен жауапкершілігі керек. БАҚ-қа, әсіресе ресми БАҚ-қа, қазіргідей бәсекелі заманда үлкен ізденіс керек. Өмірге икемделген абзал. Сондықтан қазір газеттердің көбі сайттарын ашып жатыр. Газет пен сайтты бірге дамыту керек. Екеуі бір-бірін толықтырып тұрса тіпті жақсы. Біз биліктің сөзін халыққа жеткізуші ғана емесіз, біз халықтың сөзін билікке жеткізушіміз. Екі тараптың ортасындағы дәнекерміз.

Қазір батыста, Еуропада, Жапонияда мерзімді баспасөзге сұраныс артып келеді. Ғалымдар кітап, газет оқудың жадыға әсері мықты екенін дәлелдеді. Интернеттегі жазбаларды уақыт өткеннен кейін таппай қалуыңыз мүмкін. Мысалы, өзім осыдан он жыл бұрын жазған еңбектерімді интернеттен таппай қалдым. Ал газет пен кітапқа таспаланған дүние жоғалмайды. Бұдан газет өміршең, жүз жыл шыққан басылым әрі қарай тағы да жүз жыл бойы шыға береді деген түсінік болмауға тиіс, өйткені оған ешкім кепілдік бермейді. Тек бәсекеге төтеп беріп қана оқылымды газет шығарасыз. Оқырманның көңілінен шығасыз. Сондықтан бүгінгі күннің журналистеріне үлкен ізденіс керек.

Алаш аңсарын асқақтатқан баһадүр бабаларымыз текті тұлғалардың төңірегіне топтасып, іргелі мемлекеттер құрған. Тәңіріден жаралып, Көктен құт алған, дүниенің төрт бұрышын тіреген құдіретті қағандар әлемді аузына қаратқан. Ұлысқа бағыт-бағдар берген, халыққа құтты қоныс іздеген. Олар әр кезеңде «Өтүкен», «Жерұйық», «Ергенекон», «Қызыл алма», «Жиделі байсын» деген сияқты түрлі атаулармен аталса да, түпкі қазығы Бенгу ил – Мәңгі ел мұратымен ұштасып жатқан.



ДАРХАН ҚЫДЫРӘЛІ

Халықаралық
Түркі академиясының
президенті,
«Egemen
Qazaqstan»
республикалық газеті»
АҚ басқарма төрағасы



Өткеннің өнегесі –
бүгінгінің баға жетпес
байлығы.

Тарих – адамзаттың
шындығына айналған
тағдыры. Жеткенін
бағалап, барын бағалаған
қашанда жүрісінен
жаңылмайды. Тарихтан
тағылым түйгендер өз
тағдырын айқындай
алады. Бұл ретте Бродель
айтқандай, тарих
тұлғаларды тудырады,
сол сияқты тарихты да
тұлғалар жасайды.





**ДИХАН
ҚАМЗАБЕКҰЛЫ**



Қазір ұлт, ұлыс, аймақ, өңір деген ұғымдардың өзі әртүрлі мағынада. Оқу құралдарында да, баспасөзде де әртүрлі мағынада қолданылады. Бірақ біз әлемдік құндылықтарға сәйкес келуіміз керек. Қазір ұлт деген ұғымды мемлекеттік деңгейге көтеріп, ұлыс деген тамаша сөзімізді «национальность» деген сөзге қимауымыз қажет. Себебі ертең Ұлыстың ұлы күні келе жатыр. Ал бұл мейрам тек басқа ұлттардың мейрамы емес, мемлекетіміздің мейрамы. Сондай-ақ «Регионоведение», яғни «Аймақтану» деген білім жүйесі бар. Кей жерлерде «регион» сөзін өңір деп қолданады. Осындай сәйкессіздіктер кездеседі. Мұны да айқындап алуымыз қажет.

Біз маман даярлауға атсалысып жүрген ортаданбыз. Қазіргі қоғамды маман тапшылығы, маман зәрулігі ойлатады. Ғалымдардың есептеуі бойынша, әрбір білікті деген адамның танитыны 73 адамның шамасында болады екен. Біз азаматтарды қалай танимыз? Қоғамда тәжірибесі бар, өзін көрсеткен, елде салмағы бар азаматтардың кепілдік беруімен маманды тану жұмысын жүргізуіміз қажет. Бізге белгілі азаматтардың дипломы, белгілі бір университетті бітіргені немесе тесттен тамаша өткені өлшем болмауы керек. Істің барысында нені, қалай атқара алатыны өлшем болуы қажет.

Бәрі айналып ғылымға келіп тіреледі. Ал ғылымның өлшемі ұлттық мүдде болғандықтан міндетті түрде гуманитарлық ғылымның мәселесі айтылады. Негізгі ұлттық идеологиясын ұлттық мазмұны бар ғылымдар жасайды. Сондықтан да жалған есепке, белгілі бір өлшемдерге уақытымызды зая кетірмеуіміз керек. Нақты монографиялар, нақты жұмыстар, Қазақстанның қатпар-қатпар тарихының мәтіндерін кімдер даярлайды? Қазір мәселен, белгілі бір материалдарды шетелдік журналдарға шығару да өлшем болып кетті. Біз ғылымды кеше ғана бастаған жоқпыз. Ұлттық ғылым академиясы бар, оның дәстүрі бар. Осы дәстүрді одан әрі жалғастыруға не кедергі? Ғылыми ортада осындай мәселелер жиі көтеріледі.



Қазір қоғам тез жаңарып жатыр. Еліміз үшін тағы бір сын сағатының межесі келді. Мұны әлемнің, еліміздің, өңірдің көңіл ауанынан, іс-әрекетінен аңғарамыз. Қазір дәстүрлі саясаттанудың анықтамала, ере-жесіне сәйкес келмейтін ұмы істер жүріп жатыр. Кешегі қаңтар оқиғасынан бәріміз де айналып өте алмаймыз. Бірақ ойлана қарап, Абай аманаттаған «Ашу – дұшпан, ақыл – достың» қадірін білгендейміз. Көп адам ел Президентінің кешегі Жолдауына дейін үлкен эмоциямен жүрді. Бірақ нақтылық, істің көзін табу, жүйелеу – осының барлығы біраз азаматтардың ой-санасын сергітті деп санаймын.





«Мир Ауэзова – золотой мост, связующий прошлое и будущее, историю с современностью. Благодаря Ауэзову мир узнал не только об Абае, но и о красноречии казахского языка, богатой истории, национальных ценностях, о несомненном многовековыми испытаниями духе нашего народа. Так же, как «Путь Абая» стал нашей путеводной звездой, мы должны сделать путь Мухтара образцом мудрости для подрастающего поколения»

Даурен Абаев

«Мухтар Ауэзов – единственный писатель, оставшийся из той плеяды, которая появилась в первой половине XX века. Это был страшный период нашей истории – террора и репрессий. До самой смерти Сталина то время было ужасом для нашего народа. Мухтар Ауэзов уцелел чудом, после него я не встречал в Казахстане великих писателей»

Олжас Сулейменов

«Әдебиет те Менделеевтің таблицасы сияқты...».

С.Әшімбаев



125 жыл

МЕНДЕЛЕЕВ
ЮБИЛЕЙ





ТҰРСЫН ЖҰРТБАЙ

Жазушы, ғалым, филология
ғылымдарының докторы,
профессор



– Жазушылар одағы қандай түрлі формада болмасын, Қазақстанға, оның ішінде қазаққа керек. Өте бір бақытты тұстарын да, өте бір қиынжесті тұстарын да, дана тұстарын да, жұтан тұстарын да көрген шығармашы. Бірақ қандай да болмасын Жазушылар одағы қазақ мәдениетіне, руханиятына керек. Қалалықтар үшін белгілі бір ұйымға мүше екенін сезінудің өзі де үлкен бір жауапкершілік деп ойлаймын. Шын Жазушылар одағын құрметтеген, сезінген адам осылай түсінеді деп сенемін. Ал оның жұмысын ұйымдастыру, жандандыру – екінші мәселе. Жазушылар одағы – жалпы ұлттық сипатты, ұлттық рухты біріктіретін ұғым. Мен сондай болғанын қалаймын.



Біздің қазақта, оның ішінде көшпелі тұқымда сөз өнері қашан да бірінші тұрған. Мынау кең кеңістіктің ортасындағы барлық байланыстар, тағдырлар, қозғалыстар, күрестер осы сөздің арқасында жүзеге асқан. Ел сөздің арқасында бірлікті ұйытып, сөздің арқасында намысын жанытып, сөздің арқасында бір шаңырақтың аясына топтасқан. «Керегеміз – ағаш, ұранымыз – Алаш!» деген секілді көпті жұмылдырған, біріктірген ұран болса, сол ұранды ұстайтын – жырау, яғни жазушы. Біздің жыл қайырудан бұрынғы IV ғасырдағы Геродот өз жазбасында да: «Көшпелілерді ұстап тұрған олардың ерлік аңыз-дастандары. Олар сол дастандарды ошақтың басында күнде ұзақ тыңдайды және соны өздерінің мем-лекеттік саясаты ретінде түсінеді» деуі де сондықтан. Ғылымда да: «Қай елде эпос болмаса, сол ел батырлық дәуренді басынан кешпеген» деген пікір бар. Бұл ретте, Құдайға шүкір, Қазақстанда батырлық дастандар, олардың сарындары бүгінге дейін сақталып келген.

– Кез келген мемлекеттік қоғам және сол қоғамның мүшелері, өзін ұлттың үрімімін деп санайтын адам, жалпы алдына белгілі бір мұрат-мақсат қойған адам қоғамдағы жазушының идеясынсыз өмір сүруі мүмкін емес. Өйткені, қаншама ғұлама, білімді, зерделі, елгезек, дүниенің сырын біледі деп есептейтін мамандық иелері адамның жан дүниесіне жазушыдай жақын емес. Адамның жан дүниесінің сусынын қандыратын мамандық – қаламгерлік. Сезімсіз адам ғана жазушыға мұқтаж болмауы мүмкін. Өйткені, адамның сезімі топастанса, ол адам адамдықтан қалады. Мына дүниеге келген сәбидің анасы оған бесік жырын айтса, міне, жазушы қажет деген сөз. Өйткені, бесік жыры – ұлы жазушының туындысы. Оны айтушы кез келген ана сол жазушының сезімін үйлестіріп пайдаланушы. Демек, қоғам мұқтаж.

Дархан ҚЫДЫРӘЛІ

«Egemen Qazaqstan»

Ақпараттық шабуыл, гибридік соғыс деп аталатын мылтықсыз майданда манипуляция жасау, жұртшылықты шатастыру, шындықты бүркемелеу, жала жабу, сенімсіздік ұялату үшін көптеген fake, яки жалған ақпарат таратады. Біз бұны қаңтар оқиғасында көрдік.

COVID-19 пандемиясымен бірге интернетке деген сұраныстың арта түскені белгілі. «We are social» компаниясы 2022 жылдың қаңтар айында келтірген деректерге сүйенсек, әлемде 5,31 млрд адам ұялы телефон қолданады екен. Ал интернет қолданушылар саны 4,95 млрд-қа жеткен. Соңғы бір жылда интернет пайдаланушылар саны 192 млн-ға өскен. 2022 жылдың қаңтарында әлемдегі әлеуметтік желі пайдаланушылары саны 4,62 млрд болған. Осы статистикаға жүгінсек, әлем халқының жартысынан астамы телефонға телміріп, желіге байланған болып шығады. Егер 2012 жылы әлемде әлеуметтік желі қолданушылар саны 1,5 млрд-қа тең болса, ол он жылда үш есеге артқан. Мәселен, 2021 жылы ғана 424 млн адам жаңа аккаунт ашып, тіркелген. Бұл күніне орта есеппен 1 млн-нан астам жаңа пайдаланушыға тең екен. Әрине, зерттеу қорытындысының қаңтар айын-

да жарияланғанын ескерсек, одан бері бұл көрсеткіштердің еселеп өсе түскені анық.

Десе де, тағы да осы зерттеуге сүйенсек, әлемде жиі қолданылатын әлеуметтік желілер көшін 3 млрд-қа жуық пайдаланушысы бар Facebook бастап тұр екен. Ашық пікірталас алаңы іспетті Facebook-тің қоғамдық пікірді қалыптастыруда маңызы зор. Ал YouTube қолданушылар саны 2,5 млрд-тан асады. Украина-Ресей қақтығысы басталғалы бері бұл сан анағұрлым өсе түскен сияқты. Интернет пайдаланушылардың 14,8 пайызы Instagram-ды таңдайтын көрінеді. Көпшілік хабар алмасу құралы ретінде пайдаланатын WhatsApp қазір белсенді әлеуметтік желі қызметін атқаруда. Саясаткерлер мен танымал тұлғалар жиі пайдаланатын Twitter желісі журналистер үшін де ыңғайлы. Ал 2021 жылы ең көп жүктелген мобильді қосым- 157

ша болған TikTok-ты млрд-тан астам адам қарайды екен. Соңғы деректер TikTok соңғы 3 айда күн сайын орта есеппен 650 мыңнан астам жаңа пайдаланушыны қосып отырғанын көрсетеді, бұл секунд сайын шамамен 8 жаңа пайдаланушыға тең деген сөз. Сондықтан жастар жиі қарайтын бұл желі алдыңғы қатарға шықты.

Интернет пайдаланушылардың санымен бірге оған бөлінетін уақыттың арта түскені де белгілі. Осы зерттеу бойынша, орташа есеппен жеті сағатқа жуық уақытымызды интернетке арнайды екенбіз. Мәселен, жалпы 16-64 жас аралығындағы интернет пайдаланушылар орта есеппен интернетте 6 сағат 58 минут, соның ішінде әлеуметтік желіде 2 сағат 27 минут, кез келген құрылғыда БАҚ қарау мен жаңалықтарды оқуға 2 сағаттан астам уақыт жұмсайды екен. 2021 жылдың деректері бойынша 16-64 жас аралығындағы интернет пайдаланушылардың 63%-ы интернетті негізінен ақпаратқа жылдам қол жеткізу үшін пайдаланған. Осылайша, интернеттегі жаңалықтар мен визуалды контент ақпаратты қабылдаудың негізгі арнасына айналды.

Мұның жақсы жақтары көп екені айтпаса да түсінікті. Жылдам хабар аласыз, оған өзіңіздің пікіріңізді де жазуға мүмкіндігіңіз бар. Оқырманның талғамына, заманның талабына басымдық беретін басылымдардың желіге жүгінетіні сондықтан. Десек те, қолына смартфон ұстаған кез келген адам ақпарат таратушыға айналған, сондықтан желі кейде желөкпенің сөзіне, желіктің көзіне көрік басқан мұндай кезеңде талғамсыз тараған хабарды елейтін елек болмағандықтан, шын мен жалғанның, рас сөз бен жаланың, өсек пен өтіріктің

араласып кететіні белгілі. Көрінісі, арзан атақ жинағысы келген әлдекім жаңылыс естігенін яки жаласын жалпақ дүниеге жариялап, әлеуметтік желіге салады; жедел жеткен ол ақпарат негізсіз, суреті ескі болуы әбден мүмкін. Тексерілмеген сурет, анықталмаған, салыстырылып, сарапқа салынбаған, сенімге селкеу түсіретін жалған ақпарат, дерек, дәйегі жоқ дабыра дабыл жұртты шатастырады. Қазақстан Президенті Ұлттық Құрылтайда «жауапсыз блогерлер» деп осыны меңзесе керек. Расталмаған, дереккөздерге сілтеме жасалмаған, эмоцияға толы жантүршігерлік видео-суреттермен қоса берілген, кейде біреудің арына тиетін, жеке басқа, ірі компанияға, тіпті мемлекетке жала жабылған алдамшы ақпараттар адамды адастырады. Мұны әдейі жасаған, таратқан яки білместікпен бөліскен жандар көбіне заң бұзғанын, адамның құқына қол сұққанын сезінбейді. Кейде ақпараттық шабуылдар мемлекеттер арасындағы гибридік соғысқа ұласып кететіні де көріп жүрміз.

Ақпараттық қауіпсіздікті ұлттық қауіпсіздіктің маңызды бөлшегі деп қарастырсақ, бұл бағытта арнайы заң шығару қажет-ақ. АҚШ-та, Алманияда, Францияда, Еуроодақта цифрлы қызметтер туралы арнайы заң бар екенін ескерсек, елімізде неге қабылдамасқа? Әйтпесе ақпараттық технологияның жойқын толқынымен бетпе-бет қалған, кибербуллингке ұшыраған қорғансыз тұтынушының обалы кімге?

ҰЛЫТАУ – ҰЛТЫМЫЗДЫҢ АЛТЫН БЕСІГІ

Ұлытау – ұлт ұясы, ұлы даламыздағы талай тарихтың куәсі болған қасиетті мекен. «Қазақ халқының бесігі», «Көшпелі халық мәдениетінің, дала өркениетінің алтын кіндігі» аталған бұл өлкенің бүккен шежіресі көп. Сондықтан да қазақ үшін қасиетті бұл мекеннің төрінде ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Ұлытау – ұлтымыздың алтын бесігі, тағылымды тарихымыздың куәсі. Қалың қауым осы киелі өлкеде ел билеген хандарды ақ киізге көтеріп, таққа отырғызған. Сондықтан біз Ұлытау жеріне хан ордасы, қазақ жерінің кіндігі деп, ерекше құрметпен қараймыз! –деп, тарих жайлы ой-толғауының өзі үлкен мағынаға ие.

Ел тарихының түпкі бастауы сонау ғұндардан, одан кейін Алтын Орда дәуірі, артынша Қазақ хандығының өмір сүруімен байланысатынын, бұның барлығы қазіргі таңдағы егеменді ел болып отырған Қазақстанның тәуелсіздігіне ұласқанына бүгінгі күн куә.

Жер жүзіндегі қай халықтың болмасын қадір тұтып, қасиет санайтын киелі мекені болары анық. Сондай қойнауы қазына, тасына тарих тұнған жер қазақ халқында да бар. Ол Кешегі көшпенді қазақтың көшесіз астанасы атанған, жерінің асты алтын, үсті ырысты өңір – Ұлытау екені баршаға аян. Содан да болар, Ұлытау десе елең етпейтін қазақ жоқ. Ұлытау есімі естілсе әр қазақтың бойындағы қаны ойнап, жүрегін бір мақтаныш сезім кернейді. Солай болуы заңды да. Неге десеңіз қазақ деген халықтың ұлт болып, ел болып қалыптасуы, мемлекет болып аталуы дәл осы Ұлытау атымен тығыз байланысты. Исі қазақ үшін Ұлытау ерліктің, елдіктің туын тіккен, тасына ғасырлар тарихы тұнған, бірлік пен бәтуаның мерейлі мекені болып табылады. Бұл өмірдің де, тарихтың да таразысына салынып, небір ғұламалар айтып, дәлелдеп кеткен шындық екені даусыз. Солай болған, солай болып келеді де. Әйтпесе, түп-түркі шап-шағын Арқа төсіндегі осы бір тауға аспанмен таласқан ақбасты Алатауы, қойнауы қазыналы Қаратауы, көрікті кербез Көкшетауы, әсем Алтай таулары бар қазекем ұлы деген есімді жайдан-жай Ұлытауға бере салмаса керек. Өзінің бітім болмысымен басқа тауларға ұқсамас өзгешелігімен дараланған әр тасы тарихтан тіл тартып, шежіреден сый шерткен шымыр таудың тұрқы да, тұлғасы өзге тауларға ұқсамайтын ғажайып қасиетімен ұлылығы үнсіз ұғындырып, еріксіз мойындатып тұрғандай.

Ұлытау жайлы сонау ерте, бағзы замандардағы көне тарихтарда да тайға таңба басқандай айқын да, нақты берілген. Тарихтың атасы аталатын Геродоттың жазбаларында «Тұран ойпатындағы тау» деп аталатын дала төсіндегі алып тау да осы Ұлытау болып саналады. Дүниені дүр сілкіндіріп, атының тұяғы бүкіл әлемді басып өткен Шыңғыс ханның сұрапыл жорықтарына да осы тау куә. Жошының ордасының керегесі де тау бөктеріндегі кең далада керіліпті. Алтын Орданың одан кейінгі билеушілері болған Тоқтамыс пен Едігенің де шабысып жүріп мәңгілікке табысқан мекені осы таудың төбесі.

Қазақ мемлекеттігінің негізін қалаған Керей мен Жәнібектің ордасы орнығып, туы желбіреп, Жарғысы бекіп, елді бірлікке бастаған мекен де осы Ұлытаудың етегі екенін тарих бізге дәлелдеп бергендей. Мемлекеттіктің барлық шарттарын ұстап, ордасын көтеріп, алыс - жақын елдерге қазақ атын жеткізген, тау түбіндегі ат шаптырым жазықта

Хан ордасының орыны сонадайдан көзге көрініп, көне тарихтың бүгінге жалғасқанын жария еткендей.

Сонау 1992 жылы әлем қазақтарының бірінші Құрылтайына келгендер де осы Ұлытауға тағзым етіп еді. Бұл да жер бетіне тарыдай шашылған барша қазақтың түп қазығының осында екендігінің белгісі.

«Ұлытау туристік мекенге, демалыс аймағына, ұлы бабаларға тағзым ету орталығына айналуы тиіс. Бұл өңірге қазақ тарихының символы болатын ескерткіш-ансамбль орнату қажет. Қасиетті Ұлытау – ұлтты ұйыстырудың, елді біріктірудің негізі...», деп мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев сонау «Ұлытау – 2019» халықаралық туризм форумында тапсырма берген болатын.

2022 жылғы 16 наурыздағы халыққа Жолдауында да Мемлекет басшысы киелі мекен Ұлытауды облыс болып, өз алдына отау құруына пәрмен берді. Сөйтіп, Ұлытаудың ұлылығын арттырып, кемелденуіне жол ашты.

Мәдениет және спорт министрі Д. Абаев текті мекеннің халқымен кездесуінде: «Мемлекет басшысының жаңа облыс құрудағы басты мақсаттарының бірі Жезқазған, Сәтпаев сияқты әлеуеті әлсіреп, халқының саны жылдан-жылға азайып бара жатқан шалғай өңірлердің тамырына қан жүгірту, маңызды мәселелерді уақыт оздырмай шешу» деген еді. Киелі кесенелермен, музей – жәдігерлерді аралаған Д. Абаев бүкіл әлем тамашалауға тұрарлық тарихи жәдігерлерімізді халықаралық туризм тармақтарына қосу жұмыстарын жеделдету қажеттілігін де осы киелі мекенде айтты.

Тарихын білмеген ұлттың болашағы да бұлыңғыр. Сондықтан тарихымызды таныту үшін қазір көп нәрсе жасап жатырмыз. Сондай тарихтың куәгері – Ұлытау. Оны білуіміз керек.

Осындай әулиелі жерден қуат алған халқымыз ата-бабалар жолымен жүреді деп сенеміз. Ол жол – сара жол, Мәңгілік Елдің жолы.





Уважаемые участники Форума!

Расположенный на пересечении древних цивилизаций и крупнейших транспортных артерий Казахстан на протяжении веков остается одним из важнейших культурно-исторических и духовных центров Евразийского континента.

Среди сакральных мест нашей страны особое место занимают земли Улытау. Это священная колыбель казахского народа, символ единства нации и ожесточенной борьбы за Независимость.

И сегодня одна из важных задач заключается в развитии туристического потенциала этого исторического места.

Многим зарубежным туристам давно поднадоели универсальные вещи – пятизвездочные отели и курорты.

Их интерес заключается в изучении культуры, обычаев и традиций разных народов, знакомстве с историей страны пребывания. Поэтому в мире растет спрос на посещение самобытных мест, участие в исторических фестивалях и реконструкциях важнейших событий давно минувших дней.

Мы должны использовать такие тенденции, ведь Казахстану есть, что предложить миру.

Казахстан уже в ближайшем будущем может стать одним из наиболее привлекательных мест для зарубежных и отечественных туристов, а также одним из мировых центров этнотуризма.

Для этого нами принята отраслевая Государственная программа. Ее полная реализация позволит увеличить долю туризма в ВВП до 8%.

Число въездных посетителей должно вырасти до 9 млн., а внутренних туристов – до 8 млн. человек. Число занятых в этой сфере людей следует довести до 650 тысяч человек.

Но туризм это очень сложная сфера. Нужно готовить соответствующих специалистов. Именно поэтому мы приняли решение об открытии Университета туризма. Нам нужно готовить квалифицированные кадры, которые смогут работать именно в этой сфере.

Нам следует предпринять ряд системных и в то же время конкретных мер по развитию туристического бизнеса в Казахстане.



ФАРИЗА ОҢАРСЫНОВА

*Қазақтың ақын қызы, халық жазушысы
(1939-2014)*

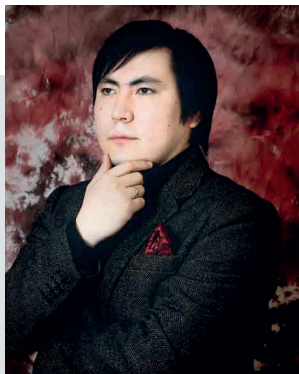
Қыз махаббаты

Өмір сен

Балалық шақтың әнімен,
Балауса, балғын сәнімен
Ертегілердің елінен
Еркелей басып келіп ем.
Өмірдің көркем бағынан
Өзіңді көрсем, жаным-ән!
Бөлеп ең мені бақытқа,
Сол күндерімді сағынам.
А-хау, сол бір күндер-ай,
Сағындың ба өзің де...
Жалғыз сенсің – өмірде,
Жалғыз сенсің – көңілде.
Жалғыз сен ғана жалғанда
Бастайтын мені таңдарға!
Жанымда болса екен деп,
Оранам аппақ арманға.
Қуаныш шашшы көңілге
Түсімде және өңімде!
Ғашық боп, жаным, жүрмін мен
Сен бар деп мынау өмірде!

Білмеймін:
жанарыңнан сыр ұқтым ба,
әлде өзімді сол сәтте ұмыттым ба –
өзің болдың, әйтеуір, бұл күнгі әнім,
көтеріп ап кетіп ең – бұлқынбадым –
әлде аймалауыңа құнықтым ба?!
Білмеймін:
құшағыңда дір еттім бе,
алып ұшып бара ма-ау жүрек мүлде...
Ойлағым да келмеді ештеңені,
күндіз бе әлде, білмеймін кеште ме еді,
тек ұққаным – жан бірге, тілек бірге.
Білмеймін:
пәк сезімге мұқтаждау кезім бе еді,
сеніміңді көп болған сезінгелі,
сезінгелі, сені ойлап көз ілгелі...
Іңкәрлықтан, аяулым, тына көрме,
бақыт деген сәттерден тұра ма әлде,
онда өтіп кетпегей тез ілгері.
Сол сәтте бұлтты аспаннан жарқ етіп
қарады ақ Күн,
шуағына бойымды аралаттым.
Сезімімнің қақпасын дара қақтың.
Елжіресіп, ұғысып, сеніп бірге,
ағыл-тегіл сезіммен еріттің де,
өзің маған өзім боп бара жаттың...

**ЕРЛАН
ЖҮНІС**
*Ақын,
Қазақстан
Жазушылар
одағының
мүшесі*



Сұлулық, солай ма едің?

Көздерің неткен суық, неткен улы,
Сұлулық, солай ма едің?
Жүрегім осыншама жек көруді,
Көтерер қалай менің?!

Жылауға жас та жоқ-ау, жас шыласа,
Сеземін жылынарын.
Мен емес, шыдар, бәлкім, тас шыдаса,
Ызалы мұңыңа бұл.

Сан арман жерленді ме қарашыққа,
Үмітті таптатқанда,
Әлде сен ашындың ба адасып қап,
Жоғалған соқпақтарда?

Жастығың тез өтті ме жүрегінде,
Оны кім тоқтатыпты?!.
Әлде, сен өзге жанға тіледің бе,
Өзіңде жоқ бақытты?..

Көп қарап тұрдың ба әлде терезеден,
Күздегі терезеден...
...Мен өлең жаза алмадым ережемен,
Сен, бәлкім, сүйе алмадың ережемен...

**АҚБЕРЕН
ЕЛГЕЗЕК**

*Жазушы, ақын,
Қазақстан
жазушылар
одағының
төраға
орынбасары*



Көктем болып тынысташы,
Күлімдеші көктем боп.
Жүрегімді құлыпташы,
Жұлып таста, өкпем жоқ!

Аспанымды биіктетші,
Шуақ шашшы болып Күн.
Мына әлемді сүйікті етші,
Сүйікті етші, сүйіктім!

Сирень болып аңқып тұршы,
Балқып тұршы болып түн.
Әрбір таңда шалқып тұршы,
Шалқып жүрші, сүйіктім!

Орман болып тербетілші,
Мен тербейін болып жел.
Жұлдыз болып жерге күлші,
Мен жылайын болып жер!

Арманым боп орындалшы,
Түсім болшы баянды.
Керек болса, жанымды алшы,
Барымды алшы, аяулым!

Жаңғырық боп қайтып тұрсын,
Сенің сыршыл сөздерің.
Құпиямды айтып тұрсын,
Менің тылсым көздерім...

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО
Касым-Жомарта Кемелевича Токаева

стр. 7

Олжас Сулейменов
ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО ДЛЯ ЖУР-
НАЛА «МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ»

стр. 9

Даурен Абаев
«МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ»
ЖУРНАЛЫНА ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

стр. 13

Саясат Нұрбек
«МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ»
ЖУРНАЛЫНА ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

стр. 15

Кәрібжанова Роза Самидоллақызы
«МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ»
ЖУРНАЛЫНА АЛҒЫСӨЗ

стр. 17

Даурен Абаев
ЦИТАТЫ

стр. 18

Ермек Турсунов
ЦИТАТЫ

стр. 19

СОДЕРЖАНИЕ

Нұртөре Жүсіп
МӘДЕНИЕТ –
ЕҢ БАСТЫ ҚҰНДЫЛЫҚИ

стр. 20

Әділ Ахметов
ӘЛЕМ КЕЛБЕТІН ӨЗГЕРТКЕН
ТАҚТАТАС РЕВОЛЮЦИЯСЫ

стр. 27

Александр Николаевич Гаркавец
ПЕРВАЯ ТЮРКСКАЯ КНИГА – ЫРҚ
БІТІГ. ДРЕВНЕТЮРКСКАЯ
РУНИЧЕСКАЯ КНИГА ГАДАНИЙ,
X ВЕК

стр. 31

Кенжехан Матыжанов
ОЙЫН - ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ
МӘЙЕГІ (ОЙЫНТАНУҒА КІРІСПЕ)

стр. 40

Кабульдинов Зиябек Ермуханович
СТЕПНОЕ КАЗАХСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ НА
ТЕРРИТОРИИ ТОБОЛЬСКОЙ И
ТОМСКОЙ ГУБЕРНИЙ В КОНЦЕ
XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

стр. 47

Махмудов Алишер Юлдошевич
МОТИВ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО
ПУТИ В НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
(НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА
Г.Э.ЛЕССИНГА)

стр. 56

Расулов Маъмуржон Фозилжонович
ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЙ МЕРОС
ОБЪЕКТЛАРИ (ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР,
ЎРГАНИШ МАСАЛАЛАРИ)

стр. 60

Анар Мұратқызы Фазылжан
АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ
ПАССИОНАРЛЫҚ ТҰЛҒАСЫ:
ҒАЛЫМ, ҒАЛЫМ-АҒАРТУШЫ,
ҒАЛЫМ-ҚАЙРАТКЕР

стр. 66

Сейдуманов Серик Ту
рарович,
Шаукенова Зарема Каукеновна
ТРАДИЦИЯ КАК РЕТРАНСЛЯТОР
СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ
ЧЕЛОВЕКА

стр. 79

Асылбек Байжұмаұлы
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТР-
ЛІГІНІҢ «ГЕРАЛЬДИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕ-
УЛЕР ОРТАЛЫҒЫ» РММ ДИРЕКТОРЫ

стр. 90

А.К.Мусаходжаева
ИННОВАЦИОННЫЕ
ПРЕОБРАЗОВАНИЯ
В СФЕРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ
КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИСКУССТВ

стр. 94

Шанаи Н.И.
ПРОБЛЕМЫ «ЖЕНСКОГО»
ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА

стр. 100

Аннакулиева Г.А.
КУЛЬТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

стр. 105

Абзал Сапарбекұлы
«ОТАНДАСТАР ҚОРЫ» КЕ АҚ
ҰЙЫМЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ

стр. 111

Марат Абсеметов
РОЛЬ АМИРА ТИМУРА
В СТРОИТЕЛЬСТВЕ МАВЗОЛЕЯ
ХОДЖА АХМЕДА ЯССАВИ

стр. 114

Орсариев Арын
КУЛЬТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

стр. 119

Байсабаева Алия Газизовна
О 30 ЛЕТНЕМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ
ЮНЕСКО
стр. 125

Сауле Бурабаева
МУЗЕЕФИКАЦИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКО-
ГО ПАМЯТНИКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕР-
СПЕКТИВЫ
стр. 127

Умитхан Муналбаева
О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО
КОМИТЕТА ПО ПРОГРАММЕ ЮНЕСКО
«ПАМЯТЬ МИРА»
стр. 132

Жапекова Г. К., Байшов Б.Б.
ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ОНЫҢ
МӘДЕНИ ӨЗГЕРІСКЕ ТҮСУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ
стр. 135

Кульшанова Арман Айыпбековна
СОВРЕМЕННЫЙ ЭТАП КУЛЬТУРЫ
КАЗАХСТАНА КАК ФАКТОР
ОБНОВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВА
(НА ПРИМЕРЕ КАЗНАИ
им.Т.ЖУРГЕНОВА)
стр. 140

Анар Қабылқак
ЖАҢА КЕЗЕҢ
КӨКЖИЕКТЕРІ. КІТАП НАРЫҒЫНА
БЕЙІМДЕЛЕТІН УАҚЫТ
стр. 143

Тайбасарова Жанар
ОБЩЕСТВЕННО-ЭКСПЕРТНОЕ
ПРИЗНАНИЕ КАЧЕСТВА
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ
КУЛЬТУРЫ
стр. 147

ЦИТАТЫ:
Әбіш Кекілбаев, Дархан Қыдырәлі,
Дихан Қамзабекұлы, Ауезов Мухтар,
Тұрсын Жұртбай
стр. 152

Дархан Қыдырәлі
«EGEMEN QAZAQSTAN»
стр. 157

ЛИРИКА
Фариза Оңғарсынов, Ерлан
Жүніс, Ақберен Елгезек
стр. 159